

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Kapittel 1: Innledning	5
1.1 <i>Presentasjon av oppgaven</i>	5
1.1.1 Bakgrunn for prosjektet	5
1.1.2 Avgrensning og problemformulering	8
1.1.3 Oppgavens oppbygning	10
1.2 <i>Per Olov Enquist</i>	11
1.2.1 Resepsjon	11
1.2.2 Enquists forfatterskap	13
1.2.3 Boken om Blanche och Marie	15
1.3 <i>Sekundærlitteratur og teori</i>	17
1.3.1 Sekundærlitteratur	17
1.3.2 Teori	19
Kapittel 2: Undersøkelsen – et spørsmål om sannhet	23
2.1 <i>Dobbeltkontrakten</i>	25
2.1.1 Tekstene utenfor teksten	27
2.1.2 Myten	29
2.2 <i>Det fortellende "jeg"</i>	30
2.2.1 Undersøkelsen	33
2.2.2 Spørreboken	35
2.3 <i>Hullene i teksten</i>	37
2.3.1 Ubestemthetsplasser	37
2.3.2 "Att stålla sig på sina ben och gå"	39
Kapittel 3: Kvinnene	43
3.1 <i>Sterke kvinner i Enquists forfatterskap</i>	44
3.1.1 <i>Livläkarens besök</i>	44
3.1.2 Lewis resa	47
3.1.3 Nedstörtad ängel	50
3.2 <i>Den unormale kvinnen</i>	52
3.2.1 Urbildet	55
3.3 <i>Kvinne og kvinnelighet i Boken om Blanche och Marie</i>	56
3.3.1 Blanche Wittman: fragmentert torso	56
3.3.2 Marie Curie: Romantisert og fortettet	59
3.3.3 Maria Pinon: Monsterkvinnen	61
3.4 <i>Relasjoner som speil</i>	62
3.4.1 Blanche Wittman og Marie Curie	63
3.4.2 Blanche Wittman og Jean-Martin Charcot	66
Kapittel 4: Hysteri - eller kvinnelighet manifestert som sykdom	69
4.1 <i>Hysteri som diagnose og kulturdiagnose</i>	70
4.1.1 Jean-Martin Charcot	71
4.1.2 Mark S. Micale: sprikende hysteriforskning	74
4.1.3 Elaine Showalter: feministisk innfallsvinkel	76
4.1.4 Michel Foucault: Et idéhistorisk perspektiv	77
4.2 <i>Hysteri i Boken om Blanche og Marie</i>	79
4.2.1 Kvinnekroppen som slagplass	79
4.2.2 Sykdom som identitetsskapning	81
4.2.3 Kvinnekamp og hysteri	83
4.2.4 Blikket	86

4.2.5 Hysteriforestillingsscenen	88
Kapittel 5: Avslutning	91
5.1 Oppsummering	91
5.2 Er Boken om Blanche og Marie et ytterligere overgrep på kvinnene?	93
Litteraturliste	99

Forord

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder, Knut Ove Eliassen. Takk for en solid veiledning gjennom hele mitt arbeid med Per Olov Enquist. Ikke minst takk for støttende ord og oppmuntring, og takk for at du aldri mistet troen på meg.

Takk til medstudenter for både faglige og ikke-faglige diskusjoner.

En stor takk går også til familie, kolleger og venner som har støttet meg og holdt ut med meg og all praten om Enquist det siste året. Det skal bli godt å endelig få mer tid til dere alle.

God lesning!

Kapittel 1: Innledning

Jag har oavbrutet misslyckats med den här historien. Det har varit svårt att hitta hur olika delar kunde ge gnista åt varandra. Till slut hängde den sig kvar så envist att jag frågade mig varför jag inte spolar den. Men det som förföljer en måste man förr eller senare ta itu med.

- Per Olov Enquist¹

Sitatet er hentet fra et intervju i *Aftonbladet* i anledning boklanseringen av *Boken om Blanche och Marie*. Dette kan stå som innledning for hvorfor jeg til slutt valgte å skrive en masteroppgave om nettopp *Boken om Blanche och Marie* (Enquist 2014). Ved første lesning av denne lille romanen for noen år tilbake, følte jeg meg kanskje først og fremst litt lurt i møtet med Enquists fiksjonsbaserte virkelighetsfremstilling. Mitt største problem med romanen var ikke nødvendigvis fremstillingen eller formen i seg selv, men det faktum at jeg ikke forstod hvordan jeg skulle lese den. Som forfatteren selv, fikk jeg den rett og slett ikke til å gå opp. Frem til da hadde Per Olov Enquist vært en fullstendig ukjent forfatter for meg, og selv om jeg i første omgang fikk et nokså negativt inntrykk av romanen, kjente jeg raskt at den kom til henge ved meg. Jo mer jeg ble kjent med den lille romanen og dens forfatter, jo mer lærte jeg å sette pris på det uklare ved dens form og fremstilling. På et tidspunkt endret dermed min skepsis seg til fasinasjon og beundring. Når jeg nå velger å sette utfor med nettopp denne romanen av Per Olov Enquist, er det fordi jeg deler denne forvirringen, denne forundringen og uavbrutte streben etter å få det hele til å henge sammen som også kjennetegner Enquists forfatterskap. Som Enquist selv sier: ”Det som förföljer en måste man förr eller senare ta itu med” (Rydén 2004).

1.1 Presentasjon av oppgaven

1.1.1 Bakgrunn for prosjektet

Boken om Blanche och Marie utgjør ingen stor plass i bokhyllene, men er likevel kompleks og mangetydig. Romanen har heller ikke fått noen overveldende omtale sammenliknet med andre romaner av Per Olov Enquist. Når boken imidlertid først blir omtalt, registrerer jeg at kritikere i større grad velger å fokusere på det kompliserte forholdet mellom fiksjon og historisk dokument. Anina Rabe skrev i sin bokanmeldelse til det *Svenska dagbladet* i 2004 at

¹ Rydén, Hanna. 08.09.2004. ”Historien har följt mig i över 25 år”. *Aftonbladet*.

”Jag kommer på mig själv med att undra över vad som faktiskt har hänt av det som beskrivs, vilka människor som existerat och hur det egentligen var” og videre: ”Ändå kan jag inte låta bli att undra. Det förminskar inte min upplevelse av en ytterligt innerlig och vacker roman, men det grumlar min läsning en aning” (Rabe 2004). Rabe skriver altså at hennes opplevelse av romanen ikke blir forminsket av at hun har dette fokuset, men at det likevel tåkelegger hennes lesning. Dette er imidlertid et snevert fokus. Enten kritikere velger å rose eller kritisere romanen for fremstillingen av historien, reduseres fokuset likeledes til en diskurs som kun tar for seg romanens ytterste lag av betydning. Romanens egentlige tema kan slik sett sies å falle i bakgrunnen for en diskusjon som tar utgangspunkt i en behandling av romanen som enten ren fiksjon eller som historiebok. Dette må ikke bare anses for å være en misforståelse, men det underslår også romanens kompleksitet.

I Eva Ekselius’ doktorgradsavhandling *Andas fram mitt ansikte. Om den mytiska och djuppsykologiska strukturen hos Per Olov Enquist* skriver hun at det tidsbundne, aktuelle og virkelige i Enquists romaner egentlig bare er et form for omslag eller skalkeskjul for det egentlige innholdet, som består av mer eksistensielle spørsmål. Hun skriver:

Där gestaltas själstillstånd – och drömmen om en förändring. Där utspelar sig dramat mellan motstridiga inre krafter – det onda och det hotande mot det gode och helande. Där öppnar sig texten mot en mytisk och metafysisk dimension, där brottningen äger rum med de eviga frågorna: om Guds närvaro och frånvaro, om förnuftet mot irrationaliteten, vetenskapen mot drömmarna. (Ekselius 1996:11)

Debatten om samtidsspørsmål og det dokumentariske innholdet er for Ekselius altså egentlig kun innpakningen til en viktigere og mer eksistensiell debatt. Hun er spesielt opptatt av bilder som knytter forfatterskapet sammen, og hva slags mønster og utvikling disse er med på å danne.

Når jeg nå ønsker å skrive en masteroppgave om en av Per Olov Enquists romaner, er det altså ikke fordi jeg ønsker å debattere hvor vidt det er rett eller galt å fremstille fakta på en sådan måte, ei heller fordi jeg ønsker å gi en fullstendig uttømmende utredning for romanens fakta- og fiksjonselementer, men snarere fordi jeg mener at fokuset må flyttes fra slike diskusjoner, og over på det som må sies å være forfatterens egentlige hensikt med romanskrivingen. Etter min mening bør ikke spørsmålet knyttet til faktamaterialet i seg selv stå i sentrum for en omtale om *Boken om Blanche och Marie*. Der hvor jeg likevel velger å gå inn på en slik diskusjon, er det heller for å belyse hvordan denne formen for romanteknikk kan sies å være viktig i fremstillingen av mer allmenngyldige tema.

Enquists romaner er alle om et forsøk på å forstå eller komme til bunns i noe. ”Alla vill vi väl få det att hänga i hop” går ikke bare igjen som et mantra i *Boken om Blanche och Marie*, men dukker opp som en evig gjentakelse i store deler av hans forfatterskap. I mange av Enquists romaner kan denne kampen om å få det hele til å henge sammen tolkes ned til et en tematisering av hva det vil si å være et menneske. Thomas Thurah skriver i *Så hvad er et menneske?* at Enquists forfatterskap kan leses som et fusjonsforsøk på å definere menneskets indre:

En kamp om sjælen eller om identiteten, som det hedder på moderne og i forfatterskapets sekulære selvforståelse. Det er her, energien er stærkest eller simpelthen her, den strømmer fra for så at finde et udtryk i bevegelsesnes – den kultur- og idéhistoriske – horisont og planetbaner. Et spejl for, et objekt for. En form. (Thurah 2002:82)

I denne oppgaven vil jeg komme til å argumentere for at en tematisering av bokens to kvinnelige hovedpersoner ikke bare representerer den undertrykte kvinnens mangel på egen identitet, men også kan sies å speile en mer allmennmenneskelig streben etter å skape mening i tilværelsen. En av denne oppgavens hensikter vil være å argumentere for at tematiseringen av hva det vil si å være et menneske hos Enquist først og fremst er knyttet til det unormale mennesket fordi det – sagt med Poul Bredsdorffs ord – er i periferien man kan få frem konturene (Bredsdorff 1991:178). Det unormale mennesket er i *Boken om Blanche och Marie* spesielt knyttet til det kvinnelige kjønn fordi hun har lettere for å falle på utsiden av samfunnet i en verden som kan sies å først og fremst være definert av- og for menn.

Det gjelder for mange av Per Olov Enquists romaner at vi ofte treffer på en eksplisitt tilstedeværende forteller som ved hjelp av et utvalg dokumenter forsøker å gjengi menneskers historie. Ofte er disse menneskene faktiske historiske personer som har levd i virkeligheten. Hovedpersonene, Blanche Wittman og Marie Curie er kvinner av vitenskapen i den forstand at de både er omtalt av vitenskapen, definert av vitenskapen og ikke minst husket gjennom vitenskapen. Denne vitenskapelige diskurs er hovedsakelig ført med mannlig penn, og har dermed på flere måter et ensidig fokus. Sett fra 1800-tallets patriarkalske konvensjoner kan romanens to kvinnelige hovedpersoner sies å falle utenfor den kvinnelige normen fordi de begge levde et liv ulikt borgerskapets smale rammeverk. Enquists prosjekt ser ut til å være å rette opp i denne skjevheten idet han gjør kvinnene til det sterke kjønn i romanen.

Sykdomstematikken står også sentralt i romanen og er eksplisitt knyttet til kvinnen, hennes kropp og seksualitet. Både sykdommene kreft og hysteri får i romanen mytopoetiske funksjoner. De kan leses som kvinnenes mulighet til selvframstilling fordi skildringen av sykdomserfaringene blir en inngangsportal til deres indre.

De klare fiksjonselementene i romanen har funksjon som språklige proteser i et forsøk på å levere en alternativ og mer helhetlig fremstilling av kvinnenens natur, en natur som gjennom den tradisjonelle historien ikke bare har blitt undertrykt, men også uglesett. Slik jeg ser det er ikke *Boken om Blanche och Marie* først og fremst en bok om de to historiske personene, Blanche Wittman og Marie Curie, men en roman om et ærlig forsøk på å forstå den unormale kvinnen, så vel som det unormale mennesket for deretter å lettere kunne betrakte ens egen eksistens som menneske. Som Thomas Thurah nevner i *Så hva er et menneske* handler mange av Enquists romaner om den umulige streben etter å tre inn i fellesskapet samtidig som man ønsker å stå utenfor historien som en betrakter (Thurah 2002:33). I *Boken om Blanche och Marie* finner vi flere fortellerposisjoner; både den observerende allvitende undersøkeren som ofte går over i en fri indirekte stil med Blanche Wittman, men også Blanchés direkte tale gjennom hennes egne memoarer. Disse posisjonene speiler fortellerens gjentatte forsøk på å se seg selv utenifra på samme måte som dette tematiserer hvordan den fullstendige objektive sannhet aldri lar seg gjenskape.

De to kvinnene, Blanche og Marie kan i et slikt henseende leses som representanter på noe større enn dem selv, på den stumme og mannsdefinerte kvinnen i århundreskiftets medisinske diskurs. Når Enquist benytter seg av disse kvinnene i sitt romanunivers, er det på grunn av en mer universell streben: Det handler om å forsøke å forstå seg selv gjennom skildringen av de to kvinnene, og om umuligheten av å stå utenfor seg selv som betrakter.

1.1.2 Avgrensning og problemformulering

Opgavens hovedanliggende er en lesning av *Boken om Blanche och Marie* med særlig vekt på fremstillingen av tekstens kvinner, samt kvinnenens kropp og seksualitet hvor dette er eksplisitt knyttet til det unormale mennesket. Hypotesen min er at romanen kan sies å tematisere en undersøkelse av den marginaliserte kvinnen, samtidig som denne tematikken speiler en mer underliggende og eksistensiell tematikk som går igjen i hele Enquists forfatterskap. Gjennom skildringen av romanens kvinner kommer dessuten tematiseringen av flere av 1800-tallets slutts viktige begivenheter og politiske spørsmål opp.

Vitenskapeliggjøringen av medisinen så vel som kvinnekamp er et viktig tema. Boken handler samtidig om det umulige forsøket på å kunne objektivt observere seg selv og samtidig skape fullstendig sammenhengende mening i sitt eget liv. Mitt argument er altså at tematiseringen av en streben etter å få det hele til å henge sammen først og fremst er knyttet til den marginaliserte kvinnen, og til hennes kropp og seksualitet, men at denne søken også er

fortellerens egen personlige agenda for å skape mening i sitt eget og andre menneskers liv. Samtidig ligger det under denne overflaten også en polemisering av mer eksistensielle spørsmål som særlig kommer til syne ved en gjennomgang av romanens dikotomiske strukturer. Min problemstilling er som følgende:

Hvordan fremstiller Enquist menneskets følelse av fremmedgjøring ved en gjennomgang av den marginaliserte kvinnen og hennes kropp i Boken om Blanche och Marie?

En viktig del av oppgaven vil bestå av et ensidig fokus på hvordan romanens kvinner har blitt rekonstruert. *Boken om Blanche och Marie* er i likhet med flere av Enquists verker en roman hvor historiske fakta og fiksjon har blitt hemningsløst blandet. I oppgaven skal jeg gjennomgå hvordan romanen plasserer seg i sjangeruniverset, samt se nærmere på hvordan romanens fiksjonselementer tjener som litterære verktøy i en rekonstruksjon av de historiske kvinnene. Jeg skal forsøke å tydeliggjøre hva slags kunstneriske friheter Enquist har tatt seg, og hvordan dette har kommet til uttrykk i romanen. Kvinnene som unormale satt spesielt i et feministisk perspektiv vil bli viet et eget kapittel. Kvinnesykdom og hvordan kvinnen har blitt definert som marginaliserte gjennom den vitenskapelige institusjon i lys av 1800-tallets patriarkalske diskurs vil bli gjennomgått for å kaste lys over problemstillingen.

Tekstens fortellerposisjon blir i Enquists forfatterskap ofte kalt for ”undersökaren”. I oppgaven vil jeg argumentere for at undersøgeren sitt prosjekt i *Boken om Blanche och Marie* kan sies å være eksplisitt knyttet til et forsøk på å forstå det generelle mennesket på bakgrunn av den unormale kvinnen. Samtidig kan skriveprosjektet sies å være fortellerens eget idet han også ser ut til å forsøke å få ting til å henge sammen i sitt eget liv. Fortellerens prosjekt er altså av performativ karakter.

Romanteksten fremstår som en omskriving av historien ved hjelp av fortellerens tilgang på allment tilgjengelige historiske dokumenter, men også ved at han har kommet over noen eksklusive dagboknotater som til nå har vært skjernet fra offentlighetens overflate. I tillegg til å ta utgangspunkt i kjente historiske dokumenter om kvinnenens liv, tar han nemlig også utgangspunkt i kvinnenens fiktive memoarer; noe som gir et unikt innblikk i kvinnenens indre og samtidig et helt nytt perspektiv på den tradisjonelle historien. I oppgaven vil en gjennomgang av hele fortellerens prosjekt være sentral, da denne posisjon utvilsomt har innvirkning på hvordan kvinnene blir fremstilt.

En stor del av oppgaven vil også bestå av en generell tekstanalyse med fokus på hvordan kvinnene i romanen rent språklig blir fremstilt. Dermed blir det også diskutert hva slags kjønn og subjektiv posisjon forfatteren har, og hvor vidt dette kan sies å problematisere

tekstens performative aspekt. Først og fremst vil denne lesningen begrense seg til tittelens to kvinner, Blanche Wittman og Marie Curie. Blanche kan også sies å være romanens hovedperson, og vil dermed bli viet mest oppmerksomhet. Foruten disse to, vil jeg sette av plass til monsterkvinnen, Maria Pinon og nevrologen Jean-Martin Charcot. Samtidig skal jeg også se nærmere på hvordan kvinnelighet kan sies å være tydelig også i de mannlige karakterene hos Per Olov Enquist.

1.1.3 Oppgavens oppbygning

Denne oppgaven er for enkelthets skyld delt inn i fem kapitler. Kapittel 1 er oppgavens innledning og vil foruten en presentasjon av oppgaven omfatte en gjennomgang av resepsjonen av Per Olov Enquists samt hans forfatterskap. Den siste delen av kapittelet er viet til en gjennomgang av hva slags sekundærlitteratur oppgaven kommer til å støtte seg på, samt en utlegning av hva slags teoretisk materiale jeg skal benytte meg av i lesningen av *Boken om Blanche och Marie*.

Kapittel 2 plasserer romanen sjangermessig og knytter den til relevant teori innenfor faksjonslitteraturen. Selv om kapittelet har blitt kalt ”et spørsmål om sannhet”, betyr ikke dette at målet vil være å forsøke å gjøre en fullstendig uttømmende avsløring av når Enquist taler sant eller ikke. Snarere er kapittelet motivert av et forsøk på å tydeliggjøre hva Enquist mener med sannhet og hvilke sannhet han kan sies å gjenspeile. I kapittelet kommer jeg til å skille mellom hva jeg kaller for den faktiske sannhet og den dikteriske sannhet. Dermed handler det i større grad om å komme til bunns i hva slags innfallsvinkel Enquist har til den historien han ønsker å fortelle. Kapittel 2 vil ta for seg en grundig gjennomgang av fortellerposisjonen, som kan sies å være en viktig meningsbærende del av romanens som helhet. Siste del av kapittelet er viet til en gjennomgang av romanens såkalte tomme plasser og hvordan gjentakende tekstelementer kan bære med seg flere betydninger i romanen.

Kapittel 3 tar for seg kvinnen. Her vil arbeidet i kapittel 2 bli utgangspunkt for en nærmere gjennomgang av *Boken om Blanche och Marie* med særlig vekt på den marginaliserte kvinnen, hennes kropp og seksualitet. Kapittelet åpner med en gjennomgang av Shoshana Felmans artikkel, ”Women and Madness: The Critical Fallacy” hvor denne kommer til å ligge som et litteraturteoretisk bakteppe for hele kapittelet. Jeg skal her se nærmere på hva slags friheter Enquist har tatt seg i rekonstruksjonen av de to historiske kvinnene. Jeg kommer til å se nærmere på sterke kvinner og kvinnelige karakterer i utvalgte deler av Enquists forfatterskap for særlig å kaste lys over *Boken om Blanche och Marie*. Deretter vil

jeg foreta en gjennomgang av romanens kvinner og kvinnelige karakterer, samt se nærmere på hvordan kvinnene i romanen kan sies å plassere seg i periferien. Til slutt i kapittelet skal jeg gjennomgå to ulike relasjoner i romanen som blir svært viktig for dens tematikk.

Kapittel 4 tar for seg hysteri både som diagnose og begrep. Innledningsvis vil en grundig gjennomgang av forskjellige teoretiske innfallsvinkler til begrepet bli viet stor oppmerksomhet. Hysteri er ikke bare eksplisitt knyttet til kvinnekroppen, men også til kvinnekamp og den protesten mot patriarkatet dette innebærer. I dette kapittelet skal jeg se nærmere på hvordan fremstillingen av hysteri brukes som identitetsdannelse. Hvordan hysteri blir fremstilt i *Boken om Blanche och Marie* vil også bli grundig gjennomgått.

Kapittel 5 er oppgavens siste og avsluttende kapittel. Her skal alle de løse trådene samles sammen, og forhåpentligvis vil jeg her få det hele til å henge sammen. Helt til slutt i oppgaven vil jeg forsøke å kort svare på spørsmålet: Er *Boken om Blanche och Marie* et ytterligere overgrep på kvinnene?

1.2 Per Olov Enquist

1.2.1 Resepsjon

Til tross for at Per Olov Enquist regnes som en svært sentral forfatter i Sverige – for ikke å si – i Norden for øvrig, finnes det i akademisk forskningsøyemed kun et beskjedent utvalg av tekster om hans forfatterskap. Jeg skal i det følgende gi en svært kort gjennomgang av de mest nevneverdige verkene skrevet om Enquist. En grundigere gjennomgang vil imidlertid høre hjemme i kapittelet om sekundærlitteratur, hvor jeg kommer til å trekke frem de tekstene som vil bli aktuelle for resten av oppgaven.

Kanskje den første ordentlige teksten om Per Olov Enquist innenfor academia er *Per Olov Enquist. En undersøgelse af en venstreintellektuel forfatters forsøg på at omfunktionere den litterære institution* av Erik H. Henningsens fra 1975. Dette verket har et primært politisk siktemål, hvor tekstforfatteren ved hjelp av de første romanene til Enquist ønsker å etablere ham som en politisk forfatter. Ross Shidellers *Per Olov Enquist. A critical study* (1984) kom ut knappe ti år senere, og er en tekst som hovedsakelig er regnet for det amerikanske publikum. Et noe nyere og kanskje mer aktuelt verk om Enquist er Thomas Bredsdorffs *De sorte huller. Om tilblivelsen af et sprog i P.O.Enquists forfatterskab* (1991) som tar for seg det han kaller for de Enquist'ske verkers språk, noe som gjør at man kan lese hele hans forfatterskap som ett. Boken, som også er Bredsdorffs doktoravhandling er en gjennomgang av hans forfatterskap, hvor hvert kapittel er tildelt ett verk. Et av hans hovedpoeng er at særlig

Enquists romaner kan sies å romme grunnstammen til hans særegne språkstil, som dessuten kan sies å stamme fra en modernistisk imagisme med rot i de første tiår av 1900-tallet.

I Eva Ekselius' doktoravhandling, *Andas fram mitt ansikte. Om den mytiska och djuppsykologiska strukturen hos Per Olov Enquist* (1996) tar hun for seg underliggende strukturer i Enquists forfatterskap som hun hevder at ofte har kommet i bakgrunnen for en debatt rundt spørsmålet om sannhet og samtid. Mange kritikere har kun fokusert på den dokumentariske formen i Enquists forfatterskap, og fokuserer dermed kun på hvordan de historiske sannheter har blitt omskrevet og fremstilt. Ekselius mener at forfatterens egentlige agenda i stedet kan sies å ligge enda dypere idet han tar opp mer eksistensielle spørsmål i sitt forfatterskap. Dette er for Ekselius det grunnleggende i hans forfatterskap, og det er her søkelyset bør settes. Hun lener seg blant annet på psykoanalytisk teori, og presenterer tolkninger på en symbolsk og et dypt psykologisk nivå. Hun mener at Enquist slutter seg til flere litterære tradisjoner idet hans politiske, sosialhistoriske og dokumentariske nivå kan knyttes til realismen, hvorimot de underliggende lyriske nivåene hører hjemme i det hun kaller for en romantisk-symbolsk-modernistisk tradisjon (Ekselius 1996:11–12).

Mellan sanningen och lögnen er tittelen på en bok som utelukkende tar for seg Enquists dramatik, og da først og fremst hans debutstykke, *Tribadernas natt* (1975) (Syrén 2000). Hans dramaanalyse er spesielt siktet mot teksten som grunnlag for en tilskueropplevelsene og det rent sceniske og skal derfor i mindre grad få oppmerksomhet her.

I Thomas Thurahs kapittel om Enquist i *Så hvad er et menneske? Tre kapitler om P.O. Enquist, Peer Hultberg og Jan Kjærstad* fra 2002 velger han i likhet med Thomas Bredsdorff å lese forfatterskapet som ett verk. Lik Ekselius er han også ute etter å avsløre de mer dyptliggende eksistensielle temaer i forfatterskapet. Han hevder at forfatterskapet særlig forsøker å svare på spørsmålet om hva det vil si å være et menneske, og velger å kun fokusere på romanene idet disse på forskjellige måter reflekterer over jeget.

Katarina Bernhardsson har skrevet om ”Den sjuka kvinnokroppen som slagfält” i boken *Litterära besvär, Skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa* fra 2010. Hun er den eneste forfatteren som utelukkende tar for seg *Boken om Blanche och Marie*. Her har hun primært et fokus på hvordan sykdom blir fremstilt i romanen og hennes hovedpoeng i kapitlet er at Blanche Wittman – som hun hevder er romanens hovedperson – kan leses som en kroppslig slagmark, da romanen tematiserer en kamp både om og på kvinnekroppen.

Foruten Bernhardssons enkeltstående kapittel, har de øvrige verkene det til felles at de alle har blitt skrevet før *Boken om Blanche och Marie* ble utgitt i 2004. Derimot har det blitt skrevet en rekke hovedfagsoppgaver og masteroppgaver om Per Olov Enquist i de senere

årene. En fullstendig gjennomgang av enhver oppgave som har blitt skrevet om Enquist vil det ikke være rom for her, men det skal kort gjøres rede for et utvalg av de oppgavene som i den nærmeste litteraturkrets har blitt skrevet på 2000-tallet.

Om Enquists lille montasjeroman, *Nedstörtad ängel* har det den siste tiden blitt skrevet flere masteroppgaver. I 2006 skrev Stine M. Brynildsen *Det är ett slags meddelande*, hvor hun først og fremst har fokus på språk og kommunikasjon i romanen. Brynildsen undersøker hvordan dette understreker tematikken gjennom å se på hvordan de halvt menneskelige, halvt monstrøse karakterene i romanen kommuniserer med hverandre, men også gjennom å se på hvordan fortelleren deretter forsøker å forstå seg selv og etablere en egen identitet. Hvor Brynildsen har fokus på språk og kommunikasjon, har Linn Helen Kornerud i *Å plutselig se seg selv* et vektlagt fokus på monstre og det monstrøse i samme roman.

Også om *Livläkarens besök* har det blitt skrevet flere oppgaver. To av disse er skrevet av Inga Hole og Siri Aune Sæther. Inga Hole sin oppgave, *"Kanske var han dock en människa"* (2012) tar for seg fremstillingen av Christian VII, hvorimot Siri Aune Sæther skriver om fremstillingen historie, kjønn og makt i *"Så är det med historien, man får välja vad man ser, och vad som är ljus, och mörker"* fra 2014. Om gjennombruddsromanen til Enquist har det også blitt skrevet en oppgave. Inntrengere fra virkeligheten (2012) av Martin Ingebrigtsen tar for seg *Legionärerna* fra 1968, hvor han primært drøfter den vanskelige koblingen mellom fiksjon og fakta. Til slutt ønsker jeg å nevne Ida Endestads *"När allting började så bra, hur kunde det gå så illa"* fra 2010, hvor hun tar for seg selvfremstillingen og konstruksjonen av et jeg i *Ett annat liv*. Hun leser denne i lys av *Kapten Nemos bibliotek*, og finner ut av til tross for at kun én av romanene omtales som en selvbiografi, så kan begge romanene sies å være fortellingen om Per Olov Enquist idet "De to bøkene legger på plass ulike deler av det puslespillet som Enquist prøver å sette sammen" (Endestad 2010:82).

1.2.2 Enquists forfatterskap

Per Olov Enquist ble født 23. September 1934. Han vokste opp i en strengt religiøs og isolert bygd i Hjoggböle i Västerbotten som var knyttet til en konservativ lutheransk sekt. Enquist hjemsted og oppvekst er noe som ofte dukker opp og går igjen i hans romaner. Enquist har i alt utgitt 17 romaner og har i tillegg til suksessen som romanforfatter og manusforfatter skrevet flere drama med internasjonal suksess. I det følgende skal jeg gjøre rede for Enquists forfatterskap med hovedvekt på hans posisjon som romanforfatter. Dette er ikke bare fordi denne masteroppgaven skal handle om en roman, men fordi flere har hevdet at romanene er

den viktigste delen av Enquists forfatterskap. Thomas Bredsdorff skriver blant annet i *De sorte huller* at forfatterskapets kunstneriske grunnstamme ”findes efter min opfattelse i romanerne” (Bredsdorff 1991:8).

Per Olov Enquist debuterte med *Kristallögat* i 1961, men mange vil i dag påstå si at det ikke var før i 1968 at hans gjennombrudd som forfatter fant sted. Dette året kom *Legionärerna* ut, en grensesprengende roman som handlet om den svenske utleveringen av balterne til Sovjetunionen etter annen verdenskrig. Herfra etableres Enquist for alvor som dokumentarist og politisk engasjert. Verdt å nevne er imidlertid de to tidligere romanene, *Magnetisörens femte vinter* fra 1964 og *Hess* fra 1965. Førstnevnte om en magnetisør i 1700-tallets Tyskland ble senere filmatisert av Morten Henriksen, hvorimot *Hess* er en collageroman om nazilederes Rudolf Hess. Men det var altså ikke før på slutten av 70-tallet av Enquist virkelig skulle slå igjennom som forfatter, da han fikk Nordisk Råds litteraturpris for *Legionärerna*. I denne romanen får vi et godt innblikk i det som ble kjent som det Enquist'ske språk, samt hans dokumentariske stil, omtalt som den historiske roman. Selv om allerede hans tidlige romaner kan sies å tendere mot dokumentarisme, er det ikke før romanen om balterutleveringene at Enquist virkelig kan sies å ha funnet sin plass i sjangeruniverset; romanen bygger nemlig på helt klare autentiske dokumenter. Enquists eksplisitte jeg-forteller eller ”undersökaren” dukker her også opp og problematiserer sin egen posisjon som et jeg; noe som kan sies å være et gjennomgående tema i mange av Enquists senere verker.

Særegent for Enquists forfatterskap er hvordan tekstene hans vanskelig kan leses adskilt, men snarere bør ses på som et selvrefererende vev som peker ukronologisk fremover og bakover i hans karriere. Mange av de ord, uttrykk, bilder, symboler, karakterer og små fortellinger som Enquist benytter seg av i sine romaner er resirkulert materiale som dukker opp gjentatte ganger i forfatterskapet. Dermed kan man se på Enquist som en forfatter med en økonomisk skrivestil, men samtidig blir resultatet at mange av hans verker fremstår som svært mangetydige idet man stadig kan lese ett av hans verker i lys av et annet. Som Thomas Bredsdorff skriver: ”Teksten ’änder’ med sit eget billedsprog på hvert af dem og får den ene til at skinne igennem det andet.” (Bredsdorff 1991:181)

Enquist er utdannet litteraturhistoriker og har foruten forfatterkarrieren jobbet som avisspaltist. Mange av Enquists romaner vitner nettopp om en forfatter med fot innenfor journalistikken idet hans verker i ulik grad svever i grenseskillet mellom fiksjon og dokument. Personene og hendelsene han skildrer er ofte forankret i den virkelige verden, men selv om han skildrer dem gjennom en journalistisk fortellerposisjon, er stilen hans av hovedsakelig skjønnlitterær karakter. Verkene hans har blitt omtalt som fiksjon, faksjon, undersøkende

reportasje, dokumentarisme, historiske romaner eller dramadokumentarer og de fleste lar seg vanskelig plasseres under kun én paraply. Fellers for nesten samtlige av hans romaner er at de er resultat av en omfattende research. *Musikanternas uttåg* (1978) er en roman hvor jegfortelleren kommer tydelig frem, og hvor hans referanse til sitt eget liv er påfallende. Den mer montasjeaktige og eksperimentelle romanen *Nedstörtad ängel* fra 1985 bar i de tidligste utgavene undertittelen *En kärleksroman*. Denne romanen skiller seg ut ved å bestå av flere uavhengige fortellinger som flettes sammen. I 1991 kom *Kapten Nemos Bibliotek* ut, en mer lyrisk roman som kan sies å ha selvbiografiske trekk. Nært vår egen tid og mest beslektet med *Boken om Blanche och Marie* finner vi *Livlegens besök* (1999), *Lewis resa* (2001) og *Liknelseboken* (2013). Det er kanskje ikke før med *Livlegens besök* at vi regner Enquist som kjent i internasjonal forstand. Handlingen streifer om Johan Friedrich Struensee, kong Christian VIIIs livlege som ved hjelp av dronningen, Caroline Mathilde iverksetter reformer uten kongens tillatelse og som senere blir henrettet. Akkurat som hos andre romaner av Enquist ligger det en imponerende research bak romanen, men språket er her mer lyrisk.

Ett annat liv fra 2008 blir omtalt som Enquists selvbiografi, men selv ikke her er det et uproblematisk forhold mellom fiksjon og dokument. Verdt å nevne er også hans essaysamling, *Kartritarna* fra 1992 som blant annet tar opp Sveriges tilstand etter mordet på Olof Palme. Per Olov Enquists brennende engasjement kan forøvrig også spores i flere debattartikler. Han har vunnet en rekke litteraturpriser og anses i dag for å være en av Sveriges mest betydningsfulle forfattere både innenlands og utenlands.

1.2.3 Boken om Blanche och Marie

Boken om Blanche och Marie kom ut i 2004 og er dermed så langt den tredje siste romanen fra Enquists penn. Enquist sa selv at ”historien har följt mig i över 25 år” (Rydén 2004), og flere av hans både tidligere og senere utgivelser inneholder eksplisitte referanser til dette lille verket. *Boken om Blanche och Marie* kan kort fortalt sies å være roman om en kjent historie fra en ukjent vinkel fordi den først og fremst kan leses som et forsøk på å nedtegne en historie om de to individuelle kvinnes liv sett innenfra.

Romanen er konstruert som en undersøkelse og har derfor ingen tradisjonell kronologi, men kan snarere heller ses på som en fortelling som begynner bakfra og som deretter beveger seg frem og tilbake i søken etter en midte.

Boken om Blanche och Marie er aller først romanen om de to kvinnene, Blanche Wittman og Marie Curie. Blanche Wittman er nevrologen og professoren, Jean-Martin

Charcots favorittpasient og hysterimedium. Marie Curie er den kjente fysikeren og nobelprisvinneren, Marie Skłodowska Curie. I romanen sys disse to kvinnenes liv sammen. De speiler hverandre idet begge har opplevd hver sin katastrofale kjærlighet, som de nå ser tilbake på. Romanen bygger på en imponerende research, men også på Enquists egne oppdiktninger. Deriblant Blanches spørrebok som består av den gule-, den svarte- og den røde boken. På omslaget til spørreboken står det skrevet "Amor Omnia Vincit", eller kjærligheten overvinner alt, som går igjen i romanen som et slags mantra. Spørreboken er for Blanche en måte å forsøke å forstå kjærligheten på:

I Frågeboken vill hon berättä sin historia, summera, och jämföra sina erfarenheter från dels hysteriexperimenten på Salpêtrièresjukhuset, dels de fysikaliska under Marie Curies ledning, för att på detta sätt skapa en läkande bild av kärlekens natur (s. 15).

Men spørreboken er ikke bare en bok om å forsøke å forstå kjærligheten, men også om å forsøke å forstå seg selv og venninnen, Marie Curie. Etter å ha arbeidet som laboratorieassistent hos Marie Curie med det farlige radioaktive stoffet radium, får Blanche kreft og må gjennomgå flere operasjoner. Idet hun skriver spørreboken er hun kun en "torso" liggende i en trekasse med hjul. Dermed er hennes utgangspunkt fragmentert, og fortelleren bruker dette som forklaring på hvorfor hun ikke får alt til å henge sammen: "*Kärleken kan man inte förklara. Men vilja vore vi, om vi inte försökte?*" og videre: "Men vad skulle hon skriva där hon låg i sin trälåda, när kylan kröp längre och längre upp mot hjärtat och allt ruttnade bort." (s. 44) Her tematiseres også den flytende overgangen mellom det fysiske og det psykiske; et av flere motsetningspar som går igjen i hele romanen. Fortellerens poeng er nemlig at Blanche har vanskelig for å forstå nettopp fordi hun er amputeret. Men Blanche har også vært hysteripasient og er dermed et offer for både psykisk og fysisk sykdom. Hennes lege, professor Charcot har også en fysisk måte å tilnærme seg hysteri på idet "visse känslor kunde framkallas genom maskinella påverkningar, så att man genom att trycka på vissa punkter, sinnrikt uttänkta, skapade ett framkallat känsloframfall." (s. 27). Denne tilnærmingen ble senere overtatt av Freuds psykoanalyse, hvor han i stedet for å legge vekten på kvinnens kropp, valgte å fokusere på det psykologiske gjennom samtalerapi. Blanche Wittman er som Katarina Bernhardsson skriver i "Den sjuka kvinnokroppen som slagfält", kroppslig delaktig i to vitenskapelige paradigmer idet hun står på grensen mellom 1800-tallet og 1900-tallet (Bernhardsson 2010:114).

1.3 Sekundærlitteratur og teori

1.3.1 Sekundærlitteratur

I *De sorte huller. Om tilblivelsen af et sprog i P.O.Enquists forfatterskab* tar Thomas Bredsdorff for seg det han kaller for ”de Enquist’ske verkers språk” og hans umiddelbare prosjekt er først og fremst er å undersøke dette språks tilblivelse (Bredsdorff 1991:7).

Allerede innledningsvis forklarer Bredsdorff at han ønsker å lese hele Enquists forfatterskap som ette verk, og språket er her det som binder verkene sammen. Selv om Bredsdorff ikke kun tar for seg romaner, er det utvilsomt disse han vier størst oppmerksomhet. Han skriver da også at språkets kunstneriske grunnstamme først og fremst er å finne i romanene (Bredsdorff 1991:8).

En viktig rot til dette romanspråket, er ifølge Bredsdorff imagismen; en skrivestil som hadde sitt opphav i det modernistiske gjennombrudd på begynnelsen av 1900-tallet, og da spesielt i den modernistiske dikteren Ezra Pound og den franske forfatteren Ernest Hemingway. Bredsdorff knytter Enquist til denne tradisjonen og hevder samtidig at disse forfatterne har hatt en stor innflytelse hans språk.

I følge Bredsdorff har imagismen sine røtter i blant annet journalistikken. Som tjuetåring arbeidet Hemingway som journalist, hvor Bredsdorff skriver at han hadde ”fået udlevert en skrivevejledning der rummede denne forskrift: ’Brug korte sætninger. Brug korte indledninger. Undgå adjektiver, især de ekstragavante som splendid, gorgeous, grad, magnificent.’” (Bredsdorff 1991:21) Han skriver videre at Pound ved å hevde at ”al sandhed er *overførelse av energi*” representerer et sluttoppgjør med romantikken og den platonske arven. Begrepet er nå ikke lenger et symbolsk inngang til noe opphøyet, men heller et språklig redskap som kan gjenskape ”den umiddelbare sansnings intensitet og energi.” (Bredsdorff 1991:24–25) Kort fortalt ifølge Pound, skulle en imagist fjerne seg fra det abstrakte og heller skrive kortfattet, ha et presist og dagligdags språk med objektive fremstillingsformer, kutte i teksten der dette var mulig og unngå symboler, metaforer og adjektiver, men heller skrive direkte hva det *var*. Teksten måtte holde et raskt tempo og skulle bestå av en montasje av i utgangspunktet adskilte tekstbrokker. Hensikten var således å oppnå maksimal språklig energi (Bredsdorf 1991:26). Både Pounds og Hemingways poeng var at sannheten relativt sett ville oppstå i større grad som følge av den objektive og kortfattede formen (Bredsdorff 1991:24–28). I kapittel 2 skal jeg gå nærmere inn på hvordan jeg mener at Enquists prosjekt er å forsøke å utlevere romanens kvinner på en så sannferdig måte som overhode mulig.

En komposisjonsmetode som T.S.Eliot og Pound hentet inspirasjon fra i samtidens maleri og film bestod av å det de kalte for ”juxtaposition” eller montasje, hvor fragmenter ble brakt sammen i et diktverk og dermed fikk en bestemt virkning ut i fra dets totale uttrykk (Bredsdorff 1991:30).

En annen tekst som kommer til å bli benyttet i oppgaven er Thomas Thurahs kapittel om Enquist i *Så hvad er et menneske?* (2002) Thurah argumenterer for at Enquists romaner er et forsøk på å svare på selve tittelen til boken hans. Videre skriver han at romanene dessuten er en gjenfortelling av en tapsmyte eller en syndefallsmyte med et psykologisk fokus hvor det er snakk om en splittelse i jeget: ”Dels mellem det gode og det onde [...] Og dels mellem følelse og intellekt eller – med begreberne fra før – mellem ekstase og mekanik.” (Thurah 2002:12) Denne grunnfortellingen eller myten er ifølge Thurah et slags oppklaringsarbeid rettet mot den samme konflikten innad i alle romanene. Myten er altså tilstedeværende i alle romanene til Enquist frem til *Lewis resa*, men jeg skal i denne oppgaven argumentere for at den også kan sies å være gjeldende i den neste utgivelsen, nemlig i *Boken om Blanche och Marie* særlig der både fortelleren og romanens kvinner kan sies å strebe etter å finne seg selv.

Kapitlet, ”Den sjuka kvinnokroppen som slagfält” i boken, *Litterära besvär: Skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa* (2010) av Katarina Bernhardsson er den eneste sekundærlitteratur som i sin helhet kun tar for seg *Boken om Blanche och Marie*. Hennes primære fokus er sykdomsgestaltninger i litteraturen og i kapitlet om *Boken om Blanche och Marie* er det Blanche og hennes kropp kan står i sentrum for lesningen. Hun skriver:

Jag vill med formuleringen av temat betona hur denna kropp blir till den plats där en kamp över många olika saker – vetenskapen och dess definitioner av friskt och sjukt, över vad en människa är – utspelar sig. En viktig aspekt av denna kamp är makten över den individuella kroppen i sig och över definitionerna och representationerna av den. (Bernhardsson 2010:113)

Det kjempes altså både om og på Blanches kropp i romanen. Dette er et utgangspunkt som også jeg benytter meg av, når jeg leser *Boken om Blanche och Marie*, men der Bernhardsson ser på kvinnekroppen som en slagmark, velger jeg å først og fremst se på fremstillingen av sykdom og kvinnekropp som en gestaltning av kvinnens selv. I en mangel på et eget subjekt, benytter nemlig fortelleren seg av kvinnekroppen som en inngangsportal i forsøk på å forstå hennes personlighet. Slik står det for eksempel skrevet på side 26 i romanen: ”Man kan också säga: den punkt varifrån vi betraktar berättelsen är en torso.”

1.3.2 Teori

I møte med litteraturteori vil jeg hovedsakelig ha tre ulike inngangsportaler i lesningen av *Boken om Blanche och Marie*; én inngangsportal som tar for seg faksjonsromanen, én feministisk inngangsportal og til sist; en inngangsportal rundt hysteri som diagnose og begrep. Målet med det teoretiske materiale er således å gi faglig tyngde og god underbyggende argumentasjon for mine påstander om Enquists fremstilling av spesielt den marginaliserte kvinnen og hennes kropp. I følgende kapittel vil jeg gi en kort presentasjon av utvalgt teorimateriale.

Innenfor det jeg velger å kalle faksjonsromanen vil jeg presentere Poul Behrendts *Dobbeltkontrakten* fra 2006. Han skriver at kontrakten mellom en leser og en forfatter tradisjonelt er utformet enten som ren fakta hvor alt som står skrevet oppfattes som sant (typiske faktabøker), eller som ren fiksjon (typisk skjønnlitteratur), hvor hele innholdet blir godtatt som oppdiktet. I *Dobbeltkontrakten* understreker Behrendt at en forfatter ved en kontraktinngåelse både kan være og ikke kan være seg selv på samme tid både i og utenfor teksten. Gjennom eksempler, særlig fra dansk litteratur viser han hvordan denne formen for kontrakt ikke nødvendigvis blir en selvmotsigelse, men heller en form for fungerende ironisk tvetydighet (Behrendt 2006:19).

Bo G Jansson skriver i *Episk Dubbelspel* om det han kaller for faksjonsberetninger i både film, litteratur og tv. Han benytter seg først og fremst av *faksjon* som paraplybegrep når han skriver om en form for epikk som både er fiktiv og ikkefiktiv (Jansson 2006:9). Hans mål er å gi en mest mulig eksakt definisjon av faksjonsepikk som sjanger. Dette gjør han spesielt ved å se på denne formen for epikk i relasjon til fiktiv og ikkefiktiv epikk. Janssons strategi er å gjennomgå de ulike sjangrene i grenseskillet mellom fiksjon og ikkefiksjon for deretter å plassere ulike verker innefor disse.

Ved en gjennomgang av *Boken om Blanche och Marie* er hans hensikt først og fremst å avsløre fiksjon og ikkefiksjon for dermed en gang for alle å kunne gi romanen et klart sjangerstempel. Jansson sammenlikner historiske dokumenter og Enquists roman, og argumenterer for at romanen må sies å være en historisk roman.

Innenfor klassiske resepsjonsteori finner vi Wolfgang Iser med ”Tekstens appellstruktur”. Iser teori om tomme plasser vil i kapittel 2 underbygge min påstand om at det fragmentariske i både form og innhold i *Boken om Blanche och Marie* underbygger romanens tematikk. I ”Tekstens appellstruktur” skriver Iser at det først er i leseprosessen at man aktualiserer selve teksten. Dette gjøres gjennom tekstens ubestemthet, hvor leserens har mulighet til å benytte seg av sine fordommer for å skape sin egen forståelse av teksten.

Tekstens betydninger ender seg derfor etter hva slags leser og som leser teksten. Både ubestemthetsplasser og mangel på identifikasjon med virkeligheten skaper rom for at leseren kan realisere seg selv i teksten.

Innenfor en feministisk tilnærming til romanen benytter jeg meg spesielt av Shoshana Felman og hennes kapittel ”Women and Madness: The Critical Fallacy” i *Feminism. An Anthology of Literary Theory and Criticism* fra 1997. Her tar Felman først og fremst opp problemet rundt kvinnens mangel på en egen identitet som følge av at hun først og fremst alltid har blitt definert av- og for det mannlige kjønn. Når kvinnen blir antatt å være gal, er det ifølge Felman på grunn av at hun har falt utenfor den mannsdefinerte kvinnenormen, og ikke nødvendigvis fordi hun er syk. Dermed oppstår en glippe mellom hva kvinnen egentlig er, og hva som forventes av henne. I *Boken om Blanche och Marie* ser det ut til at fortelleren ønsker å redusere denne glippen ved å gjenfortelle kvinnenes historie på en så sannferdig måte som mulig. Likevel ser han ut til å innse at denne glippen aldri kan bli fullstendig utvasket: ”Man skulle kunna sammenfatta kanske inte sanningen, men den allmänna meningen” (Enquist 2004:129) og på side 45 står det for eksempel:

Det var ju Blanche. Jag kände igen henne. Hon hade kommit tillbaka til slut. Man fick rekonstruera var hon varit med om, för själv teg hon bara. Men ingen tvekan, det var hon. Det var detta med torson, och så den nästan glömde drömmen om flickan i rullstol med violin. (Enquist 2004)

I kapittelet om hysteri benytter jeg meg først og fremst av Mark S. Micales *Approaching Hysteria Disease and its interpretations*, Elaine Showalters *Hysterics*, Hilde Bondeviks *Hysteri i Norge* samt Michale Foucaults idéhistoriske tilnærming til hysteri bestående av de to bøkene *Galskapens historie i opplysningens tidsalder* og *Klinikkens Fødsel*. *Approaching Hysteria Disease and its interpretations* er en svært utfyllende utgreining av hysteri som sykdom og diagnose, men også som begrep og diskurs. Micales skriver at ”I have taken as my subject the idea of the history of hysteria.” Han tar for seg den kulturelle historien rundt hysteri, og undersøker blant annet det han kaller for ”Hysteria as Metaphor.” (Micales 1995:xi) Micales er spesielt opptatt av hvordan den nye tradisjonen innenfor hysteriforskning kan sies å være oppstykket og lite korresponderende. *Approaching hysteria* kan ses på som et nøkkelverk innenfor de siste års hysteriforskning fordi den tar sikte på å samle de løse trådene fra ulike forskningstradisjoner i ulike deler av den vestlige verden til étt enkelt verk (Micales 1995:12).

Filosofen og idehistorikeren, Michel Foucault skal benyttes i kapittel 4 om hysteri. Her skal jeg benytte meg av verkene *Klinikkens fødsel* og *Galskapens historie*. Foucault

beskjeftiger seg spesielt med en idéhistorisk tilnærming til sykdom, som kort fortalt vil si at forestillingen av sykdom alltid er i forandring. Han er ikke så mye opptatt av de rent biologiske fenomenene sykdom, som av oppfattelsen av sykdom i en gikk kulturell kontekst. Vi kan kalle Foucaults behandling av sykdom for arkeologisk fordi han objektivt forsøker å rekonstruere og systematisere lag av tekst fra et bestemt område før vår tid. Foucault ser på virkeligheten som en språklig bestemt orden, hvor vår oppfattelse av den er betinget av språket selv.

Hilde Bondeviks *Hysteri i Norge* fra 2009, men også hennes kapittel om hysteri i *Sykdom som litteratur* fra 2011 vil bli benyttet både som idéhistorisk og historisk inngangsportal til hysteridiagnosen. Hennes verk er først og fremst rettet mot hysteriets gullalder i Norge, men tjener like godt som et bakteppe for en diskurs rundt det europeiske hysteriet med utgangspunkt i Jean-Martin Charcot og hans behandlingsformer på La Salpêtrière på slutten av 1800-tallet.

Elaine Showalters *Hystories* fra 1997 har derimot en feministisk tilnærming til hysteri hvor hun blant annet knytter diagnosen helt eksplisitt til kvinnefrigjøring og kvinnekamp. Hun undersøker diagnosen som kulturdiagnose og som kollektiv reaksjon på det samfunnet vi lever i og mener således at sykdom ikke nødvendigvis er et biologisk produkt, men heller en kollektiv reaksjon på et kulturelt fenomen.

Kapittel 2: Undersøkelsen – et spørsmål om sannhet

Sanningen är lika mångfaldig som dropparna i havet och sandkornen i örknen.

- Per Olov Enquist²

Begrepet sannhet er langt fra entydig, og er et ord som ofte blir benyttet i sammenheng med Per Olov Enquist og hans diktning. Språkets utilstrekkelighet og den evige søken etter fullstendig sannhet er to viktige tema i hans forfatterskap. Stort sett alle Enquists verker er formet som en undersøkelse eller en rekonstruksjon, hvor en forteller med utgangspunkt i en historisk hendelse eller en eller flere historiske skjebner forsøker å finne ut av hva som egentlig har hendt.

Jeg vil her argumentere for at vi i Enquists forfatterskap kan skille mellom to forskjellige former for sannhetssøken i hans diktning. På den ene siden har vi det vi kan kalle for den faktiske sannhet. Denne formen for sannhet tar utgangspunkt i en undersøkelse av empirisk materiale og er fordret av et ønske om å komme til bunns i hva som egentlig skjedde; noe som er motivasjonen for svært mange av Enquists undersøkelser. Enquist har ofte gjort en grundig research i forkant av romanskriveringen og blant annet intervjuet relevante kilder som kan ha vært med på å danne et klart bilde av hva som virkelig hendte. På den annen side har vi en dikterisk, poetisk sannhet eller hva vi kan kalle for mytens sannhet. Her er utgangspunktet ikke nødvendigvis å komme til bunns i det rent historiske, men Enquist arbeider i slike tilfeller snarere for å danne seg et mer helhetlig og subjektivt uttrykk for historien han ønsker å fortelle. Denne formen for dikterisk frihet kan vi spore i store deler av forfatterskapet så vel som i *Boken om Blanche och Marie*. Slik beskriver Åke Lundquist forfatterskapet i *Från sextital till åttital*:

Alla Per Olov Enquists romaner har, på ett eller annat sätt, formen av en undersökning, en rekonstruksjon. Någonting har hänt, och berättelsens syfte är att ta reda på vad. Men undersökningen misslyckas. Verkligheten visar sig alltför komplicerad och svåråtkomlig. Den vunna kunskapen är alltför osäker. Några entydiga svar finns inte. (Lundquist 1981:147)

Gjennom fortellerens streben etter den faktiske sannheten om en tapt fortid, konkluderes det stadig med at denne aldri fullstendig lar seg gjenskape, men at man samtidig ikke bør gi opp å forsøke å fortelle en historie. Lundquist skriver videre at ”Det finns ingen helhet: i viss

² Lewis resa s. 506, 2014

mening är detta naturligtvis sant. Verkligheten är nästan alltid mer komplicerad än varje beskrivning av den. En beskrivning som utger sig för att fånga helheten blir därför falsk.” (Lundquist 1981:159) Sannhetsøken vi finner hos Enquist er med andre ord ofte ikke først og fremst motivert av en søken etter hva som rent faktisk skjedde, men snarere drives denne søken av et begjær etter å dikte frem et sammenhengende og meningsfylt bilde av historien. Nettopp dette blir et nøkkelt tema hos nesten samtlige romaner i Enquists forfatterskap.

Fra hans første roman, *Kristallögat* fra 1961, finnes en søken etter sannhet gestaltet i tekstens tematikk på et estetisk psykologisk nivå. Senere med romaner som *Hess* (1966) og *Legionärerna* (1968) er sannhetstematikken knyttet til et politisk engasjement. I sistnevnte roman tas spørsmålet om hva som egentlig skjedde med balterne opp. Romanen er bygd opp ved hjelp av en omfattende research, hvor motivet bak skriveprosjektet er å komme til bunns i den faktiske sannhet. Forfatteren har her blant annet benyttet seg av kjente og ukjente dokumenter, intervjuer og brev for å forsøke å nøste opp i hvordan historien egentlig var. Imidlertid har han også benyttet seg av dikterfriheten for å skape en sammenheng i bruddstykkene (Lundquist 1981:163). Resultatet blir dermed en roman som fremstår som faktisk sann samtidig som den innebærer elementer av dikterisk frihet i seg.

Det samme gjelder også for *Boken om Blanche och Marie*, men her kan det argumenteres for at den samme sannhetsøken etter hva som egentlig skjedde først og fremst er motivert av et forsøk på å skrive sammen de to individuelle livshistoriene til kvinnene, Blanche Wittman og Marie Curie. Også her skal vi se at romanen handler om et sterkt ønske om å komme til bunns i den faktiske sannhet samtidig som den inneholder en subjektiv fortellerposisjon som innser at han må dikte opp deler av historien for å få den til å henge sammen. I det følgende skal jeg se nærmere på hvorfor denne formen for tvetydighet ikke bare kan sies å speile innholdet i romanen, men også må sies å være nettopp der hvor romanens mest dyptliggende mening ligger.

Innledningsvis vil jeg ta for meg teori og sekundærlitteratur som kan hjelpe til å belyse den litterære form som dominerer Enquists roman. Deretter skal jeg gjøre rede for romanens fortellerinstans, for å tydeliggjøre hva slags rolle denne spiller for fremstillingen av romanens karakterer. Til slutt i kapittelet skal jeg forsøke å samle noen tråder om hvordan form og innhold i romanen kan sies å stå i en symbiose med hverandre.

2.1 Dobbelkontrakten

Som tidligere nevnt er *Boken om Blanche och Marie* ingen enkel roman å plassere sjangermessig, og den likner en hybridform fordi den inneholder flere forskjellige sjangerelementer. Enquists tidligste romaner kan forankres i dokumentarlitteraturen, som hadde sin glanstid på 1970-tallet. Disse var ofte venstreradikale med et innhold som fokuserte på urettferdigheter og skjevheter i samfunnet. Hans H. Skei skriver at det i begynnelsen av dokumentarlitteraturens tid oppstod en del reportasjebøker som utga seg for å være sanne, men hvor dokumentene manglet. Med denne blandingen av dokumentasjon og fiksjon ble dokumentarlitteraturen en viktig litteaturform (Skei 2008:8). Det er med andre ord ikke før en tvetydighet oppstår at vi får en etablert litterær dobbelkontrakt.

Selve begrepet dobbelkontrakt ble lansert for første gang av den danske litteraturviteren Poul Behrendt i 1997 i essayet ”Med to hoveder” som la grunnlaget for boken *Dobbelkontrakten, en estetisk nydannelse* fra 2006. I følge Behrendt ligger det i enhver roman en kontrakt mellom forfatteren og hans leser. Denne kontrakten er utformet på én av to måter: enten understreker kontrakten at alt av innholdet i boken er sant og kan bekreftes empirisk ved hjelp av andre kilder, eller så viser kontrakten til at alt er oppdiktet, og at ingenting av dens innhold er forankret i virkeligheten. Følgelig kan vi kalle de to forskjellige kontraktene for en virkelighetskontrakt (sakprosa) og en fiksjonskontrakt (skjønnlitteratur). I de siste årtier finnes det likevel mange eksempler på bøker med røtter i sakprosaen som har elementer av fiksjon i seg, men også skjønnlitterære tekster med elementer av for eksempel biografi og selvbiografi i seg. I møte med en såkalt dobbelkontrakt opplever vi altså en mer komplisert resepsjon. Behrendt skriver:

Det drejer sig om det element af kalkuleret bedrag, der altid hæfter ved fenomenet. At læseren, netop ved at tage fejl, for så vidt reagerer ’korrekt’. Dobbelkontraktens sted er den kalkulerede misforståelsens sted. Det er dobbelkontraktens ironi, som hverken forfatter eller læser undgår snart at være objekt, snart at være subjekt for, at den ene kontrakt ikke dementerer, men betinger den anden, skønt de for en logisk betragtning er kontradiktoriske. (Behrendt 2006:26)

Et viktig poeng for Behrendt er at disse to kontraktene ikke tilbys samtidig, men at den ene etterfølges av den andre. Eksempelvis inngår leseren innledningsvis en virkelighetskontrakt med forfatteren om at dette er et fiksjonsverk gjennom for eksempel paratekst eller intervju av forfatteren, hvor en ny fiksjonskontrakt dermed inngås på et senere bestemt eller ubestemt tidspunkt. Således er dobbelkontrakten bedragersk fordi den gjør at forfatteren hevder å være

noe han ikke er, og at leseren nettopp ved å ta feil reagerer slik forfatteren ønsker (Behrendt 2006:26).

Dobbeltkontrakten kan altså sies å fungere som en omveltning av innarbeidede leservaner fordi den ikke plasseres innenfor den dikotomiske forestillingen om en tekst som enten fakta eller fiksjon, men heller plasserer seg i skjæringspunktet mellom disse begrepene. Anne Birgitte Rønning tar i *Historiske Diskurser, Historiske Romaner mellom fiksjon og historieskriving* opp problemer i tilknytning til historieskrivingens monopole leseforståelse, hvor historisk fakta regnes som nøytrale dokumenter som alle historiske romaner dermed kan ta sitt utgangspunkt i. Hun skriver at den tradisjonelle oppfattelsen er at jo nærmere historieskrivingen romanen legger seg, jo bedre har nødvendigvis den historiske romanen blitt oppfattet som (Rønning 1996:8–9). Dobbeltkontrakten fungerer her som hva Behrendt kaller for en estetisk nydannelse som både inkluderer leseren og forfatteren. Forestillingen om teksten som en autonom bestandighet blir dermed satt i bakgrunnen for en tekst som i stedet tematiserer selve det faktum at tekster aldri er bestandige.

Boken om Blanche och Marie kan sies å falle innunder Behrendt dobbeltkontraktbegrep. Først og fremst oppfattes den som en roman, noe Per Olov Enquist også selv hevder på siste side i boken (s. 259). Teksten er tilsynelatende utformet som en klassisk roman med en subjektiv fortellerposisjon. Samtidig avslører selve romanteksten at boken handler om historiske skikkelser fra den fortidige virkelighet. Disse er imidlertid samtidig plassert i fiktive kontekster eller sammenhenger slik at det ikke kan sies å være noen klar overgang mellom fiksjon og ikkefiksjon. Dermed oppstår en konflikt mellom leserens forventninger og konfrontasjonen med de selvmotsigende opplysningene som befinner seg i teksten.

Mye av romanens innholdet kan etterprøves og bekrefte som etablerte faktaopplysninger. Enquist nevner eksakte årstall og datoer for begivenheter som fungerer som en måte å overbevise leseren om den historiske nøyaktigheten på. Eksempelvis har han valgt å sitere den originale *Le Journal* fra 1934 for å kunne kommentere Marie Curies begravelse (Jansson 2006:166–67). Samtidig kan ikke fortelleren sies å være en tradisjonell allvitende forteller, men oppleves snarere som en prøvende og nysgjerrig undersøker som ikke dokumenterer, men snarere dikter opp sin egen versjon av historien: ”Fragmentariska anteckningar i Frågeboken. Man får rekonstruera.” (s. 212) Romanens fortellerinstans forholder seg med andre ord til romanstoffet på en sådan måte at vi forstår at historien ikke foregikk akkurat slik han fortelleren den.

I *Episk dubbeltspel* etablerer Bo Jansson det nært beslektede begrepet ”faksjon” som paraplybegrep for all slags film og litteratur som ikke passer inn under kategoriene fiksjon og ikkefiksjon. Enquists roman, *Legionärerna*, var i dette henseende et viktig bidrag til gjennombruddet av faksjonslitteraturen på 60-tallet. Den økende bruken av multimedier og TV sammen med en fremvekst av det politisk radikale krevde en større virkelighetsforankring som bidro til at den strenge overgangen mellom fiksjon og fakta ble oppløst. Eksempler på nye sjangre som Jansson trekker frem er blant annet dokudrama, dramadokumentaren og dokusåpen. Han skriver:

Karakteristisk för faktionsberättelsen är att dess handling genomgående och även i detalj följer eller tycks följa och upprepa ett historisk verkligt händelseförlopp men att likväl gestaltningen av detta historiska händelseförlopp är så dramatiserad och påtagligt kontnärligt bearbetad att läsarens eller tittarens tankar leds lika mycket till fiktivt berättande till ickefiktivt berättande (Jansson 2006:15).

I disse romanene er det altså ingen klar grense mellom fiksjon og ikkefiksjon fordi de historiske fakta åpenlyst har blitt bearbeidet til å skulle passe til en fiksjonsgenre.

2.1.1 Tekstene utenfor teksten

Romanens grad av ikkefiksjon, faksjon og fiksjon bestemmes ifølge Bo Jansson i mindre grad av tekstinterne egenskaper og heller av teksten utenfor teksten; parateksten. Man kan her si at en forhandling mellom parateksten og romanteksten avgjør dens fiktive eller ikkefiktive kvalitet. I faksjonsromaner uttrykkes ofte en intensjonssambivalens fordi forhandlingen mellom de to tekstene blir usikker (Jansson 2006:43). Ser vi på *Boken om Blanche och Marie*, signaliserer romanen allerede i selve tittelen en viss form for ambivalens. Ordet ”boken” sier ingenting om hvordan vi skal oppfatte dens innhold; om vi er ment å skulle lese den som fiktiv eller som forankret i virkeligheten. Stort mer paratekst i romanen finner vi heller ikke bortsett fra ”ETT TACK” som befinner seg på siste side. Denne innledes som tidligere nevnt av ”Det här är en roman”, og Enquist skriver videre at han har benyttet seg av faktamateriale for å skulle skrive denne romanen. Deretter finnes en opprømsing av hva slags materiale han har benyttet seg av og en takk til hans datter, Jenny Gilbertsson, som har bidratt med reasearch rundt Jean-Martin Charcot. Til slutt i teksten står det: ”För det sätt på vilket jag använt allt detta i boken om Blanche och Marie är bara jag själv ansvarig.” (s. 259) Om de rent oppdiktete delene av romanen velger Enquist altså å være tilbakeholdende.

Også utenfor selve romanen kan forfatteren sies å ha bidratt til en ambivalent diskurs rundt romanens fremstilling av virkeligheten. I et intervju i *Svenska Dagbladet* antydes det at sitater i romanen er sanne fordi de er hentet fra andre bøker i hans forfatterskap:

I ”Boken om Blanche och Marie” finns generöst med citat från tidigare böcker, och vissa längre stycken har lyfts direkt från ”Nedstörtad ängel”, samt kursiverats, som om de är citat från ett genuint dokument, ”vilket de förstås är”, poängterar Enquist. (Neuman 2004)

Her blir det hevdet på en litt tvetydig måte at de kursive sitatene i romanene er såkalte ”genuine dokumenter”, og dermed nødvendigvis må forstås som tatt fra virkeligheten. Dobbeltkontrakten forfølges dermed også utenfor romanteksten. Enquists tematisering av den tvetydige sannhet ser altså ikke bare ut til å eksistere innenfor romantekstens rammer eller innenfor forfatterskapet som helhet, men også utenfor fiksjonsuniverset. Litt lengre ned i samme intervju står det om den fiktive spørreboken til Blanche Wittman: ”[Enquist] tar sig inte vilka friheter som helst och förklarar att Wittmans fiktiva dagbok, som han gång på gång citerar från, ”den är sann”, därför att allt som står där har författaren tagit från samtida källor.”

Enquist skaper imidlertid ikke en tvetydig kontrakt kun ved å hevde at han skildrer virkeligheten. Han har dessuten også ved flere anledninger fremstått som svært hemmelighetsfull rundt romanenes innhold. Et annet sted i overnevnte intervju står det:

Lite längre fram får läsarna ännu en rapport från berättaren:
Nu går det lättare att rekonstruera Blanche, fast det gör ont.
När jag frågar om vad det är som gör ont blir han bestämd, och flaxar igen med armarna:
– Det berättar jag inte om.
Det måste få förbli en hemlighet. (Neuman 2004)

Per Olov Enquist velger her å avvise spørsmålet fra Neuman og hevder at svaret må forbli en hemmelighet. Dette er imidlertid ikke første gang Enquist forholder seg hemmelighetsfull til sitt romanstoff. Blant annet svarte han også i et intervju med *Adresseavisa* i 1991 om *Kapten Nemos Bibliotek* at ”jeg kommer aldri til å avsløre hva som er sant, og hva som er diktning” (Lundemo 1991). Kanskje kan vi tolke dette som at han ikke ønsker å påvirke leserens persepsjon, men at han heller vil at leseren aktivt skal ta del i tolkningsprosessen underveis i lesningen. Enten Enquist velger å hevde at romanelementene er sanne eller diktning er han i alle tilfeller medskaper av en tvetydig diskurs rundt sitt eget forfatterskap.

2.1.2 Myten

Problemet med faksjonslitteratur som *Boken om Blanche och Marie* er at den både skriver seg inn i – og samtidig utenfor oppfattelsen av virkeligheten slik at det nødvendigvis skaper forvirring hos leseren. Bo Jansson låner i den forbindelse begrepet ”myte” fra den franske litteraturkritikeren, Roland Barthes. Begrepet kan oversettes til konvensjonelle normer eller det kollektive samfunns innøvde oppfattelse av verden. Begrepet betegner således både verden og språket vi benytter for å beskrive denne. Myten kan forveksles med sannheten, men er ikke nødvendigvis annet enn et falskt bilde av virkeligheten. Når Enquist velger å benytte seg av den dikteriske frihet for å danne seg et klarere bilde av virkeligheten, er det nettopp myten han tar utgangspunkt i. Samtidig kan det argumenteres for at den faktiske sannhet aldri vil la seg gjenskape.

Når Enquist velger å skrive en historie med rot i historiske fakta, er det slik sett slett ikke den faktiske sannhet han går i dialog med, men snarere den etablerte myten om virkeligheten. Med et slikt fokus handler det ikke lenger om å forsøke å fremstille verden objektivt, men heller om å velge riktig innfallsvinkel for teksten. Med *Boken om Blanche och Marie* velger Per Olov Enquist å gå i kritisk dialog til den etablerte myten om både Blanche Wittman og Marie Curie.

Boken om Blanche och Marie har imidlertid lik flere av Enquists tidligere verker bidratt til å endre de etablerte forestillingene, altså myten, om hovedpersonene. I et intervju med det *Svenska Dagbladet* forteller Enquist således at hans antagelser om balterutleveringen i *Legionärerna* fra 1968 i etterkant viste seg å plassere seg tett på de historiske fakta. Videre er det en kjennsgjerning at *Livläkarens besök* har satt sine spor i danske historikers fremstilling av skjebnen til Johann Friedrich Struensee (Neuman 2004). Historien påvirker altså Enquists romaner, men romanene påvirker også i stor grad historien. Mange lesere har i etterkant av Enquists publisering nettopp forvekslet sannhet og oppdiktning, slik at det i visse sammenhenger til og med har vært nødvendig å kommentere hva som er virkelighet og hva som er fantasi (Bernhardsson 2010:117).

Selv litteraturteoretikere som Terry Eagleton kan ha problemer med å vite hvordan man skal håndtere den flytende overgangen mellom fiksjon og ikkefiksjon, noe han viser tydelig i sin anmeldelse av *Boken om Blanche och Marie*; ”A tale of radium, love, and death” skrevet for det medisinske tidsskriftet *The Lancet* i 2006. Her slukes alt Enquist har skrevet som ren fakta. Teksten innledes med ”The Salpetriere Hospital in Paris was the largest asylum in the 18th-century Europe” og litt lengre ned: ”Among them was the entirely sane Blanche Wittman, who had been committed to his inferno for 16 years and who as ”queen of the

hysterics” was to become the lover of its senior physician, the renowned Jean-Martin Charcot.” (Eagleton 2006) Litt lengre ned i artikkelen konstaterer Eagleton at ”All this is plain historical fact.” Han utelukker dermed ingen tvil til sine lesere om at *Boken om Blanche och Marie* skal kunne oppfattes som en ren faktabok. Året etter ble det imidlertid i samme tidsskrift publisert en tekst av Jvan Gijn som gikk hardt ut over denne naive formen for lesning. I ”In defence of Charcot, Curie and Wittmann” skriver Gijn blant annet at Terry Eagletons tolkning er naiv, og at romanen i stedet må tolkes som ”mere fantasy”. Han understreker her at det ikke finnes noe bevis for at Charcot og Wittmann noen gang hadde et forhold, at Wittman ikke var assistent hos Curie, men var ansatt som radiolog på Salpêtrière, og at hun mistet fingre og deler av en arm etter strålingen. Hun mistet imidlertid ikke bena, slik Enquist hevder i romanen. Til slutt i sin tekst skriver Jvan Gjin polemisk: ”Let fiction writers and their publishers print whatever they like, but in a medical journal the stranding of an unfortunate patient and two icons of science should not pass without a riposte.” (Gjin 2007)

2.2 Det fortellende ”jeg”

Det litterære element som etablerer romanens dobbeltkontrakt mer enn noe annet i *Boken om Blanche och Marie*, er den svært subjektive og eksplisitt tilstedeværende fortellerinstansen. Fortelleren etablerer seg selv først og fremst som subjekt ved å tre inn i jegform, samtidig som han trekker veksler mellom den fortalte historien om de to kvinnene og sitt eget liv. Resultatet blir at han dermed kaster nytt lys på den historien han formidler. Som i mange andre romaner av Per Olov Enquist er denne personen en undersøker og en som ønsker å ”få det hele til å henge sammen”. Hans viktigste prosjekt kan sies å være å forsøke å oppnå forståelse og sammenheng der dette virker umulig.

Poul Behrendt skiller mellom historisk og implisitt leser/forfatter eller det han kaller for empirisk og forutsatt leser, og empirisk og implisitt forfatter. Implisitt og forutsatt er størrelser som ligger i verket selv, hvorimot den empiriske peker på størrelser utenfor verket som kan uttale seg deretter. Behrendts poeng er at verker med en dobbeltkontrakt også introduserer andre størrelser, slik som førstegangsleseren. Dette er både et hermeneutisk og et empirisk fenomen, fordi ingen som leser en bok for første gang kommer utenom denne rollen. Selv om boken leses flere ganger, er Behrendts poeng at overflatelesningen bør være utgangspunkt for en håndtering av dobbeltkontrakten fordi leseren ellers vil være fortapt i hva han kaller for en ”faktionlignende karrusel” (Behrendt 2006:27). Videre er hans poeng at

dobbeltkontrakten alltid omfatter et spill i skillet mellom empirisk og implisitt forfatter. Den empiriske forfatteren styrer førstegangsleseren ved å uttale seg om verket utenfor teksten (i for eksempel på tv, avisintervju eller i verkets undertittel). Således kan man si at dobbeltkontrakten på en radikal måte dreier seg om et forsøk på å utviske forskjellene til den implisitte forfatter med den empiriske (Behrendt 2006:27).

Som i svært mange av Enquists romaner er det ikke vanskelig å sette likhetstegn mellom den empiriske forfatteren og fortelleren. Allerede på side 12 i *Boken om Blanche och Marie* nevnes "Sjön 3, Hjoggböle" hvor Enquist er født og oppvokst. Det er ellers også flere hint som tilsier at fortelleren og forfatteren er tilsynelatende like størrelser. I møte med Strindberg nevnes det at "[d]et var den enda gången Blanche kommit i direkt kontakt med en svensk" (s. 30) og fortelleren henviser også ved flere anledninger til hendelser fra sin egen barndom. Disse etterlikner i stor grad Enquists personlige erfaringer. Fordi fortelleren ofte henviser til fortiden oppstår en narrativ distanse mellom det fortellende jeg og det fortalte, og vi forstår samtidig at fortelleren er en eldre person. Det kan altså uten videre antas at fortelleren som en voksen, svensk mann. Fortelleren plasserer seg altså så tett på den historisk biografiske forfatteren at det vil være vanskelig å skulle gi noen fullstendig utredning av hvor fortelleren stopper og hvor forfatteren begynner. De to størrelsene ser av og til ut til å i stedet flyte inn i hverandre.

En videre utredning for hvor vidt fortelleren kan sies å være den samme som den empiriske forfatteren skal jeg imidlertid ikke gå inn på her. Til tross for at Enquist i ulik grad kan sies å drive med selvfremstilling, må forfatteren nemlig regnes som adskilt fra det litterære univers. Samtidig er det for øvrig også forenklet å skulle skille disse fullstendig, da fortelleren alltid vil ha litt av Enquist i seg. Thomas Thurah skriver: "At det også er Per Olov Enquist er ikke avgjørende. Enquist eller "Enquist" eller "undersøgeren", eller hvad teksten nu vil. Det er under alle omstændigheder en personlig historie. Noget indre gjort ydre, lagt i en form." (Thurah 2002:62) I min videre lesning av *Boken om Blanche och Marie* støtter jeg meg på Thurah, og hevder samtidig at det er inneforstått at romanens empiriske forfatter må anses som fullstendig adskilt fra tekstuniverset selv om han legger seg nett på forfatteren. I en gjennomgang av fortellerinstansen vil jeg i det følgende utelukkende henviser til fortelleren og samtidig omtale vedkommende som en "han".

Fortelleren fremstår som prøvende og personlig. Med formuleringer som "Man måste föreställa sig" (s. 183), "Man får rekonstruera" (s. 212) og spørsmål som "Marie, varför skrev du?" (s. 146) etableres fortelleren som en person med et sterkt ønske om å oppnå forståelse. Hans prosjekt er å forsøke å skrive en så sammensatt og betydningsfull historie som mulig,

men historien viser seg imidlertid å være vanskelig å gjengi. Flere ganger må fortelleren derfor gjenta seg selv, han stiller spørsmål som forblir ubesvart, og det gjør til og med vondt å fortelle. Tematiseringen av denne utilstrekkeligheten går igjen i hele romanen, men kan også sies å gjennomgå en utvikling som kanskje tydeligst kommer frem i fortellerens metakommentarer til sin egen skriveprosess. På side 40 står det: ”Jag förstår henne inte. / Just nu tycker jag inte om henne, hennes arrogans och hårdhet. Det är som en klump i halsen.” og senere: ”Nå går det bättre. Först var det svårt att rekonstruera henne, nu går det bättre, fast det gör ont.” (s. 45)

På samme tid utgir han seg også for å være svært nøktern og faktabasert. Hans agenda er å forsøke å komme til bunns i hvordan historien virkelig var ved å benytte seg av kildene han har for hånd: ”Av Frågeboken fremgår att Blanche redan som sextonåring blev befruktad.” (s. 30) Og videre: ”I övrigt mycket sparsamma upplysningar om faderen.” (s. 31) Dette bidrar til romanens tvetydighet ved å stadfeste teksten som både subjektiv fremstilling og dokumentarisk. Samtidig formidler dette noe om fortellerens forhold til myten han går i opposisjon mot. Ifølge Susanne Dietrichson finnes det nemlig enda en fortellerinstans skjult i Enquists tekster; et kollektivt ”man” som uttrykker de holdninger og normer som hersker i det samfunnet som blir skildret (Dietrichson 2000:8). På side 27 i *Boken om Blanche och Marie* står det:

Ryktet om experimenten hade spritt sig bland intellektuella i Paris, och ryktet hade sagt – detta var på hösten 1886 – att vissa experiment nu gjordes som visade att kvinnan ”i viss mån var att betrakta som en maskin, att vissa känslor kunde framkallas genom maskinella påverkningar, så att man genom att trycka på vissa punkter, sinnrikt uttänkta, skapande ett framkallat känsloframfall. [...] För första gången fanns möjligheten att kartlägga kvinnans mörka och okända kontinent, på samma sätt som upptäcktsresande, som Stanley! hade kartlagt delar av Afrika.

I sitatet over blir det tydelig at fortelleren forsøker å skildre entusiasmen knyttet til en vitenskapeliggjøring av kvinnens kropp. Sitatet kan leses som et kollektivt ”man” fordi denne formen for medisinske objektivisering av menneskets legeme ble svært rådende på slutten av 1800-tallet. Til tider inntar han også en slags voyeuristisk rolle ved blant annet gjentatte ganger å omtale kvinnene som vakre eller ved å skildre deres kropper:

Men länge skulle Blanche Wittman minnas den söndag eftermiddag när hon och Marie, två vackra kvinnor, ensamma i laboratoriet och hand i hand inför det oförklarliga miraklet, varit omgivna av de gåtfulla färger och strålningar som, utan att de varit medvetna därom, gestaltade modernitetens inträde i det kärlekens museum som var dessa två kvinnors ännu helt igenom fulländade kroppar. (s. 24)

Fortelleren inntar altså flere holdninger i romanen. På den ene siden er han personlig og prøvende, og han forsøker å skrive om kvinnene på en rettferdig måte. På den annen side representerer han et kollektivt ”man” med utgangspunkt i 1800-tallets medisinske nyvinninger og det mannlige blikk. Med utgangspunkt i omslagsbildet til originalversjonen av *Boken om Blanche och Marie* som forestiller det kjente maleriet, *Une leçon clinique à la Salpêtrière*, skriver Karin Bernhardsson i *Litterära besvär* at fortellerens blikk og perspektiv både har voyeristiske anslag hvor fortelleren kan identifiseres med de svartkledde mennene på på bildet, men at romanen også rommer passasjer hvor fortelleren i stedet ser ut til å identifisere seg med den hypnoserammede og hvitkledde kvinnen (Bernhardsson 2010:128). Når den nøkterne fortellerinstansen dominerer teksten, er det altså for å skildre myten og den medisinske diskurs som rådet i samfunnet. Den personlige stilen til fortelleren blir derimot en måte å gå i opposisjon til denne på, slik at fortellingen fremstår som kontrast og alternativ til denne. Resultatet blir igjen en tvetydig dobbeltkontrakt.

2.2.1 Undersøkelsen

Identitetsproblematikken står sentralt gjennom hele Enquists forfatterskap og mange av Enquists romanskikkelser sliter med store identitetsproblemer (Grana 1996:5). For å finne ut av problemene rundt egen identitet, forsøker disse personene å skrive eller rekonstruere – ikke bare andres historie – men også sin egen. ”Alla vill vi väl få det att hänga i hop” (s. 120) er nærmest et slags mantra gjennom hele romanen, som i forfatterskapet til Enquist for øvrig. Ross Shideler skriver at ”Nearly every work written by Enquist reveals a narrator trying to assemble pieces of a life or a historical event in order to understand how those pieces relate to himself.” (Shideler 1984:9) Selv om Shideler skrev dette tjue år før *Boken om Blanche och Marie* kom ut, kan det samme sies både om denne romanen så vel som om resten av hans forfatterskap for øvrig.

Romanens aller viktigste tema er altså forsøket på å gjenskape en tapt virkelighet. Fortelleren kan sies å ha flere motiver for dette skriveprosjektet. På den ene siden er hans prosjekt eksplisitt og tydelig knyttet til det å nedtegne en så fullstendig historie om de to kvinnenes liv som mulig. Kvinnene som i medisinske diskurs har blitt redusert til kroppsliggjorte objekter, får i romanen en egen stemme først og fremst gjennom forfatteren. Kvinnene kan således leses som representanter for den undertrykte kvinnens mangel på egen identitet. Forfatteren blir en videreformidler og et talerør for de som ellers i historien har vært stumme. Dette etablerer fortelleren som en svært empatisk figur. For øvrig kan teksten også

leses som en bearbeidelse av noe mer personlig og allmennmenneskelig ved at forfatteren på samme tid forsøker å skape mening i sin egen tilværelse; en mening alle mennesker utvilsomt forsøker å skape for seg selv. Teksten er således performativ på to ulike plan, som kan sies å stå i et avhengighetsforhold til hverandre: For det første er teksten performativ fordi fortelleren gjennom å skape en meningsfylt historie forsøker å heve de to kvinnenes sosiale status. Samtidig fungerer skrivearbeidet også som en bearbeidelse av det fortellende jegets identitet, hvor han håper at fortellingen skal hjelpe ham til å gjenskape hans egen tapte identitet. Skrivearbeidet i seg selv kan altså ses på som en terapi og har dermed også et privat motiv, og fortelleren forsøker med andre ord både å forstå og å bli forstått. Thomas Thurah argumenterer for at fortelleren nettopp er romanens egentlige hovedperson fordi undersøkelsen først og fremst kan sies å settes i sammenheng med hans eget ønske om å gjenskape en tapt forbindelse og skape sammenheng i sitt eget liv. Karakterenes tomrom og mangler er således egentlig historien om hans egen mangel (Thurah 2002:27).

Tekstarbeidet rundt kvinnene benyttes altså av forfatteren til å speile seg selv. I romanen sammenlikner han seg selv på flere tidspunkt med kvinnene, men bruker også eksempler fra sitt eget liv for å belyse kvinnenes erfaringer. Et eksempel på dette ser vi på side 158, hvor fortelleren forteller om da han selv stod på en scene på Skellefteå gymnas og skulle bli hypnotisert:

[J]ag minns smärtsamt tydligt hur jag senare intalade mig att jag gjort alltsammans för hans skull. För att han svettats så mycket. För att lindra hans rädsla. För skräcken som delgav mig. För att publiken där nere var en fientlig massa som vilket ögonblick som helst skulle ha vänt sig mot honom om han misslyckats, och då skulle det ha varit mitt ansvar! förstod jag plötsligt!

Fortellerens historie blir en parallell til historien om Blanches mange hysteriforestillinger, men også et forslag til hva Blanche kan ha tenkt og følt da hun ble hypnotisert av Charcot bortimot hundre år tidligere.

Jeg-fortelleren streber ikke bare etter å forstå kvinnene, men forsøker også å leve seg inn i deres liv. Et sted smelter kvinnens og fortellerens språk nærmest sammen i hans forsøk på å forstå og å bli forstått:

Fallet så stort, skammen så djup, ett långt livs anseende förintat, och hon var absolut, helt igjennom hjälplös.

Varfor måste det vara så här, hade hon tänkt.

Hon kände skam och samtidig var det orättvist, för varför måste hon skämmas för kärleken? Sceaux var en död stad, hade hon tänkt, som låg den på Grönland. Kanske som Nome, nej inte Nome! det var något annat och utan smärta! Nome skulle vara ordet för en

njutning och en lidelse som dolde sig. Allting rundt om förintat! och ingen historia! och ingen framtid! nej en annan plats.

Som i en skog i Polen, en hydda i en glänta i en polsk skog. (s. 212)

Her taler han ikke bare for dem, men den fri indirekte stilen går så mye opp i fortelleren at vi ikke lenger legger merke til hans subjektive tilstedeværelse. Det er i stedet som om det er Marie Curies følelsesmessige utbrudd vi er vitne til.

Som i mange av Enquists bøker problematiseres her det forhold at man aldri kan stå både utenfor og innenfor en historie på samme tid. Thomas Thurah skriver at fortelleren i Enquists romaner tenderer mot å ha et ønske om å engasjere seg i saken, samtidig som han ønsker å stå på utsiden for å kunne objektivt observere fra avstand. Det er dermed en dobbelthet i fortellerposisjonen: ”en messias og en falsk profet, guddommelig og djævelsk. Begge dele i ét: En lysbringer og en brandstifter.” (Thurah 2002:40) I fortellerens forsøk på å forstå seg selv er han altså avhengig av å speile seg i noen andre for å lettere kunne se seg selv. Thurah kaller dette for en objektivering (Thurah 2002:33).

2.2.2 Spørreboken

Spørreboken er romanens viktigste fiktive innslag fordi den fremstår som den kilden fortelleren mer enn noen annen benytter seg av når han rekonstruerer kvinnene så vel som sin egen identitet. Denne er ikke bare et fiktivt element i Enquists roman, men kan snarere sies å være det element hele romanen springer ut av. På side 42 står det: ”Det är under perioden från den första amputationen fram till sin död hon skriver Frågeboken. Det är boken om Blanche och Marie.” Spørreboken er altså ikke bare viktig for fortellingens fremdrift, men her hevdes det også at Spørreboken er hele fortellingen i seg selv. Slik står det skrevet innledningsvis:

I Frågeboken vill hon berättä sin historia, summera, och jämföra sina erfarenheter från dels hysteriexperimenten på Salpêtrièresjukhuset, dels de fysikaliska under Marie Curies ledning, för att på detta sätt skapa en läkande bild av kärlekens natur, som hon linkade vid radiumstrålningens och hysterins. (s. 15)

Spørreboken har med andre ord den funksjonen at den syr sammen ulike elementer som ellers ikke henger sammen. Den gir romanen en virkelighetseffekt og et dokumentarisk preg. Spørreboken legitimerer de fiktive relasjonenes eksistens og gjør det mulig å legge frem en troverdig alternativ fortelling til den etablerte diskursive myten i samfunnet.

Blanche Wittmans memoarer må til tross for det faktum at fortelleren omtaler dem som sanne, anses for å være ren oppdiktning. Spørreboken kan ses på som et viktig

hjelpemiddel i forfatterens forsøk på å få frem den historien han selv ønsker å fortelle. Mye av teksten i romanen hevdes også å være direkte avskrift eller omskriving fra skriveheftene, som fortelleren bearbeider og benytter seg av for å forsøke å danne et klarere bilde av de to kvinnenes liv. Slik står det skrevet om spørreboken på side 11:

Boken blev ofullbordad. Kvar finns i dag endast tre notesblock i formatet 30 x 22 centimeter, vart och ett innehållande fyrtio sidor, sammanhållna inom en brun pärm, en Frågebok, som hon kallade dem. Det första notesblock kallar hon ”Den gula boken”, det andra ”Den svarta boken” och det tredje ”Den röda boken”.

Det hevdes også i romanen at notatbøkene ”blev kända först mot 30-talets slut, och aldrig offentliggjordes i sin helhet.” (s. 10) Dette kan også stå som en forklaring på hvorfor vi som lesere ikke skal ha hørt om denne versjonen av historien før nå.

Spørreboken er ikke bare det som gjør at romanen bærer preg av fiksjon, men også fortellerens nødvendige hjelpemiddel for å kunne bli kjent med kvinnene som individer. Den blir fortellerens mulige utgangspunkt for å kunne brodere frem en ny versjon av Blanche Wittmans-, men også Marie Curies liv. Innledningsvis står det i romanen at: ”Det ligger något hotfullt i hennes Frågebok, en lockelse att gå in i det förbjudna, eller öppna en dörr in till ett mörkt rum.” (s. 12) Spørreboken kan altså sies å være fortellerens inngangsportal til den delen av kvinnenes subjekt som tidligere ikke har vært kjent.

Spørreboken er det hjelpemiddel som gjør at Enquist blir i stand til å skildre kvinnene fra deres indre. Fortelleren er avhengig av at kvinnene får mulighet til å fortelle sin egen historie for ikke å utlevere dem som vitenskapelige objekter, slik det hevdes i romanen at kvinnene er: ”Den vetenskapligt granskade objektet var inte en särskild kvinna, utan Kvinnan, och dennas natur.” (s. 27) Spørreboken kan med andre ord kalles for kvinnenes talerør. Slik kan vi kanskje hevde at fortelleren isteden stilles på lik linje med oss som lesere; han er også selv en leser, og en tolk.

Selve romanen er som spørreboken delt opp i tre deler, den gule-, den svarte- og den røde boken. De to første delene er skrevet i fri indirekte stil, og Blanche taler her kun indirekte gjennom fortelleren, samtidig som han noen ganger lar henne få ordet gjennom sitater skrevet i kursiv. Resultatet blir et slags puslespill bestående av Blanches kursiverende skrift og fortellerens mange kommentarer. Ofte oppstår dermed en slags dialogisk stil, hvor man får følelsen av av de to dirskursive størrelsene går i dialog med hverandre:

Har man inte gett upp är allting sedan möjligt att förklara, också smärtan när man till sist ställer sig och går. *Kärleken kan man inte förklara. Men vilka vore vi, om vi inte försökte?*

Dessa maniska upprepningar! Men vad skulle hon skriva där hon låg i sin trälåda, när kylan kröp längre och längre upp mot hjärtet och allt ruttnade bort. (s. 44)

Vi får her en sterk følelse av at fortelleren gjør sitt beste for å kunne overlevere en fullstendig og sannferdig versjon av historien. Andre ganger kan det se ut til at Blanche i stedet går i direkte dialog med et ”vi”, hvor fortelleren utvilsomt må sies å være involvert: ”Man vänjer sig, jag tycker till sist om det. Hon vill ju att vi skal förstå, men är lite rädd, fattar inte varför vi inte kan förstå! varför trögheten! Då detta oskuldsfulla och blyga; en fråga om hon får fortsätta, ungefär så.” (s. 48)

I siste del av romanen oppheves den narrative distansen som følge av fortellerens eget diegetiske nivå og vi leser i stedet det som fremstår som direkte avskrift fra Blanchés spørrebok. Resultatet blir at vi som lesere får følelsen av at vi har direkte tilgang til de faktiske dokumentene og at kvinnene her kommer direkte til ordet uten en mellommann som fortolker.

2.3 Hullene i teksten

2.3.1 Ubestemthetsplasser

Innenfor resepsjonsforskning nevnes ofte den kjente teksten til Wolfgang Iser, ”Tekstens appelstruktur” fra 1981 om tekstens ubestemthetsplasser og den implisitte leseren. For Iser ligger ikke tekstens betydning skjult i teksten som en konstant størrelse, men oppstår heller i et dialektisk samspill mellom tekst og leser. Det står skrevet:

En litterær teksts betydninger skabes overhovedet først gennem læserprocessen; de er produktet af et samspill mellem tekst og læser og ikke en i teksten skjult størrelse, som det alene er forbeholdt fortolkningen at opspore. Skaber læseren betydningen af en tekst, må denne nødvendigvis fremtræde i en individuel form. (Olsen og Kelstrup 1981:104)

Hans teori om ubestemthetsplasser går ut på at forfatteren alltid utelater informasjon slik at det oppstår luker i teksten som leseren må bidra til å fylle igjen. Ubestemthet i tekster er således det viktigste koblingselement mellom en tekst og dens leser. For Iser er det likevel alltid en aktualisering av teksten forankret i teksten selv. Dette kalles for en implisitt leser; en abstrakt størrelse som består av retningslinjer for hvordan man bør lese en tekst. Dermed er det ikke helt arbitrært hvordan teksten leses, men mening i en tekst oppstår i en produktiv spenning mellom den leserrolle teksten tilbyr og den historiske lesers utgangspunkt. De ubestemte plassene oppfordrer oss til å tolke teksten og til å realisere dens virkningspotensiale. De tomme plassene i teksten gjør teksten samtidig tilpasningsegnet slik

at hvem som helst kan gjøre fremmed erfaring til sin egen. På akkurat samme måte som fortelleren i *Boken om Blanche och Marie* speiler seg i de to kvinnelige hovedpersonene for å relatere dette til sitt eget liv, kan vi som lesere av romanen også bruke romanen som et speil av vår egen erfaringsverden. Dette er det som menes med tekstens appellstruktur. Slik føler også leseren en større nærhet til teksten, slik at man lettere kan relatere lesningen til sitt eget liv.

Et poeng hos Iser er at tekster i ulik grad inviterer til en slik aktiv leserdeltagelse. *Boken om Blanche och Marie* har som kjent en fragmentarisk form som tenderer mot montasje, og kan dermed i stor grad sies å bestå av slike ubestemthetsplasser. Flere av Enquists romaner inneholder indirekte eller skjulte kommentarer og vurderinger som det blir opp til leseren å oppdage og gjøre seg opp en mening rundt. Noen steder er meningen utelatt og man blir i stedet nødt til å lese mellom linjene. Andre steder benytter forfatteren seg snarere av en form for gjentakelsesteknikk, hvor setninger, ord eller uttrykk blir benyttet flere ganger i forskjellige sammenhenger. Både repetisjon og fravær spiller slik sett en stor rolle i romanen. Slik oppleves teksten som rytmisk samtidig som den bærer preg av muntlighet. Romanen inviterer med andre ord til en aktiv leserprosess, hvor det er opp til leseren å legge merke til tekstens skjulte vink. Det puslespillet som fortelleren forsøker å legge i romanen blir dermed representant og metafor for et puslespill som også leseren tar del i underveis i leserprosessen for å kunne skape sammenheng i fortellingen som leses.

Boken om Blanche och Marie kan altså karakteriseres som en sannhetssøken hvor en undersøkende forteller ønsker å skape mening i sin egen tilværelse. Meningen finner fortelleren først og fremst ved å danne sammenheng i livene til de to historiske kvinnene, Blanche Wittman og Marie Curie og dermed bruke denne til å forstå seg selv og sin egen skjebne. Thomas Thurah oppsummerer i *Så hvad er et menneske?* hva han mener samtlige romaner i Enquists forfatterskap handler om: ”Det begynner med en mangel eller et tomrum eller huller. Noget skal fylles du, noget skal gøres godt igen. Det er om det, P.O. Enquist skriver. Manglen, tomrummet. Det sprogløse, som er mennesket.” (Thurah 2002:25)

Fortelleren i romanen skriver ”Man får leta mellan bilderna, inte i dem.” (s. 164) Flere teoretikere har hevdet at hvis det finnes en dyptliggende sannhet i Enquists verker, så kan denne i størst grad la seg spore ved at man leser mellom linjene i teksten. Eva Ekselius skriver i *Andas fram mitt ansikte* fra 2006 at puslespillet er et komposisjonsprinsipp hos Enquist og at dette utspiller seg på flere uadskillelige nivåer i hver enkelt romanen, men også på tvers av forfatterskapet. Resultatet blir dermed en helt ny sannhet som det er opp til leseren å oppdage. Hun skriver at ”det är i mellanrummen, sprickorna, som sanningen döljer sig.” (Ekselius

2006:14) Det blir vår oppgave som lesere å skulle pusle de løse brikkene på plass, eller med Enquists ord; ”få det att hänga i hop”. På samme måte hevder Thurah at Enquist hele veien har gitt oss små stykker av en større sannhet eller historie, og at vi aldri får annet enn antydninger av det gåtefulle og hemmelige. ”Lidt i dén roman, lidt i dén, et spor hér og et spor dér, men aldrig det hele.” (Thurah 2002:89) Vi kan med andre ord lete etter sannhet og mening både mellom linjene i romanen, men også mellom romanene i forfatterskapet.

Som tidligere nevnt kan Per Olov Enquist sies å ha et særegent språk som går igjen i nærmest hele hans forfatterskap. I *De sorte huller* kaller Thomas Bredsdorff dette for det Enquist'ske språk. Enquists romanspråk sies å ha rot i 1900-tallets imagisme, hvor språket var preget av montasje og hvor sannheten kunne avsløres gjennom en objektiv og kortfattet form. Det handlet om å skjære bindeleddene ut av teksten, slik at ”[d]er bliver sagt noget i hullerne mellem tekstblokkne, som ikke bliver sagt” (Bredsdorff 1991:32). Det som først og fremst skaper dette språket, skriver han, er når det oppstår et spill mellom poesi og politikk. Med poesi mener han det som angår det språklige kunstverk. Med politikk mener han: ”det der vender mod handling – opfordring til, advarsel mod, analyse af handlinger, sammenhænge mellem holdninger og handlinger – der ikke bare er af betydning for den enkelte men for samfundet, som virker ændrende eller bevarende, revolutionerende eller konserverende på det.” (Bredsdorff 1991:70) Dette språket er hva som for Bredsdorff er selve grunnstenen for den sannhetssøken som blir tematisert i mesteparten av Enquists forfatterskap.

2.3.2 ”Att ställa sig på sina ben och gå”

Boken om Blanche och Marie er en svært fortettet tekst av ord, setninger, bilder og uttrykk med mange betydninger. Mange av disse elementene kan dessuten også sies å være intertekstuelle fordi de lar seg gjenfinne i flere av Enquists litterære verker. Dette gir ikke bare uttrykkene en ekstra troverdighet, men lader dem også med mer mening. Som nevnt over er det leseren som her fungerer som undersøker, fordi det blir vår oppgave å forsøke å danne mening både i teksten så vel som på tvers av romanene i forfatterskapet. Å komme med noen fullstendig oversikt over alle slike meningsbærende bestanddeler i romanen vil det ikke være plass til her, men jeg skal i stedet vise til et enkelt eksempel på bruken og betydningen av et slikt uttrykk i *Boken om Blanche och Marie*, som også benyttes i andre romaner i Enquists forfatterskap.

Et slikt uttrykk er setningen ”att ställa sig på sina ben och gå” som nettopp kan sies å være ladet med flere metaforiske lag. I *Boken om Blanche och Marie* benyttes setningen først og fremst i sammenheng med Blanche Wittman hvor hun som amputeret kreftpasient sitter i

sin trekasse med hjul. Her får setningen et ironisk preg fordi vi vet at Blanche ikke er i stand til å gå. Fordi Blanche mangler ben å gå på, blir det samtidig lett å forstå at setningen ikke skal leses rent bokstavelig, men at den isteden må sies å være ladet med et annen form for betydningsinnhold. Det er ikke bare ved hjelp av ben at man kan komme seg opp og frem, og her kan vi lese setningen i sammenheng med det at Blanche forsøker å bevege seg fremover ved hjelp av tekstarbeidet sitt. Setningen sammenfaller således lett med det kjente uttrykket ”å stå på sine egne ben”, som betyr evnen til å være selvstendig.

Andre steder er setningen knyttet til fortelleren. I romanens første del, den gula boken blir kapittel 5 innledet med ”Det gör ont at ställa sig på sina ben och gå.” (s. 27). Setningen står tilsynelatende alene uten noen forklaring og etterfølges av et nytt avsnitt, hvor resten av kapittelet tar for seg hysterieksperimentene til Jean-Martin Charcot. Dermed kan kanskje setningen leses som et en kommenterer fortellerens egen skriveprosess. Setningen kan dessuten sies å ha betydning på et metanivå, idet den også benyttes som metafor for vanskeligheten av det å fortelle en historie.

Igjen benyttes setningen også om Marie Curie i kapittel 7, hvor det står skrevet at Blanche fortalte om sitt endelige oppgjør med Charcot for første gang: ”Hon skriver att hon gjorde detta för att förminska Maries naivitet, för att *få henne att ställa sig på sina ben och gå.*” (s. 42) Her blir setningen satt i sammenheng med Blanche ønske om at Marie skal komme over elskerens, Paul Langevin som sviktet henne. På samme side benyttes også setningen på nytt i en annen sammenheng, hvor Blanche fører pennen i kursiv: ”*jag förklarade att jag dödat honom på grund av hans trofasthet, och hans barnslighet, och för att han inte ville ställa sig på sina ben och gå*”. Som jeg skal komme nærmere inn på i kapittel 3, kan Blanche og Charcot sies å ha inngått et rollebytte, idet Blanche beskrives som den sterke og selvstendige av de to ved at Charcot blir sammenliknet med en handlingslammet og et barn. At Charcot ikke vil stille seg på sine ben og gå, kan derfor tolkes som hans manglende evne til å stå opp for seg selv, og demonstrere sin autoritet. Slik står det skrevet på side 45:

Nu känns det snart mycket bättre. Klumpen är borta. Alla sagor man läst! den om flickan med de röda skorna! eller den om den lilla sjöjungfrun! Det var alltid något om en oerhörd smärta när de ställde sig på sina ben och gick. Som knivar genom fötterna.

Her ser setningen først og fremst ut til å knyttes til den medlidende smerte fortelleren føler for de han leser om. Dette blir da samtidig et godt eksempel på hvordan fortelleren benytter seg av en form for speiling for å kunne lese seg selv i skrivearbeidet. Setningen dukker også opp i andre romaner av Per Olov Enquist. I *Lewis resa* knyttes setningen først og fremst til frelse:

Det hade han tänkt. Ställ dig på dina ben och gå. Och då hade han gjort det, på prov. Och gått fram till fönstret. Och tänkt: Käre Jesus. Käre Jesus, jag tror nästan jag är frälst.

Och då hade Jesus sagt til honom, Kära Sven, du har rätt. Du har ställt dig på dina ben. Och gått. Och du har rätt, Sven.

Du är frälst. (s. 293)

Sammenlagt har uttrykket den betydningen at det peker på evnen til å komme seg videre i livet, det å være resursterk, produktiv og handlekraftig. Setningen er dermed svært tvetydig fordi den samtidig kan sies å peke på fortellerens forsøk på å skape mening og sammenheng.

Kapittel 3: Kvinnene

Jag är uppvuxen i ett matriarkat. Jag är van vid starka kvinnor, eftergivna kvinnor är ointressanta

- Per Olov Enquist³

Flere av Per Olov Enquists romaner handler om sterke eller på annet sett utradisjonelle kvinneskikkelser som bryter med normene i samfunnet. Sitatet ovenfor gir et pek om hvorfor kvinnene i hans litterære verker – enten de anses som monsterkvinner eller autoriteter – ofte skiller seg fra den gjengse oppfattelsen av kvinne og kvinnelighet.

Enquists mor var lærerinne. Faren hans døde da han bare var ett år gammel, og under hans oppvekst tilbrakte han mye tid alene med sin mor. Enquist hadde heller ikke så mange venner, og det sosiale liv i det strenge pietistiske samfunnet kretset rundt samlingsstedet ”Bönhuset”. (Skei 2008:3) Når fortelleren i hans romaner nevner elementer fra barndommen, er det da også gjerne om moren eller bestemoren. I disse skikkelsene finner fortelleren trøst, og de hjelper ham med å skape mening i kaoset. I *Lewis resa* står det blant annet: ”Når jeg var barn, och i beråd och icke visste mig någon levandes råd, gick jag till min mormor, som hette Johanna, men som jag kallat Josefina i Musikanternas uttåg, och bad om hjälp.” (Enquist 2014:153)

I skuespillet *Tribadernas natt* fra 1975 finner vi en tydelig demonstrasjon av mannen – rettere sagt forfatteren og dramatikerens Strindberg – skildret som en overflødig forvokst guttunge, hvorimot det antydes at kvinnene i stykket har tatt mannens rolle ved at de utfører forskjellige symbolske aktiviteter som blant annet å spille kortspill. Gunnar Syrén skriver i *Mellan sanningen och lögnen* at kvinnene i stykket blir skildret som mer selvreflekterende, innsiktsfulle og moralistiske enn Strindberg. Videre skriver han at stykket ikke diskuterer forholdet mellom mann og kvinne, men snarere: ”de är starkare och mannen den egentligen svage.” (Syhrén 2000:44)

Kvinnene i stykket føler seg samtidig brukt av mannen. Som i *Boken om Blanche och Marie* finner kvinnene glede i hverandres selskap i stedet for å la seg herse med: ”Når hon flackat länge omkring i Europa och slutligen träffade Marie David i Grez, började hon älska

³ Rydén, Hanna. 08.09.2004. ”Historien har följt mig i över 25 år”. *Aftonbladet*

denna kvinna för för att Marie talade till henne som om hon ”vore en fullständigt användbar människa”” (Syhrén 2000:46).

3.1 Sterke kvinner i Enquists forfatterskap

I det følgende kapittel skal jeg se nærmere på feminine nøkkelpersoner i Enquists forfatterskap som kan sies å speile Blanche og Marie ved å ta utgangspunkt i tre utvalgte romaner fra hvert sitt tiår i Enquists forfatterskap. Romanene jeg tar utgangspunkt i er *Nedstörtad ängel* (1985), *Livläkarens besök* (1999) og *Lewis resa* (2001). Kapittelet kommer delvis til å arte seg som en sammenlikning mellom *Boken om Blanche och Marie* og de øvrige titlene for at det skal bli tydeligere hvordan Enquist behandler kvinnene i sitt forfatterskap. Lik *Boken om Blanche och Marie* tar både *Livläkarens besök* og *Lewis resa* utgangspunkt i historiske hendelser som i romanen blir blandet med fiktive innslag. Enquist har selv sagt at han anser disse to samt *Boken om Blanche och Marie* som en triologi fordi de skildrer både mystikk, opplysning og radikalpietisme. Andre har ansett *Boken om Blanche och Marie* som den ene delen en annen triologi; en triologi om kjærlighet bestående av *Musikanternas uttåg* (1978) og *Nedstörtad ängel* (Bernhardsson 2010:116). I alle de tre følgende bøker finner man en eksplisitt tilstedeværende og undersøkende forteller. Når jeg nå velger å fokusere på akkurat disse tre romanene, er det fordi jeg mener de – lik *Boken om Blanche och Marie* – skildrer sterke og selvstendige kvinner, men også kvinnelighet hos ikke-kvinnelige karakterer.

3.1.1 *Livläkarens besök*

Livläkarens besök er først og fremst dramadokumentaren om legen og opplysningsmannen, Friedrich Struensees som fungerte som den danske enevoldsherskeren, kong Christian VII's livlege mellom 1768 og 1772. På grunn av kongens mentale tilstand fikk Struensee tilgang til den politiske beslutningsprosessen, slik at han fikk igjennom en hel del radikale og liberale reformer i sin tid. Underveis i hans opphold på det danske hoffet innledet han imidlertid et hemmelig forhold til dronningen, Caroline Mathilde. Med utgangspunkt i hans affære med dronningen, ble han til slutt henrettet for sine politiske ugjerninger, og de nye reformene ble i ettertid tilbakevist.

Struensee er en mann av opplysningen. Han knytter menneske og maskin sammen, men kan likevel også kalles for en frihetens mann. I *Livläkarens besök* blir Struensees hensikter fremstilt som utelukkende basert på kjærlighet og fornuft. Struensee avslører tidlig at kongen med hensikt har blitt både fysisk og psykisk brutt ned av sine lærere slik at han

skulle lære seg å være lydige overfor bakmennene på hoffet; de som hadde den egentlige makten. Struensees motpol er den kortvokste Høegh-Guldberg, kongens huslærer, som også er en av de mektige bakmennene. Guldberg er svært religiøs og gammeldags og kan sies å stå som representant for kontroll og renhet. Midt mellom disse to finner vi Christian VII, enevoldsherskeren uten makt som er full av skam og skyld. Han har i løpet av sin brutale oppvekst blitt gal, og forveksler derfor blant annet livet for å være et skuespill, hvor både han og de andre rundt ham må spille ulike roller.

Selv om *Livläkarens besök* tilsynelatende handler om menn, står imidlertid kvinnene for mye av makten. Enquist har her valgt å snu opp ned på både kjønnsrollene og den etablerte myten ved å skildre kvinnene som mektige og handlesterke hvorimot kongen og Guldberg blir skildret som androgyne, handlingslammede og barnlige.

Den prostituerte Støvlett-Catherine er kongens elskerinne og kan sies å være den eneste personen som kan få kongen til å føle seg trygg. Hun blir for ham en herskerinne og kan sies å være et ledemotiv i romanen. Hun fremstilles som både sterk og mektig:

”-Ser du inte att han är rädd??? Låt honom vara i fred!

- Håll din käft, hade Brandt rutit.

Han hade, trots att han var ett huvud mindre än hon, försökt tvinga ner henne på sängen, och börjat avtaga sina kläder; men Catherine hade då i raseri vänt sig om, våldsamt lyft sitt knä och träffat Brandt så exakt och skickligt mellan hans ben att han vrålade sjunkit till golvet. (Enquist 2012:85–86)

Her understreker hun ikke bare sin overlegenhet over Guldberg ved å være et hode høyere enn ham, men ved et knespark i skrittet hans, uskadeliggjør hun også – både symbolsk og ytterst konkret – hans maskuline dominans.

Støvlett-Catherines påvirkningskraft på kongen er stor. Av kongen kalles hun blant annet for ”Universums Härskarinne” og ”hon som skulle få allting att hänga samman”. (s. 126) I følge kongen er det også en kvinne som styrer universet: ”Han upprepade endast att en kvinna styrde universum, att en krets av sju onda svarade för ondskans alla gärningar, att han var en av dem, men kanske kunde frälsas av den kvinna som styrde allt i universum; och att hon då skulle bli hans välgörare.” (s. 227) Støvlett-Catherine blir forvist av hoffet, men kommer etter mange år tilbake. Hun får da også siste ordet i romanen:

Och man får anta att det då, också denna kväll, utspelades samma ritualer som tidigare, de kärlekens ceremonier som gjort att Christian i så många år kunnat överleva i detta därhus. Att han satte sig ved hennes fötter på den lilla pall han alltid använde, och att hon avtog hans peruk, vätte den mjuka tyglappen i en vattenskål och avtorkade allt puder och allt smink från hans ansikte; och att hon sedan kammade hans hår medan han satt där, helt lugn och blundande, på sin pall vid hennes fötter, och med sitt huvud vilande i hennes knä.

Och att han visste att hon var Universums Härskarinna, att hon var hans välgörare, att hon hade tid med honom, att hon hade all tid, och att hon var tid. (s. 388)

Kvinnen blir her sammenliknet med både en mektig Gud og med naturen i seg selv. Kvinnen er kongens endelige samlingspunkt, hans trøst og hans frelse. Når han hviler sitt hode i hennes fang, kan hun samtidig leses som en morsfigur, hvor han blir hennes guttebarn.

Caroline Mathilde er prinsessen sendt fra England og kongens nye dronning. Hun utvikler seg i romanen fra hun ankommer Kronborg som umyndig og usikker til svært selvstendig og viljesterk når hun inga forlater slottet. Slik blir hennes avskjed beskrevet på side 354: ”Inget leende, men heller ingen tårar. På detta sätt var hennes avfärd från Danmark olik hennes ankomst. Då hade hon gråtit, utan att veta varför. Nu grät hon inte, fast hon haft skäl; men hun hade bestämt sig.” Caroline Mathilde blir mer enn noen annen kvinne i romanene skildret som sterk og selvsikker. På side 225 står det: ”Han visste bara att hon hade honom i sin makt” og videre: ” – Och du blir aldrig fri från mig, viskade hon, så lågt att han nästan inte hörde. För du är inbränd i mig. Som brännjärn i ett djur.” Dronningens makt over Struensee ser imidlertid ikke bare ut til å handle om hennes standsmessige overlegenhet, men også om den dominans hun har over ham som kvinne:

- Jag tänker, sade han, att förut trodde jag mig ha ha kontroll. Nu tror jag inte det längre. Vart tog det vägen.
- Hon svarade inte.
- Herr Voltaire, som också jag har brevväxlat med, började han, herr Voltaire, han trodde att jag kunde vara den gnista. Som skulle tända en präriebrand. Vart tog den vägen.
- Du har tänd den i mig, sade hon. I mig. Och nu skall vi brinna tillsammans. Kom.
- Vet du om, hade han då svarat, vet du att du är stark. Och ibland är jag rädd för dig. (s. 269)

Kvinnekroppen er hos Enquist ofte knyttet til stor makt. Slik står det om møtet mellom Guldberg og Caroline Mathildes på side 76: ”och så utmanande hade hon lutat sig fram mot honom, att hennes till hälften avtäckt bröst ropat som en skymf mot honom, fått honom att genomskåda den lilla engelska horans liderlighet, hur farlig hon skulle komma att bli, och att här fanns ursprunget till syndens smitta.” Den fysiske kvinnekroppen er ofte det som direkte gjør at de mannlige karakterene føler seg utfordret eller underkuet, og er et overlegent middel i maktkampen. Dronningens kropp blir på ett sted sammenliknet med et pansret fartøy, hvor utsiden av kroppen er knyttet dronningtittelen hennes, hvorimot hennes subjekt og følelser finnes på innsiden. Dronningen ønsker å utforske seg selv uten dette panseret, som hun sammenlikner med en maskin. Slik står det skrevet: ”Hon visste att det fanns något i föreningen mellan hennes nakna kropp under rustningen och hennes titel, något som skapade ett osynligt strålfält av kön, lust och död omkring henne.” (s. 153) Og: ”Det förbjudna fanns

där. Det strålande rakt igenom pansaret.” (s. 154) Dronningen opplever en erotisk opphisselse ved tanken på at hennes egen kropp blir ansett som forbudt fordi hun både er dronning og kvinne ”och det fyllde henne med en oerhørt känsla av makt.” (s. 154)

Kvinnene er ikke bare de mest mektige i romanen, men kan også argumenteres for å være de mest handlekraftige. I *Livläkarens besök* blir Struensee skildret som både svak og uskyldig, hvorimot Caroline Mathilde er den som tar rollen som initiativtaker. Dette illustrerer ikke bare kvinnen som mektig, men frikjenner også livlegen fra de etablerte beskyldningene om ham. På side 208 står det for eksempel: ”Det var hon, inte han, som hade låst dörren.” Et annet sted litt lengre frem står det også beskrevet hvordan kongen er den som oppfordrer ham til å innlede et intimt forhold med hans kone:

Drottningen är ensam. Ta hand om henne.
Struensee hade blivit aldeles stel.
Han hade lagt ner sin penna, och efter en stund sagt:
– Vad menar Ers Majestät? Jag förstår Er inte riktigt?
– No förstår allt. Ta hand om henne. Denna börda kan jag icke bära.
– Hur skall jag förstå detta?
– Ni förstår allt. Jag älskar er.
Därtill hade Struensee intet genmält. (s. 218–19)

I dette avsnittet forsøker Enquist å frigjøre Struensee for skyld i forholdet hans med dronningen. Struensee omtales ofte som redd, hvorimot Caroline Mathilde omtales som det motsatte. Dette rollebyttet kan ses på som en parallell til forholdet mellom Blanche og Charcot i *Boken om Blanche och Marie*. Ofte blir både Struensee og kongen omtalt som et barn, hvorimot dronningen blir omtalt som voksen. Om kongen står det på side 316 at ”Christian trodde han skulle mördas, och började gällt skrika och gråta, som ett barn.” hvorimot det om dronningen står på side 308: ”Och så detta lilla gåtfulla leende som han först tyckt vara ett uttryck för förtjusande barnslig oskuld, men som han då, med ens, visste var en vuxen kvinnas leende”.

3.1.2 Lewis resa

Lewis resa er på mange måter en svært tydelig parallell til *Boken om Blanche och Marie*, og et utmerket eksempel på hvordan Enquist lar romanene i forfatterskapet flyte over i hverandre. Boken ble utgitt tre år før *Boken om Blanche och Marie* og de to likner hverandre både i form og innhold. Kort fortalt handler romanen om pinsebevegelsens glanstid i Sverige på midten av 1900-tallet som ble ledet av Lewi Pethrus. Bevegelsen ble kalt Filadelfia og vokste enormt i omfang både økonomisk og i antall medlemmer. Som i *Boken om Blanche*

och Marie tar et eksplisitt fortellerjegg utgangspunkt i noen nedtegnede dokumenter, rettere sagt mannen Efraims såkalte *Lebenslauf*. Fortelleren skriver seg selv inn i fremstillingen av disse for å forsøke å få historien til å henge sammen, samtidig som han ønsker å skape mening i sitt eget liv. På side 446 står det: ”Satt i går och antecknade, på et papper, de sista ord Lewi respektive Sven yttrade på sin dödsbädd. / Tillfogade min mammas sista ord; hon hette Maria, men kallades Maja. / Tre rader, som en liten dikt, eller en rebus, som kunde lösas, och då förklara hur det hängde ihop.” (Enquist 2014) Akkurat som gjennom Spørreboken, får også kvinnene i *Lewis resa* et sterkere subjektivt uttrykk gjennom Efraims *Lebenslauf*: ”Resten får rekonstrueras, med hjälp av de andra. Efraim beskriver henne som en ”stark och modig flicka”, och säkert var det så.” (s. 330)

Pinsebevegelsen opplevde en opptur mellom begynnelsen og midten av 1900-tallet, hvorimot pressen og det offentlig stadig gjorde opprør og spredte rykter om pinsebevegelsen som en syndig og skitten usvensk bevegelse. Foruten den historiske personen Lewi Pethrus, finner vi i *Lewis resa* også den svenske dikteren, Sven Lidman, som sluttet seg til Lewi og ble predikant. De to drev bevegelsen sammen i nærmere 15 år drev frem til det til slutt skar seg mellom dem, slik at sistnevnte endte med å forlate pinsebevegelsen. Thomas Thurah skriver at de to mennene representerer noe som både er motpoler, men samtidig ett: fornuft og følelse, beherskelse og frihet, rasjonalisme og ekstase (Thurah 2002:76).

Paralleller kan først og fremst trekkes mellom pinsebevegelsen og Charcots hysteriimperium i Paris knappe hundre år tidligere. På samme måte som hysterilegene avviste moderne vitenskapelig medisin ved å blant annet benytte seg av hypnose, overlot pinsebevegelsens tilhengere ansvaret for helbredelsen til Kristus. Charcot mente sykdommen var et arvelig degenerativ anliggende, hvorimot Lewi Petrus mente at sykdom ble skapt av synd. På vekkelsemøter forsøkte Lewi å helbrede tungetalende kvinner i en slags transe ved hjelp av gudstro foran en stort publikum.

Kvinnene har en sentral rolle i *Lewis resa*. I begge romanene knyttes kvinnekropp, kvinnebevegelse og mystisisme sammen ved at en undersøkende forteller tar tak i de delene av menneskelivet som øyensynlig ikke kan forklares med vitenskapelige teorier. I *Boken om Blanche och Marie* sammenstilles mystisisme og hysteri, hvorimot det uforklarlige i *Lewis resa* knyttes til tungetale og gudstro. Pinsebevegelsen selv bestod av rundt 80% kvinner, og blir i romanen blant annet kalt for ”kvinnohavet” og ”Sveriges största kvinnorörelse” (s. 265). Likevel blir det nevnt at ”Det var alltid bröderna som skrev historien” (s. 263) og ”Ledningen var dock hundraprocentigt manlig [...] Män ledde kvinnor.” (s. 264) Dermed tematiseres det også her definisjonsmakt over det kvinnelige kjønn.

Lewi Petrus får samtidig feminine trekk ved at han blant annet implisitt sammenliknes med Blanche Wittman på 106: ”som en arm- og benaløs torso.” Likheten mellom dem er påfallende idet begge personene er tilknyttet den sceniske prestasjonen hvis kvalitativ utførelse er avhengig av i hvilke grad man er i stand til å miste kontrollen. Blanche må på sin side henfalle til hypnose, hvorimot Lewi i begynnelsen sliter med å miste kontrollen slik at han kan tale i tunger. Tungetale blir beskrevet i boken som det å befinne seg utenfor seg selv: ”Att plötsligt vara en annan, och hämningslös, utom sig själv! Och inför de andra.” (s. 108) Dette kan sammenliknes med Blanche der hvor hun blir hypnotisert av Charcot, og forestiller seg at hun begir seg på en ferd gjennom løvverket: ”Sedan försvant rovdjuren, hon gick in i det som var som det borde vara, anträd endast färden in genom lövverket!” (s. 196) Andre steder omtales Lewi med barnlige trekk lik Struensee: ”Lewi skulle låta sig infångas. / Som vore han ett hjälplöst barn.” (s. 121) Også Sven underkastes kvinnens makt. På side 80 beskrives møtet Sven hadde med Margot: ”Detta, visste han, var både lust ock skräck. Han hade inte kontroll.” Som i *Boken om Blanche och Marie* blir kvinnene i *Lewis resa* omtalt som ”mycket vacker.” (s. 76), men her blir hennes kropp lik dronningens kropp i *Livläkarens besök* knyttet til det forbudte: ”Kvinnokroppen var ju all synds ursprung.” (s. 52)

Kvinnen blir i *Lewis resa* dessuten skildret som vanskelig å forstå: ”Han visste att han sagt något som var fel, men han visste inte hur han skulle ta sig ur detta.” (s. 125) Flere steder i romanen hentydes det også at kvinnene i bevegelsen har hysteriske symptomer. På side 266 står det: ”På ett ställe i Lebenslauf beskriver Efraim hur han sett en ung kvinna som under tungotalet gnuggade sig mot en pelare i salen, ”och man undrade verkligen vad somliga av dessa kvinnor öllo på med”.”

Akkurat som i *Livläkarens besök* sammenliknes kvinnen med det guddommelige: ”Jesu blod och Jesu sår. Särskilt blodet, så tjockt och rött och varmt. Som spenavarm modersmjölk. Var brudgommen överhovud en man? Hur kunde man vara säker? Denna gestalt med sitt långa hår och sina vänligt utbredda händer hade ju en håla, som en kvinna.” (s. 86) Fortellerens erindring av moren og mormoren spiller også en viktig rolle i *Lewis resa*:

Man fick börja från början. / Mors ansikte när hon väckte honom omstrålad av solljuset fanns ju hela tiden. Det var som det beständiga. Men det måste kompletteras. Hon måste irritas i ett landskap. Då kanske det fanns ett sammanhang. Han förstod att detta att irrita sig i sitt eget landskap var det enda som kunde rädda honom från sinnessjukedom eller självmord. Man fick irrita. Icke en stor katedral, som den på Rörstrandsgatan som var större än Salle Pleyel i Paris och modernare än Konserthuset, och med bättre akustik. / Utan det enklaste. (s. 488)

Morsfiguren er det som hjelper ham med å få det hele til å henge sammen i historien så vel som i sitt eget liv. Også her kan det trekkes vekslar mellom Jesus og kvinnen i det moren blir

beskrevet som ”omstrålad av solljuset” slik Jesus ofte har blitt fremstilt i klassiske malerier. Moren beskrives dessuten også som det som skal redde ham fra sinnssykdom eller selvmord. Dette er påfallende likt slik den kristne frelse hevder å skulle hjelpe mennesker ut av mørke tanker så vel som sykdom.

3.1.3 Nedstörtad ängel

Nedstörtad ängel er den eldste og desidert korteste av de tre romanene, og er også den romanen som i minst grad lener seg på historisk faktamateriale. Romanen består av fire ulike og tilsynelatende ikke beslektede fortellinger som blandes sammen ved at det stadig kryssklippes mellom dem. Det eneste som tilsynelatende ser ut til å knytte dem sammen, kan sies å være det faktum at Enquist velger å sidestille dem. I følge Bredsdorff blir resultatet dermed en helt ny fortelling. Han skriver: ”Teksten ’änder’ med sit eget billedsprog på hvert af dem og får den ene til at skinne igennem det andet.” (Bredsdorff 1991:181)

Nedstörtad ängel peker både fremover og bakover i forfatterskapet og flere korte og lengre sitater i *Boken om Blanche och Marie* er hentet nettopp fra denne lille montasjeromanen. Skrivemåten er kanskje først og fremst lyrisk fremfor realistisk og politisk som mange av hans tidligere og senere verker. I artikkelen ”*Identitet som montasje. Per Olov Enquists Nedstörtad ängel*” skriver *Oppsahl og Bakken*: ”Det som er felles for fortellingene, er at de alle er tilnærminger til spørsmålet: Hva er et menneske? Denne romanen forteller oss at mennesket kan defineres ved å studere ytterpunktene for det spesifikt menneskelige.” (Oppsahl og Bakken 2001:18)

I romanen treffer vi blant annet et monster med to hoder og en seksualforbryter og barnemorder uten motiv. Romanen er mer enn noen annen i Enquists forfatterskap dominert av unormale mennesker som av forskjellige grunner ikke passer inn i samfunnets norm. Enquist forsøker her å finne det menneskelige i det ikkemenneskelige hos karakterer med både fysiske og psykiske vannskapninger. Bredsdorff poengterer at på samme måte som det ikke går an å kalle dem menneske, går det heller ikke an å fortelle deres historie. Det er altså en klar kobling mellom det unormale mennesket og det fragmenterte forsøk på å utlevere deres subjekt: ”Den er hvad den imagistiske prosas yderste konsekvens må være: en oppløsning af epikkens fabel til fordel for lyrikkens konstellation af spændinger.” (Bredsdorff 1991:175–176)

Selve fremstillingen og tematiseringen av kvinne og kropp er som vi skal se kun implisitt tilstedeværende i *Nedstörtad ängel* i forhold til hos de to andre romanene. Temaet

finner vi spesielt tilstedeværende i skildringen av monstermennesket Pasqal Pinon. Slik står det på side 49:

Først hadde man inte kunnat föreställa sig det.

Inte att det övre huvudet verkligen hade en egen identitet, var en person, en människa. I definitionen på människa ingick ju något större, något absolutare. Man tänkte hela tiden på Pinon som ”han”. Människans gräns kunde ju bara dras på ett sätt: runt honom som helhet. Alltså ingick hon i honom. (Enquist 2014)

Maria er ikke bare avhengig av sin mann for å få en identitet, men for også å kunne leve. Pasqal Pinon finner vi også i *Boken om Blanche och Marie*: et menneske med to hoder, hvor det sekundære hodet plassert i Pinons panne er den stumme Maria. Det ligger en sterk symbolikk i den stumme Maria som er plassert i Pasqals panne. Fordi Maria både er stum og samtidig fanget i en manns kropp, kan vi lese henne som undertrykt av mannen. Hun er dessuten avhengig av Pasqals tolkning og oversettelse for i det hele tatt å kunne bli hørt av andre. Slik sett kan vi også si at den mannlige definisjonsmakten er et tema i romanen. Maria blir som så mange andre av Enquists kvinner omtalt som vakker. Videre står det om henne:

I spegeln kunde han nu se hennes ansikte med de sneda, mycket vackra ögonen, de höga kindkotorna, den smala näsan. Allt som var fult på sig själv tyckte han var vackert hos henne. Medan de levit i gruvan hade han alltid skämts för henne, han förstod att det var hon som gjorde dem annorlunda, och alltså hade han skämts. Då visste han ju inte att hon var vacker. (s. 53–54)

Kropp eller ansikt; som vi har sett i de andre romanene av Enquist, tematiseres her kvinnes skjønnhet som en styrke fordi det gjør mannen svak for henne. Samtidig er Maria det som gjør at Pinon er annerledes. Gjennom setningen ”Allt som var fult på sig själv tyckte han var vackert hos henne” peker også på den kjønnslige relasjonen som et motsetningspar. Samtidig kan det virke som om kommunikasjon mellom mann og kvinne er et annet tema som følger romanen. Mellom K og hans hustru står det på side 22:

De är fraskilda, men i viss mån kan man nu betrakta henne som hans patient, vilket ju är en pervers situation. [...] Själv är jag övertygad om att hon är fullständigt frisk, det är deras förhållande som är egendomligt. [...] Nu ringer hon och de står och tigger med telefonluren mot örat./ Han säger att det är en slags meddelande, fast inte med ord.

Forholdet og kommunikasjonen mellom de to er unormal. De har ikke bare kommunikasjonsproblemer, men det ser i stedet ut til at de ikke er i stand til å tale samme språk. Språkets utilstrekkelighet og vanskeligheten av det å fortelle en historie er noe som blir tematisert gjentatte ganger i forfatterskapet så vel som i *Boken om Blanche och Marie* og som

særlig blir tydelig i fremstillingen av Maria og Pasqual. På side 58 står det om Pasqual og Maria:

Det var første gangen han antytt en annen mulighet än språket. Ingen kunde tolke hennes munnrörelser, inte heller han, men de tycks ha haft en annan relation, ett språk inte baserat på ord. [...] Han är dessutom en människa. Jag kan höra henne, men jag är den ende som kan höra. Hon finns bara til genom mig.

Maria finnes altså bare til gjennom sin mann og bror, Pasqual Pinon. Her tematiseres ikke bare makt, men også hvordan språket ikke strekker til i kommunikasjon med andre. Thomas Thurah skriver i *Så hvad er et menneske?* at Enquists romaner ofte handler om monstre eller utstøtte som mangler evnen til å kommunisere. Forsøket på å skape sammenheng og mening er dermed eksplisitt knyttet til det språkløse mennesket (Thurah 2002:25).

I både *Nedstörtad ängel* og *Boken om Blanche och Marie* er den vanskelige kommunikasjonen mellom kjønnene knyttet til smerte. På samme måte som fortelleren formidler at det gjør vondt å fortelle Blanches historie opplever Pinon Marias sang som smertefull. Hun er som nevnt stum, men synger av og til ”ondt”: ”Intet ljud kom över hennes läppar, hon hade ju inga stämband. Men hon sjöng ont, en skärande vass ond sång som var stum för alla utom för Pasqual, och sången gick in i honom. Till slut blev han tokig, Försökte ta livet av sig.” (s. 150)

3.2 Den unormale kvinnen

Selv om Enquists romaner preges av kvinner med sterke personligheter, er det først og fremst den unormale eller utstøtte som blir gjenstand for en undersøkelse. Typisk for Enquist kan sies å være hans evne til å beskrive mennesket ved å definere dets ytterpunkt. Det er nemlig i periferien at man kan få frem konturene (Bredsdorff 1991:178). Som tidligere nevnt handler hans romaner ofte om en tapt identitet og en søken etter sammenheng. Shideler skriver at de som feiler i å skape mening for seg selv, gjerne kan ses på som utskuddene i samfunnet. I de tidligere verkene er disse innadvendte med psykologiske problemer, men senere skildres misstilpassede personer som ikke passer inn i det normale samfunnsmønsteret. Særlig i Enquists tidligere verker er politikk og kapitalisme to sentrale grunner til den fremmedgjøringen hans karakterer opplever. Enquists sentrale tema reflekterer dermed et ønske om å finne måter å hjelpe mennesker til å bryte løs fra sosiale, økonomiske, religiøse og psykologiske konstruksjoner som undertrykker dem: ”By reading, by communicating, and by loving, that is to say by balancing reason and emotion, logic and intuition, humans have the

opportunity, Enquist feels, to resist, to discover the truth, and with it to work toward their freedom.” (Shideler 1984:163)

Boken om Blanche och Marie er nok den romanen som tematiserer den unormale kvinne mer enn noen annen roman i Per Olov Enquists forfatterskap. Kvinnene i romanen er ytterpunkter i samfunnet og blir også fremstilt på en alternativ måte i forhold til de etablerte fakta. Romanen omhandler dessuten om en tid i historien som knyttes til en kvinnekamp og en omveltning av de tidligere etablerte normer rundt kvinne og kvinnelighet, og dermed en tid hvor kvinnen begynner å kreve definisjonsmakten over seg selv. Anne Birgitte Rønning i *Historiske Diskurser, Historiske Romaner mellom fiksjon og historieskriving* kobler historieskrivingen til en mannlig gestalt, som har hatt en tendens til å utelukke historiske tekster skrevet av- og om kvinner. Kunnskapsproduksjon har slik Rønning ser det, med både kjønn og makt å gjøre (Rønning 1996:9–10).

Marie Curie ble verdens første kvinnelige nobelprisvinner og Blanche Wittman var et verdenskjent hysterimedium. Kvinnene er slik forankret i vitenskapshistorien av ulike grunner. Samtidig er Blanche og Marie begge rammet av sykdom. Den unormale kvinnen i *Boken om Blanche och Marie* knyttes dermed også til det å være syk fordi sykdom i seg selv en unntakstilstand, et avvik fra normalen, fra det å være et friskt og velfungerende menneske i samspill med andre. Gjennom både forskningen så vel som sykdommene kreft og hysteri blir kvinnenens kropp forvandlet til studieobjekter for medisinen. Felles for dem begge er dermed det faktum at deres subjekt kan sies å kommet i bakgrunnen for en objektivisering av deres kvinnelighet og kropp.

Shoshana Felman innleder ”Women and Madness: The Critical Fallacy” med spørsmålene:

Er det tilfeldig at hysteri [...] opprinnelig ble oppfattet som en eksklusivt kvinnelig lidelse, og sett på som kvinnenens skjebne og privilegium? Og er det tilfeldig at sosiologisk statistikk fortsatt i dag etablerer en eksklusiv forbindelse og en definitiv korrelasjon mellom kvinner og galskap? (Iversen 2002:104)

Felman peker på det faktum at hvis kvinnen skal oppfattes som frisk må hun tilpasse seg og akseptere adferdsnormene for sitt eget kjønn, og dermed fremstå som hustru, mor eller datter. Artikkelen tar for seg kvinnens mangel på en egen identitet i et vestlig samfunn hvor undertrykkelsen av kvinnen ikke kun foregår rundt det rent fysiske og praktiske, men også kan sies å være plantet i selve fundamentet for måten vi oppfatter tingene rundt oss på. Felman argumenterer for at definisjonen av kvinnen som gal ikke må ses på som en romantisering, men heller en form for blindgate hvor kvinnen dermed mister evnen til å

protest og selvbekreftelse. Kvinnelig galskap er for Felman ”en manifestasjon av både kulturell impotens og politisk kastraksjon.” (Iversen 2002:105) Med støtte hos Jacques Derrida og Luce Irigaray, poengterer Felman at den vestlige metafysikken er basert på det logosentriske totalitære prinsipp. Det vil si forestillingen om en hierarkisk inndeling av tingene, hvor resultatet blir en dikotomisk logikk hvor alle ting defineres uti fra sine antatte motsetninger. Kvinnen er i dette forestillingsbildet blir dermed definert uti fra den forestillingen om at hun er mannens motsetning og dermed ikke har noen egen identitet utover dette. Felman skriver:

Kvinnelig seksualitet blir dermed beskrevet som et fravær (av det mannlige nærvær), som mangel, ufullstendighet, ufullkommenhet, misunnelse overfor den eneste seksualitet som har verdi. Denne symmetriske oppfattelsen av annethet er en teoretisk blindhet overfor kvinnens faktiske forskjell, som for tiden hevder seg og hevder nettopp sin rett til en ny form for logikk og en ny type teoretisk argumentasjon. (Iversen 2002:106)

Felman skriver at ”med det økende antall kvinner og menn som for tiden velger å opphøye den kvinnelige uheldige posisjonen til noe positivt, har det blitt altfor lett å bli en som taler ”for kvinner”. (Iversen 2002:106) For Felman er det å ”tale i noens navn” det å bemektige seg kvinnen og samtidig bringe henne til taushet. Nettopp dette blir et tema i romanen, hvor særlig Blanche Wittman både gjennom medisinen og den etablerte historien har blitt brakt til taushet. Fortelleren er som tidligere nevnt kvinnenes talerør: ”Man fick rekonstruera vad hon varit med om, för själv teg hon bara.” (s. 45)

Spørsmålet Shoshana Felman stiller er hvordan den kvinnelige identitet skal kunne tenkes utenfor den dikotomiske forestillingen maskulin/feminin og uten å igjen bli underordnet den maskuline modell. Begrepet ”kvinne” og ”kvinnelig” er for Felman en retorisk, analog og metaforisk kategori som alltid impliserer en mannlige dominans som hun kaller for ”det nøyaktige metaforiske målet for på mannens narsissisme.” (Iversen 2002:114)

Gjennom lesningen av novellen ”Adjø” av Balzac som handler om to kvinner som er fratatt evnen til å snakke og to menn som forsøker å etablere deres identitet, mener Felman å kunne vise at den vestlige kvinnen mangler en egen identitet utover det å være definert av og gjennom mannen. I novellen sammenfaller dikotomiene fornuft/galskap og tale/taushet med mann/kvinne og etablerer dermed assosiasjoner med kvinnen som både taus og gal. Mennene i novellen forsøker å ”temme” kvinnene tilbake til å bli normale, og galskap blir dermed knyttet til tapet av kvinnelighet. Dermed oppstår et paradoks fordi kvinnelighet både er knyttet til galskap på samme tid som galskap kan ses som fraværet av kvinnelighet. Felman hevder at galskapen dermed kan ses på som kvinnens identitet utenfor den maskuline

dikotomiske modellen. Gjennom gjenkjennelse av mannen og ved å bli til mannens speil kan hun imidlertid overvinne galskapen og tre inn i den normale kvinnens sted. Den gale kvinnen er for Felman ”en tapt signifikants blinde ugjennomsiktighet når den ikke møtes av et signifikat og som et ords rene gjentatte forskjell når det er skilt fra både betydning og sammenheng.” (Iversen 2002:115) I tråd med sjangerkonvensjonene kan kvinnen i novellen enten gifte seg, eller dø så fremt det ikke er en åpen slutt. Når den gale kvinnen i novellen til slutt dør, argumenterer Felman for at dette er fordi kvinnen i mangel på en identitet som enten gal eller mannsdefinert ikke kan eksistere. Felman skriver:

Utfordringen kvinnen møter i dag, er ikke mindre enn å ”finne opp” språket på nytt, å lære å snakke om igjen: å tale ikke bare mot, men utenfor den fallosentriske spelstrukturen, å etablere en diskurs hvis status ikke lenger ville defineres gjennom en maskuline meningens feilgrep. (Iversen 2002:118)

I en gjennomgang av kvinne og kvinnelighet i *Boken om Blanche och Marie*, skal vi se at Enquist forsøker å få kvinnene i tale, hvor de dermed kan leses som sterkere og mer selvstendige individer. Mennene i romanen får derimot feminine eller barnlige trekk.

3.2.1 Urbildet

Une leçon clinique à la Salpêtrière, også kalt ”urbildet”, er omslagsbildet til originalversjonen til *Boken om Blanche och Marie*. Det har en viktig funksjon for fremstillingen av kvinnene i romanen. Bildet kan dessuten tjene som utgangspunkt for et kapittel om kvinnen, da Enquist selv har hevdet at dette var det som fikk ham på tanken om å skrive romanen. I intervjuet forklarer Enquist: ”Det är en lite gåtfull bild. Naturligtvis är det en bild av en kvinna som blir exploaterad, den har ett nästan pornografiskt innehåll. Samtidig är hennes leende lite hotfullt – det fick mig att tro att hon kommer att hämnas.” (Bernhardsson 2010:124) Maleriet er malt av André Brouillet skal forestille Blanche Wittman på en av de kjente tirsdagsforestillingene hos Charcot på La Salpêtrière. Maleriet hang i forelesningssalen på Salpêtrière, og det sies at Freud alltid hadde en kopi på sitt kontor (Showalter 1984:31). Bildet forestiller en publikumskare av dresskledde menn, og på scenen, Blanche iført en svært løstsittende kjole som blottlegger hennes bryster og skuldre. Hun er tilsynelatende bevisstløs i en hypnoseliknende tilstand og har falt bakover på en mann som holder hendene rundt midjen hennes for å holde henne oppe. Mannen som skal forestille professor Charcot, står ved siden av henne, tilsynelatende forelesende. De dresskledde mennene ser med Enquists egne ord

”giriga” ut.⁴ De fleste lener seg forover og følger godt med på det som skjer foran dem. I maleriet oppstår det med Janssons ord en symbiose mellom mannlig voyeurisme og vitenskapelighet, som var å betrakte som fullstendig legitimt på tiden hvor maleriet ble skapt (Johannisson 1994:155). Bernhardsson hevder at bildet ikke bare fungerer som en illustrasjon, men snarere som et urbilde for hele romanens innhold (Bernhardsson 2010:123).

3.3 Kvinne og kvinnelighet i *Boken om Blanche och Marie*

Enquist har I *Boken om Blanche och Marie* tatt seg flere friheter hva gjelder gjengivelse av steder, tider, relasjoner og personer sammenliknet med de opprinnelig adskilte mytene rundt Blanche Wittman- og Marie Curies liv. I det følgende skal vi se litt nærmere på hvordan disse valgene ikke er arbitrære, men kan sies å ha en funksjon for romanens uttrykk. Som Jansson skriver er den faktive fortellingen kjennetegnet ved å ha den historiske hendelsen i sentrum, men hvor teksten ved å vise til kunstneriske friheter samtidig annonserer at forfatteren har hatt et ærend av for eksempel moralsk, religiøst eller ideologisk karakter (Jansson 2006:200).

Allerede via tittelen etableres en slik faksjonskontrakt. Tittelen *Boken om Blanche och Marie* vil under førstegangslesningen for de aller fleste ikke momentant kobles til de to historiske kvinnene, Blanche Wittman og Marie Curie fordi etternavnene ikke er nevnt. At forfatteren ikke velger å nevne deres etternavn må sies å være et bevisst virkemiddel for å allerede her skille sin roman fra den etablerte historien. Slik tar Enquist dem ut av den historiske forankringen slik at romanen heller fremstår som en bok om to individuelle kvinner. Samtidig intimiseres deres forhold til fortelleren og leseren ved at vi fra begynnelsen av romanen er på fornavn med dem. Professor Jean-Martin Charcot blir derimot alltid omtalt med etternavn, som gjør at det oppstår en større distanse mellom fortelleren og det fortalte.

3.3.1 Blanche Wittman: fragmentert torso

Blanche Wittman anses for å være romanens hovedperson til tross for at Marie Curie er mer kjent i historiesammenheng. I *Den sjuka kvinnokroppen som slagfält* forteller Karin Bernhardsson at forfatteren selv også har hevdet dette i intervjuer. Hun skriver: ”Det är hon som är gåtan, och det är hennes kropp som vetenskapen tagit i besittning i sin kamp för kunskap och definitioner och i sin strävan att utforska människans och särskilt kvinnans psyke” (Bernhardsson 2010:113). Blanche kan også sies å være den av de to som har blitt

⁴ Bernhardsson 2010, s. 126

objekt i vitenskapens navn to ganger; som amputeret kreftpasient som følge av radiumforskning, men også hysteripasient på Salpêtrière hospital. Tematiseringen av kvinne, kropp og sykdom kan altså først og fremst sies å gestaltes gjennom Blanche. Hun er for øvrig den karakteren i romanen vi vet minst om og som dermed har flest huller som må fylles i sin historie. Nettopp fordi historien om Blanche Wittman er fragmentarisk, har det vært nødvendig for Enquist å rekonstruere historien hennes. Uten tvil har ikke Enquist bare rekonstruert hennes liv slik fortelleren hevder, men også diktet opp bruddstykker av hennes liv for å forsøke å danne en mer sammenhengende historie. Man vet for eksempel lite om hennes liv før hun kom til Salpêtrièresykehuset, men Enquist har likevel skrevet en hel del om hennes familiebakgrunn (Jansson 2006:175).

For dem som har hørt eller lest om Blanche Wittman forut for Enquists utgivelse, kjennes hun utelukkende som nevrologen, Jean-Martin Charcots pasient og hysterimedium fra hysteriets glanstid i Paris på slutten av 1800-tallet. Her ble hun for en stakket stund kjent som ”hysteriets dronning”. Hun skal ha blitt født i 1859 og ble 54 år gammel. Generelt sett har det blitt skrevet svært lite om Charcots pasienter. Når de først blir nevnt, er det i vitenskapens navn, som forsøksobjekter og pasienter og ikke som individer. Det skal her ikke gis noen uttømmende oversikt over hva slags historiske kilder som har omtalt Blanche Wittman. Når jeg først og fremst legger frem opplysninger om Blanche Wittman, er det med utgangspunkt i noen utvalgte tekster jeg har vært innom i mitt arbeid med *Boken om Blanche och Marie*.

Kort fortalt ankom Blanche Wittman kvinneavdelingen på Salpêtrière allerede i 1877 bare femten år gammel. Hun var datter av en håndverker, hadde allerede blant annet arbeidet som sykepleierske og buntmakerlærling, men endte opp på hospitalet som resultat av at buntmakeren hun arbeidet for forsøkte å voldta henne. Hun forble på Salpêtrière hele sitt liv, som et objekt for fotografering og skissering og ikke minst fremvist for skuelystne fra hele verden. Hun ble ansett for å være en eksemplarisk hysteripasient fordi hun var medgjørlig og dessuten svært mottakelig for hypnose. Etter Charcots død ble hun laboratorieassistent og senere radiolog på røntgenavdelingen ved La Salpêtrière-sykehuset. Blanche Wittman insisterte helt til siste slutt på at de sceniske fremvisningene og hennes hysteriske anfall hadde vært ekte (Showalter 1997:34).

Allerede fra romanens innledning blir vi kjent med Blanche Wittman som Marie Curies venninne der hun sitter i sin trekasse med hjul og forsøker å skape et legende bilde av kjærlighetens vesen ved å skrive ned sin historie i tre skrivehefter. Ingen autentiske kilder nevner imidlertid noe om Blanches liv før hennes debut som hysteripasient på Salpêtrière, og ingen kilder kan heller støtte oppunder Enquists påstand om at Blanche tok del i Marie Curies

forskning og liv (Jansson 2006:175) I Enquists versjon arbeider Blanche som laboratorieassistent for Marie Curie i hennes forskning med radium. Denne fiktive utskiftningen blir ekplisitt kommentert gjennom en metakommentar: ”Vem kunde skilja på dödlig röntgenstrålning och dödligt radium? Det ena tog vid där det andra slutade.” (s. 11)

Vi vet at Wittman fikk kreft og dermed mistet fingre og deler av en arm (Gjin 2007). I romanen har Blanche derimot fått begge ben og én arm amputeret. Det står skrevet at: ”Hon het Blanche Wittman, var vid sin bortgång 102 centimeter lång och vägde 42 kilo. / Hon var då ett slags torso, men med huvud.” (s. 14). Slik sett blir det tydelig at amputasjonen av hennes ben har en annen og symbolsk betydning for romanen. Kreft var lenge en av de mest stigmatiserende sykdommene også inn i vår egen tid. Få diagnoser i vår moderne verden er knyttet til mer mytologisering og mystikk som kreft. I følge Bondevik og Stene-Johansen ble kreft på slutten av det 19. århundre også oppfattet som en kvinnesykdom (Bondevik og Johansen 2011:205) Den kreftrammede kvinnekroppen blir i *Boken om Blanche och Marie* et synonym til en unormal kvinnekropp; en kropp som ikke er vakker. Amputasjonen har gjort Blanche svært handlingslammet og samtidig redusert hennes kropp til et medisinsk objekt. Samtidig kan det argumenteres for at kreften dermed blir kvinnenens vei ut av den ytre stigmatiseringen av deres kjønn. Bernhardsson skriver at benene i stedet for å være fraværende i romanen fordi de er amputerede blir ”närvaradre i sin frånvaro.” (Bernhardsson 2010:147) Slik forklarer Bernhardsson det:

Hennes avvikelse förvandlas till en styrka, och till en möjlighet till insikt, just genom hennes egenskap att vara stympad och annorlunda. Denna amputerade och fragmenterade kropp blir utgångspunkten för att se sammanhang: det handlar hela tiden om att ”få det att hänga ihop” (Bernhardsson 2010:148)

Nettopp ved å bli enda mer amputeret, blir Blanche enda mer synlig som subjekt. Det ligger mye symbolikk i at det eneste intakte lemmet Blanche har igjen, er den armen hun bruker til å skrive Spørreboken med. Hennes kropp som tidligere har vært gjenstand for vitenskapens objektivisering er borte, hvorimot hennes dagboknotater fungerer som metaforiske proteser for hennes subjektive gestaltning. Bernhardsson skriver at ”Blanche själv är i det historiska materialet tyst” (Bernhardsson 2010:152). Hennes mangel på kropp blir altså en måte å fremme hennes subjekt på. Sykdommen gir henne en styrke og en stemme. Det er altså ikke slik at Blanche blir mer utydelig når hun nærmer seg døden, men kan kanskje heller påstå at sykdommen nettopp gjør henne mer tydelig – mer levende. Sykdom kan slik sett sies å ikke være knyttet til død i romanen, men heller det rent motsatte: tematiseringen av sykdom i romanen er det som gir liv til de kvinnelige hovedpersonene.

Som mange andre personer i Enquists forfatterskap, har Blanche Wittman blitt nevnt i tidligere verker i hans forfatterskap. I *Lewis resa* dukker hun blant annet opp som Maries sykepleier. Avsnittet hvor det står om Blanche Wittman gjengis her i sin helhet:

År det ekot från Charcots experiment med kvinnlig hysteri vi hör i beskrivningarna? Det var ju alldeles nyligen. 1891 avslutar Charcot sina experiment med hysteriska kvinnor på Salpêtrière-sjukhuset i Paris. Två år senare dör han, men hans mest uppskattade aktris, Blanche Wittman, lever ännu och arbetar som sjuksköterska hos madame Curie; snart ska den mycket vackra och uppskattade Blanche, detta erotiska medium vars spastiska anfall förtrollat en hel intellektuell värld, eller i varje fall de många intellektuella och författare som sökte sig till hennes övertygande anfall av spasmer, framkallade av tryckningar på vetenskapligt fastslagna punkter på hennes kropp, som för övrigt ansås mycket vacker, och under seanserna delvis avtäcktes så att man såg hennes nakna bröst, och ofta andra delar av hennes kropp som vred sig i lockande konvulsioner, snart ska detta hennes senare och alls ej så publika arbete med radioaktiv strålning medföra att hennes armar och ben måste amputeras. (Enquist 2014:103–104)

Verdt å nevne er at Blanche her ikke blir omtalt som laboratorieassistent, men som sykepleierske for Marie Curie. Ellers er avsnittet påfallende likt slik Enquist utbroderer i *Boken om Blanche och Marie*. Effektene av at Blanche også dukker opp i andre verker i forfatterskapet er mange. Først og fremst binder dette forfatterskapet tettere sammen slik at romanene i større grad kan leses som ett verk. Samtidig kan sitatet over stå som pekepinn på at sannheten nettopp er mangetydig fordi Blanche har blitt tildelt forskjellige roller i forskjellige deler av forfatterskapet. I *Lewis resa* fungerer utsnittet dessuten som et form for frempek, hvor vi som lesere forventer å høre mer om dette tema ved en senere anledning i hans forfatterskap.

3.3.2 Marie Curie: Romantisert og fortettet

Enquists fremstilling av Marie Curie legger seg mye tettere på den etablerte historien enn hva den av Blanche Wittman gjør. Det kan være flere grunner til dette, men hovedgrunnen er antagelig fordi at det finnes mye mer dokumentert materiale om Marie Curie enn hva det finnes om Blanche. Likevel er også fremstillingen av Marie Curie farget av forfatterens omskriving. Susan Quinns *Marie Curie: A life* fra 1995 er her kanskje Enquists viktigste kilde. Bo Jansson skriver at Enquists fremstilling av Marie Curie i *Boken om Blanche och Marie* ved første øyekast er mindre detaljrik enn fremstillingen av Marie Curie hos Susan Quinn. Enquist har samtidig både valgt å fjerne eller tillegge informasjon der dette har vært viktig for romanens uttrykk (Jansson 2006:169). Visse deler av fortellingen er også fullstendig utelatt, som kan sies å være et bevisst grep fra Enquist sin side for å endre portrettet av Marie Curie.

Marie Sklodowska Curie (1867–1934) er kjent som den kvinnelige polske kjemikeren og fysikeren som to ganger vant en Nobelpris på begynnelsen av 1900-tallet: Først i fysikk i 1903, og deretter i kjemi åtte år senere. Hun regnes som oppdageren av de to kjemiske grunnstoffene polonium og radium, og var blant dem som bidrog til utviklingen av forståelsen av radioaktivitet. I romanen blir arbeidet hennes blant annet nevnt som ”en brist på måttfullhet som ikke er passende for hennes kön.” (s. 152)

Til tross for sitt fremragende arbeid som vitenskapskvinne ble Marie Curie omtalt og rammet på grunn av hennes kvinnelighet og det livet hun valgte å leve som kvinne. Marie Curie valgte å innlede et kjærlighetsforhold til den gifte forskeren Paul Langevin; noe som resulterte i avsløringer og en stor offentlig skandale. I Enquists fortelling om hva som hendte i ettertid av skandalen rundt kjærlighetsforholdet med Paul Langevin hevder Enquist blant annet at Marie Curie kun reise med sine to døtre, hvorimot hun i virkeligheten reiste med Einsteins sønn, hennes to døtre og deres guvernante. På side 213 står det: ”Hon hade på kvällen, sent, anlänt med flickorna; en förfärlig resa, Maria vit i ansiktet och flickorna stumma. [...] Hon hade lagt flickorna till sängs och besvurit dem att lugnt falla i sömn, vilket de också kärleksfullt accepterat inför moderns enträgna pro på.” Og senere under oppholdet i Sceaux står det: ”Hon skyndade sig att fösa in barnen i köket, vars fönster inte vette mot gatan, gav dem mat, och sopade upp glassplittret.” (s. 217) Marie både legger ungene selv og lager mat til dem, og det er her ikke noe tegn til at de her har en guvernante. Slik Jansson også hevder forandrer dette hele konteksten. Her fortettes ikke bare historien fordi Einsteins sønn og guvernanten kan sies å være overfladisk, men denne fremstillingen påvirker også hvordan vi oppfatter vi henne. Marie oppfattes uten en guvernante som en mor med stor ansvarsfølelse for sine barn samtidig som hun fremstår som en sterk og selvstendig kvinne. Bildet av Marie Curie alene uten guvernanten kan dessuten sies å virke både mer romantisert og tragisk enn om hun skulle hatt andre voksne tilstede.

Men også hennes mann har blitt redigert på, skal vi tro Jansson. Paul Langevin var vitne til en seanse av Palladino; mediumet som snakket med de døde og kunne få stoler til å danse. Hos Enquist foregikk dette samme dag som han ble påkjørt og drept, hvorimot det hos Quinn blir fortalt at det skjedde dagen i forveien. Ved en slik gjennomgang blir det altså lettere å legge merke til hvordan Enquist har fortettet historien for å få frem det han ønsker i sin fortelling. Jansson skriver:

Enquists strategi är tydlig. Han koncentrerar innehållet i Quinns framställning på ett sådant sätt att särskilda slags förtätningar och spänningar uppstår samt att en känsla av mystiska

samband – förtätningar, spänningar og mystiska samband som inte finns hos Quinn – frammanas. (Jansson 2006:171)

Enquist poetiserer og romantiserer Quinns historiske råmateriale slik at det lettere skal passe innenfor rammene til romanen.

Også i romanen blir forskjellene mellom den borgerlige offentlighetens fremstilling av Marie Curie og hennes subjektivitet et tema. Blant annet står det at hun i et intervju blir fremstilt som ”äktenskapsförbryerskan Marie Sklodowska Curie, som var polska, okvinnlig, och endast brydde sig om böcker, laboratoriet, och äran.” (s. 207) hvor hun samtidig ”finner skammen outhärdlig att bära, men godtar den eftersom hon ännu hävdar sin rätt att älska.” (s. 224) Her nedverdiges ikke Marie bare fordi hun er kvinne, men også fordi hun er polsk. Det at hun er forsker, har blitt snudd om til noe negativt, som tydelig speiler et elitehat og en misunnelse.

3.3.3 Maria Pinon: Monsterkvinnen

Thomas Thurah hevder at mennesket i Enquist sine romaner er monsteret, det ufullstendige eller det splittede (Thurah 2002:85). Et slikt menneske er utvilsomt Maria Pinon. Denne karakteren er resultat av en fiksjonalisering av historiske dokumenter. Likevel kan hun sies å skille seg ut ved å samtidig være fullstendig oppdiktet. Hun dukker for øvrig også opp andre steder i Enquists forfatterskap, blant annet i *Nedstörtad ängel*.

Maria er kort fortalt en utvekst eller et ekstra hode på meksikaneren Pasqual Pinons panne. Hun er Pasquals søster og hustru, og hun beskrives som stum, vakker og sjalu. Hun kommuniserer kun gjennom en stille sang som bare Pasqual hører. Slik innledes fortellingen om det unormale søskenparet i *Boken om Blanche och Marie*:

Pasqual Pinon var ett mexikanskt monster som arbetade i gruva, ett monster som hade ett dubbelthuvad. Det andra huvudet var en kvinnas. Hon hette Maria. De turnerade på 1920-talet i en amerikansk freakshow på västkusten. Hennes huvud växte ut uppe på hans, han bar henne som en gruvarbetare bär sin pannlampa. (s. 76–77)

Hvor Enquist har tatt sine kilder om Pascal fra, vet vi ikke, men slår man eksempelvis opp navnet på Wikipedia, vil man finne en kort notis om den såkalte to-hodede meksikaneren som i 1920-årene opptrådte på sirkus. I virkeligheten var ikke utveksten på Pasquals panne et hode, men en cyste eller en tumor som ble kledd med voks, slik at den skulle se ut som et ekstra hode. Selv om man under hans oppvisninger på sirkuset på begynnelsen av 1900-tallet kanskje trodde på at utveksten i hans panne var hans tvilling, ble denne løgnen etter hvert

avslørt. Sirkusdirektøren betalte etter mange års opptreden for å få Pinons tumor fjernet, slik at han kunne returnere til et normalt liv.

Gestalten Pasqual og Maria Pinon er et godt eksempel på et element i forfatterskapet hvor fiksjon og fakta flyter fullstendig over i hverandre. Enquist har her benyttet seg av en myte for å etablere en faksjonfortelling om karakteren. Det ligger således en tydelig symbolikk under overflaten av fortellingen om meksikaneren med de to hodene. Eva Ekselius skriver at ”Deras liv tilsammans framstalls som ett förkroppsligande av kärleken – och av den existentiella ambivalensen mellan behovet av frigörelse och längtan efter sammansmältning.” (Ekselius 1996:281) Ekselius tolker også Maria som en kroppsliggjøring av melankoli. ”Hennes avskärmning och isolering från omvärlden är obönhörlig. Aldrig kommer hennes stumhet att hävas, aldrig kommer hennes sång att nå utanför den kropp hon är fången i.” (Ekselius 1996:250) Maria kan selvfølgelig leses som mannens last fordi hun er en fysisk byrde han er dømt til å bære i pannen. Likevel er det lett å tolke Marias situasjon som en unormal form for kvinneundertrykkelse. Maria er fanget i sin brors kropp og er avhengig av ham for å kunne beveges på seg, og også for å kunne kommunisere. Slik blir hun et bilde på hvordan en kvinne følte seg i et patriarkalsk samfunn på slutten av 1800-tallet.

Maria så vel som Pasqual benyttes i romanen som et speil: ”Hon skriver om det, men bara om det hon inte förstår. Försöka förklara det man förstår, det går inte. / Betrakta bare fallet Pasqual och Maria Pinon!” (s. 76) Maria har da også mange likhetstrekk med Blanche. Maria er lik Blanche et tilskuerobjekt og blir observert fordi hun er annerledes. Hvor Blanche omtales som amputeret torso, er Maria fanget i en annens kropp. Begge kvinnene er således handlingslammet på grunn av deres kroppslige tilstand. De omtales også som stumme, hvor det mannlige kjønn har fungert som deres talerør og definisjonsmakt. Monstrøsiteten i romanen blir dermed en måte å bevege seg utenfor kvinnenormen på.

3.4 Relasjoner som speil

Boken om Blanche och Marie består av elementer, tekstutdrag og karakterer som speiler hverandre samtidig som de står i et avhengighetsforhold til hverandre. Teksten er preget av tvetydighet, paradokser og motsetninger som kanskje mer enn noe annet sted lar seg spore i tekstens relasjoner. Thomas Thurah skriver i *Så hvad er et menneske?* at mennesket i Enquist sine romaner eller monsteret, det ufullstendige eller det splittede søker sin oppfyllelse som menneske i andre, i tilgivelsen eller i kjærligheten. Relasjoner er slik sett et viktig element hos Enquist idet ”Mennesket hos Enquist kan ikke tænkes uden gennem andre mennesker.”

(Thurah 2002:85) Relasjonene ser dessuten ut til å være det som leder til fortellerens indre fordi han også tar lærdom av det fortalte ved å relatere det til sine egne erfaringer. På side 40 i romanen står det på en metaforisk måte om hvordan relasjonene mellom Blanche og Marie så vel som mellom kvinnene og fortelleren kan sies å belyse hverandre:

Blanche tar mig vid handen och leder mig nedåt. Först kyligt och oskuldsfullt, tills jag är lugn. Sedan blir det värre.

Det var väl så hon ville hjälpa Marie också. Långsamt, hålla i handen, en ledsagerska, ner mot jordens medelpunkt, fram till den sista expeditionen (Enquist 2014:40)

Kvinnene speiler her ikke bare hverandre, men fortelleren tar også lærdom av de mellommenneskelige relasjonene i tekstuniverset. I det følgende skal jeg vise til relasjoner i romanen som fungerer som speil av både hverandre så vel som romanens overordnede tematikk.

3.4.1 Blanche Wittman og Marie Curie

Spesielt viktig blir de ikke-seksuelle kjærlighetsrelasjonene som vi finner i store deler av i Enquists forfatterskap. I *Lewis resa* finner vi denne relasjonen blant annet hos Sven og Lewi og i *Livläkarens besök* hos kongen, Christian og Støvlet-Catherine. I *Boken om Blanche och Marie* er denne relasjonen tydeligst mellom Blanche Wittman og Marie Curie.

Bredsdorff skriver om karakterene i *Nedstörtad ängel* at ”De henter energi fra hinanden, gnister springer mellem dem, men de brukes ikke til at forklare hinanden.” (Bredsdorff 1991:178). Det samme kan sies om relasjonene mellom karakterene i *Boken om Blanche och Marie*, og da spesielt i forholdet mellom Blanche og Marie. På romanens første side står det følgende:

Det var som om två hållningar skulle prövas: den övre kraftfull, optimistisk och fullständigt neutral, den undre spröd, försiktig, nästan vädjande. Som om hon velat säga att detta är utgångspunkten, det kan vara sant, å om det bara var sant.” (s. 9)

Her henviser fortelleren først og fremst til skrivearbeidet til Blanche Wittman. Disse to motpolene går igjen i hele romanen og blir representert av hver av de to kvinnene som på hver sin måte er forankret til vitenskapshistorien.

Relasjonen mellom kvinnene kan sies å først og fremst ha den funksjonen at de forsterker deres subjektivitet. Blanche Wittman har ved hjelp av forholdet til Marie Curie blitt laboratorieassistent i hennes arbeid med radium, og har fått en brennende interesse for vitenskapelige nyvinninger: ”Texten är fylld av beundran inför det inbrytande århundradets

revolutionerandre vetenskapliga *landvinningar*, dessa hisnande opplevelser och möjligheter. Kunskaper hon fått från Marie, med tonvikten lagd på radium.” (s. 20) Marie har her altså den funksjonen at hun beriker Blanche Wittmans liv og gjør henne mer allsidig. Ved hjelp av Marie, fr Blanche en fot innenfor de nye vitenskapene, og fremstillingen av henne kan sies å endres fra ensidig og naiv hysteripasient til en reflektert og moderne kvinne. Slik blir Blanche fremstilt som en mer kompleks og sammensatt med flere personlighetsnyanser. Samtidig gjenspeiler Blanche også Marie, som på sin side også har blitt fremstilt svært ensidig i tradisjonell historiesammenheng. I en samtale om radium mellom de to kvinnene står det:

Blanche hade tillagt: som kärleken! Men Marie hade då vänt sig mot henne med ett frågande leende, som plötsligt slocknat, som om hon först varit osäker inför denne egendomliga bild, sedan velat uttrycka ogillande. *Kanske, menade Blanche, eftersom hon som vetenskapsman ogillade alle poetiska metaforer och ännu icke var redo att ta steget in i konstens uppslitande och sönderslitande värld.* [...] Så hade Marie Curie ännu tänkt och reflekterat innan hon, långt senare, bibringades en annan innsikt genom Blanche (s. 23).

Kvinnene tar altså lrdom av-, og inspirerer hverandre. Kort sagt för de energi fra hverandre. Blanche kan sies  være mer aktiv i forholdet til venninnen, og er den som gir rd og lytter til henne. Viktigst av alt blir det at relasjonen mellom dem samtidig gir dem noen å kunne prate med og uttrykke seg til:

– Marie, hade d Blanche sagt, du befinner dig nu i en situation jag vl känner. De vilda djuren betraktar dig. Deras lystna gon sger dig att de snart nskar angripa, och slita dig i stycken. Men du tar fel. De nskar inte dda dig. Deras lust r liderlig, inte ddlig. De betraktar din kropp eftersom de stundar den. (s. 208)

Her blir skandalen rundt Maries affære med Paul Langevin knyttet til hysteriforestillingen som Blanche opplevde å være en del av. Kritikere har hevdet at Marie fr hysteriske trekk i romanen. Dette er Bernhardsson uenig i. Hun skriver at: ”Hopskrivingen drar t motsatt hll: snarare n att patologisera Marie avpatologiserar den Blanche.” (Bernhardsson 2010:141) Fra Bernhardssons ståsted har Curie altså den funksjonen i romanen at hun friskmelder Blanche. Hun er med på å skape et subjekt for Blanche samtidig som vi også kan si at Marie Curies kvinnelighet kommer til syne gjennom samtaler hun har med Blanche Wittman. På en svært delikat mte flettes de to kvinnenes liv sammen i romanen og gjenspeiler hverandre både på godt og vondt.

Relasjonene åpner ikke bare for en identitetsdannelse av de to historiske kvinnene, men kan dessuten også sies å symbolisere datidens vitenskapelige ståsted på en tid hvor det strengt vitenskapelige og forskning innen sjelelivet på grense til overtro ikke var strengt adskilt, men ble sammenblandet på flere mter. De to kvinnene kan sies å stå på hver sin side

av et vitenskapelig paradigmeskifte, mellom 1800-tallet og 1900-tallet som brytes opp av uttallige nyvinninger rundt århundreskiftet. Marie Curie på siden side tilhørende den nye rasjonelle opplysningstenkningen med hovedvekt på det teknisk vitenskapelige som det nyoppdagede stoffet radium i romanen kan sies å representere. Blanche Wittman knyttes derimot først og fremst til Charcots teorier rundt hysteri, som på slutten av 1800-tallet møtte kraftig motbør. Gjennom ord som ”selvlysende” som både blir knyttet til radium, men også til Blanches oppvisninger på La Salpêtrière, og senere til hennes forsøk på å forklare sammenhengen mellom ”Radium, död, konst och kärlek” knyttes således de to vitenskapene sammen (Enquist 2014:19).

Thomas Thurah skriver at det i Enquists forfatterskap finnes et spenningsfelt i ethvert menneske så vel som i enhver situasjon. Han skriver:

Det findes også stadig i forfatterskabet, og bliver ved at være der, nogle gange stærkt, nogle gange mindre stærkt. Det går, som det skal, op og ned. Meisner vender tilbage i *Legionærene* i skikkelse af balterlederen Eichfuss og siden som nævnt i – blandt andre – vækkelsesprædikanten og digteren Sven Lidmans skikkelse i *Lewis rejse*. I *Kristallögat* og *Färdvägen* var han først og fremmest en stemning, en følelse, noget indvendigt. I *Legionærene* bliver han objektiveret. En måde eller rettere en forudsætning at fortælle historier på. En udfordring, et krav om avbalancering, et midtimestemmel [...] I *Magnetisørens femte vinter* er han på én gang religion, kunst og politikk. Et omfattende vilkår, et principielt modsætningsforhold, både indre og ydre.” (Thurah2002:51)

I *Boken om Blanche och Marie* finnes denne strukturen først og fremst i relasjonen mellom de to kvinnene representert som et form for dobbeltgjengermotiv. Fra et radikalt ståsted kan de to kvinnene også sies å representere to sider av samme kvinne, fordi de speiler og kompletterer hverandre. Dette antydes også på side 188 ved at Blanche hadde ”förblivit i ett oförklarligt kluvet tillstånd, som i journalen antecknades som Blanche 1 och Blanche 2.” Blanche skriver i den sorte, og siste boken at ”Jag tänker mig ibland att om vi lägger våra kärlekar tätt intill varandra, jag menar min kärlek och Maries, då ska en bild av själva livet framträda, liksom i mellanrummet. Mitt liv, och Maries.” (s. 239) Blanche tenker seg altså at de to kvinnenes kjærlighetsliv sammenlagt blir et komplett bilde av livet. Samtidig representerer de to kvinnene de motsetningsforholdene som dominerer hele romanen: det være seg spenninger mellom radiumstråling og mentale stråler, mellom det irrasjonelle og det rasjonelle, mellom det gamle og det nye, det subjektive og objektive og mellom naturvitenskap og åndsvitenskap. Kvinnene er her svært like, men samtidig forskjellige. De representerer dermed både det tvetydige aspektet som gjentatte ganger dukker opp i romanen, samtidig som de speiler et ønske om å få alt til å gå opp i ett.

3.4.2 Blanche Wittman og Jean-Martin Charcot

Som nevnt tidligere i kapittelet eksisterer det i dag så vel som på Blanche Wittman sin tid en inndeling av kjønn med rot i en logisk og systematiserende forestilling om mannen som den normale. Felman kaller dette for ”understrykkende systematisering av identitetens logikk”. Hun kaller dette for ”privilegeringen av ”enhet”, reproduksjonen av likhet, av gjentakelsen av det samme, av bokstavelig mening, analogi, symmetri, dikotomiske motsetninger, teleologiske prosjekter.” (Warhol og Herndl 1997:106)

Blanche Wittman blir i romanen skildret som en sterk kvinne. Hun beskrives som aktiv, og kan dessuten leses som den sterkeste i forholdet med Charcot. Slik beskriver Jane Avril henne på side 50:

– Det har man aldri kunnat se, hade Jane efter en stundss tystnad svarat, du hade alltid en förfärande styrka, jag var alltid rädd för dig. Du var så orimligt stark, alla var rädda för dig, vet du det? Jag tyckte synd om Charcot, han var så rädd för dig.

Karin Bernhardsson skriver at *Boken om Blanche och Marie* nettopp handler om asymmetriske maktrelasjoner eller dikotomier mellom syk og frisk, pasient og lege, kvinne og mann, vitenskap og individ, kropp og fornuft, definisjonsmakt og taushet (Bernhardsson 2010:114). Slik knyttes også flere motsetningspar til dikotomien mann/kvinne, som kan sies å være romandiskursens grunnleggende prinsipp.

Som hysterimedium var Blanche Wittman underlagt legens autoritet. Det har blitt skrevet kun et fåtall tekster om henne i ettertid, hvor disse først og fremst har fokusert på hennes funksjon som underlegent vitenskapelig objekt. Mannen har her fungert som overlegen definisjonsmakt. Blant annet har det blitt skrevet en medisinsk biografi om Blanche av D.-M. Bourneville og P. Régnard i en liten del av tre-bindverket, *Iconographie photographique de la Salpêtrière* som ble utgitt mellom 1876 og 1890. Bøkene er et slags illustrert atlas av fransk hysteri fra Charcots tid og består av totalt 120 bilder av hysteriske kvinner. De tre bindene fremstår nærmest som en slags pekebok for nysgjerrige skuelystne (Micale 1995:95). Det er selvfølgelig lett å se for seg at flere av disse kvinnene ble utlevert mot sin egen vilje, og dessuten på en svært nedlatende måte. Det voyeuristiske aspektet ved teksten blir tydelig fordi vi vet at kvinnene blir avbildet av autoritære, mannlige legeskikkelser, hvorimot kvinnene selv ofte var forsvarsløst lenket til sengen.

Det interessante er imidlertid hvordan kvinnen som studieobjekt samtidig kan sies å samtidig representere makt. Mark S. Micale skriver i *Approaching Hysteria Disease and its*

interpretations: ”With an exposure time of up to twenty minutes, these photographs were in every sense poses; it is never clear here who is deceiving whom. Are the patients putting the doctors on? Are the doctors exploiting the patients in order to document pet theories?” (Micale 1995:96) Fotografiet som objektiv observasjon feiler fordi man aldri ser ut til å kunne nå inn til kvinnenens subjekt ved hjelp av kun det ytre. Nettopp derfor kan kvinnen sies å være den egentlige mektige i forholdet mellom lege og pasient. Enquist selv har den samme antagelsen. Utgangspunktet for romanen kan som sagt spores tilbake til Enquists betraktning av urbildet hvor han innser bildets kvinneundertrykkende aspekt: ”Samtidig är hennes leende lite hotfullt – det fick mig att tro att hon kommer att hämnas.” (Bernhardsson 2010:124)

Hvem som egentlig har makt over hvem kan således sies å være et gjennomgående tema i *Boken om Blanche och Marie*. Lik relasjonen mellom mann og kvinne i spesielt *Lewis resa* og *Livläkarens besök* skildres her også et tradisjonelt maktforhold mellom mann og kvinne som blir snudd på hodet. Allerede fra det øyeblikk Blanche ankommer La Salpêtrière blir hun på grunn av sin kropp i besittelse av en makt over Charcot:

Hon hade vänt sitt ansikte bort från honom, vridit sin kropp långsamt. Hennes ena bröst hade varit till hälften avtäckt. Hon var säker på att han sett henne.

Det var då, skriver hon – som om hon hållit inne med det avgörande i mängden av detaljer – ”som jag brändes in i honom, som brännjärn i et djur”. (s. 14)

Lik fremstillingen av Blanche på det såkalte urbildet, finnes det her også et klart voyeuristiske aspektet. Akkurat som på det kjente maleriet er hennes ene bryst nesten blottet. Samtidig kan Blanche sies å være den mektige. Det at hun har vendt seg bort fra ham og ”vridit sin kropp långsamt” impliserer kontroll. Blanche er også ”sikker på att han sett henne”; noe som antyder at hun er selvsikker. Det metaforiske mantra ”som brännjärn i et djur” peker her på hvordan Charcot lar seg sjarmere av Blanches kvinnelighet. Slik blir deres første møte beskrevet:

I tre månader vistades hon där, innan hon första gången såg den man som regerade över Slottet, den mäktige doktor Charcot, den beundrade och fruktade. *Och när våra ögon möttes, och han lutade sig över sin journal för att granska vad som fanns upptecknat om mig, erfor jag ögonblickligen en känsla av hat, en känsla som han ej delade, och som jag senare skulle omforma till kärlek. Jag visste att han önskade styra mitt liv, och jag visste att han skulle misslyckas.* (s. 167)

Den første setningen kan tolkes som et kollektivt ”man” som står i direkte kontrast til de kursiverende setningene som representerer Blanches egenskrevne ord. I den første setningen sidestilles Charcot med en konge som regjerer på et slott, han er beundret og fryktet, og beskrives som mektig. Gjennom Blanches ord får vi derimot et helt annet inntrykk av hennes lege ved at det avsløres at hun selvsikkert ”*visste att han skulle misslyckas*”.

En del av forsøket på å helbrede hysteri gikk ut på å trykke på ulike punkter på kvinnenens kropp. Slik velger Blanche konfronterer Charcot med dette:

–Tror ni att jag är en maskin och icke en människa, hade jag frågat; vid denna tid använde jag ännu icke tilltalsordet du till honom.

–Nej, värjde han sig, men såg åt sidan som om han känt orden som en anklagelse.

–Men ni tror, vidhöll jag, att ni genom att beröra dessa punkter ska få mig i er makt? Han hade inte svarat. (s. 162)

Blanche spør her Charcot om han tror at han har makt over henne, og han svarer med å taushet. Tausheten kan her tolkes som kvinnelig fordi han lik den undertrykte kvinnen har mistet evnen til å tale. Samtidig er Blanche den som stiller spørsmålene, og hun oppfattes dermed som mer handlekraftig. Flere steder i romanen antas det at Blanche er den sterke, hvorimot Charcot kan leses som den svake. På side 173 står det blant annet: ”En gång hade han gråtit, men bemannat sig, och så hade de senare genomfört en helt igenom lyckad föreställning.” Og videre: Jag älskar dig, hade han sagt. Men hon hade inte velat svara.”

Det antydes gjentatte ganger at de to har byttet plass: ”Var det inter rättvist, frågar hon på flere ställen, att hon då själv intog läkarens roll, och han patientens, den observerade, diagnostiserade och underlägsna?” (s. 181) Under deres seksuelle møte understrekes deres rollebytte eksplisitt: ”Jag rörde vid hans kropp, vid hans lem, han flämtade till, han var redo, han låg stilla, jag såg ner på hans ansikte, jag gled in i honom.” (s. 253) Omveltningen av maktforholdet er her fullbyrdet. Her er Blanche den som tar initiativet, hvorimot Charcot ligger stille under henne. Uttrykket ”jag gled in i honom” antyder nærmest at det er Blanche som er i besittelse av det mannlige lem; noe som understreker hennes posisjon som den mektige. Til slutt i romanen blir det også Charcot og ikke Blanche som bærer hysteriske symptomer: ”Jag rörde med min hand över hans bröst, lätt, fjäderlätt, minns du, viskade jag, minns du punkterna? Jaf rörde vid punkterna, han andades med öppen mun.” (s. 252) Og videre: ”Han böjde sig upp från sängen som i en båge” (s. 254). Blanche trykker her på punktene på Charcots kropp. Den siste setningen kan utvilsomt tolkes som et av de hysteriske stadiene, hvor kvinnene ofte spente kroppen i en bueform.

Kapittel 4: Hysteri - eller kvinnelighet manifestert som sykdom

Ingen kunde skilja på dessa båda begrepp, patient och fånge. Man enades därför om patient.

- Per Olov Enquist⁵

Førsteamanuensis og forfatter Hilde Bondevik innleder det første kapittelet i boken, *Hysteri i Norge* med påstanden om at det nettopp kanskje er fra sykdommens perspektiv at livet oppleves som mest virkelig. Sykdom er altså ikke å betrakte som i likhet med døden eller som steget før døden, men heller som det rent motsatte.

I kapittel 3 hevdet Shoshana Felman at definisjonen av den vanvittige kvinnen ikke må ses på som en romantisering, men at det heller er en for blindgate hvor kvinnen mister evnen til å protest og selvbekreftelse. Kvinnelig galskap er i Felmans øyne ”en manifestasjon av både kulturell impotens og politisk kastraksjon.” (Iversen 2002:105) Dette perspektivet er først og fremst basert på en psykoanalytisk og dekonstruksjonistisk tilnærming til skjønnlitteraturen som i tilfellet med *Boken om Blanche och Marie* kan bidra som nyttig innfallsvinkel. Likevel er denne formen for fokus først og fremst forankret i en bestemt periode i litteraturhistorien samtidig om den utvilsomt har sine begrensninger.

Hilde Bondevik gi en mer generell og historiserende innfallsvinkel til sykdom. I motsetning til Felman mener hun at sykdomsbeskrivelser kan være betydningsdannende (Bondevik 2011:8). I denne delen av oppgaven skal vi se at sykdomserfaringene i romanen ikke blir en måte å frarøve identitet på, men snarere kan leses som et grep for å understreke kvinnenens individualitet. Sykdom blir således en inngangsportal til deres indre tanker og følelser. Bondevik skriver at ”Pasienterfaringene, fortellingene, litteraturen om sykdom skisserer ikke nødvendigvis en uforståelig skjebne, ved å gi mening til noe som ikke har det, men snarere uttrykker de et menneskelig behov for å ha en historie, en forståelig sammenheng.” (Bondevik 2011:215)

I dette kapittelet skal jeg ta for meg hysteri som både begrep og diagnose for deretter å se nærmere på hvordan Enquist har valgt å bruke- og fremstille sykdommen i *Boken om Blanche och Marie*. Vi skal se på hvordan hysteri blant annet kan bli lest som en metafor for kvinners posisjon i et patriarkalsk samfunn og som bilde på det feminine i de vitenskapelige

⁵ *Boken om Blanche och Marie* s. 168, 2014

dirskursers historie. I tillegg til Hilde Bondeviks *Hysteri i Norge* kommer jeg til å benytte meg av det omfattende verket *Approaching Hysteria Disease and its interpretations* av Mark S. Micale og Michel Foucaults *Galskapens historie* og *Klinikkens fødsel* i min gjennomgang av hysteri. Jeg skal også presentere en feministisk innfallsvinkel til hysteridiagnosen gjennom Elaine Showalters *Hystories, Hysterical Epidemics and Moderen Culture*.

4.1 Hysteri som diagnose og kulturdiagnose

Diagnosen hysteri kan spores helt tilbake til egyptertiden, og regnes derfor som en av de aller tidligste omtalte formene for psykiske lidelser vi kjenner til. Begrepet har dermed vært brukt i over 4000 år, med stadig nye konnotasjoner og tolkninger. Begrepet har vært innom noen av de mest innflytelsesrike tenkerne gjennom tidene fra Hippokrates til Wilhelm Griesinger. Selve ordet kommer fra det greske ordet *hysteria* som betyr livmor. I antikkens Hellas ble det sagt at sykdommen blant annet var spesielt knyttet til kvinner som ikke hadde født barn, til ugifte eldre damer, jomfruer og enker. Fra kristendommens inntog ble sykdommen sett på som et tegn på kvinner besatt av ondskap, noe som hadde sitt utspring i selve sjelen. Senere med renessansen ble diagnosen knyttet til den hysteriske hekse som måtte leges ved hjelp av eksorsisme og bønn. Senere kom teorier om hysteriets opphav blant annet i hjernen og hjertet. Forestillingen om sykdommen som utelukkende knyttet til det kvinnelige kjønn og hennes dramatiske natur har fra egyptertiden og frem til Charcot og den moderne medisinen likevel holdt seg nærmest uforandret (Micale 1995:20).

Som diagnose knyttes hysteri til en lang rekke symptomer som kramper, rystelser, følsomhet for varme og kulde, smerter i ulike former, besvimelser, katalepsi, stivkrampe, gass i magen, stor appetitt, svart oppkast, hyppig vannlating, blank urin, nedtrykthet, hjerteklapp, hoste, hodepine, motløshet, svekkelse av synet og ujevn puls. Tidlig ble sykdommen også omtalt som en utelukkelsesdiagnose, hvor de som ikke falt innenfor noen av de andre beslektede diagnosene ble diagnostisert som hysterikere (Foucault 2000:148).

I dag knyttes begrepet først og fremst til hysteriets gullalder mot slutten av 1800-tallet. Rettere sagt til Jean Martin Charcot og hans elev, Sigmund Freud under Paris' fin-de-siècle-kultur. På denne tiden hadde skjønnlitteraturen en stor rolle i den offentlige debatt, og i mange litterære verker fra denne perioden kan vi finne karakterer med hysteriske symptomer. Gode eksempler på kjente litterære karakterer med hysteri er blant annet Emma i *Madame Bovary* av Gustave Flaubert og Klara i *Over Ævne* av Bjørnstjerne Bjørnson (Bondevik 2009:265).

Hysteri er en sykdom med svært mange ansikter. Hilde Bondevik skriver i *Hysteri i Norge* at ”Ingen annen såkalt ikke-dødelig sykdom har som hysteri gitt opphav til en så blomstrende og følelsesmessig mytopoetisk flora. Vi møter hysteri ikke bare i medisinen, men også i folketroen, i kunsten og litteraturen, i dagligtalen og i moderne tv-serier.” (Bondevik 2009:5) Et ofte stilt spørsmål i møte med hysteribegrepet er om diagnosen skal forstås som kulturell konstruksjon eller som et biologisk, psykologisk eller nevrologisk fenomen. Bondevik skriver videre at ”Hysteri skapes i et intrikat samspill mellom leger, institusjoner, pasienter, pårørende og kulturen for øvrig, og derfor må vi se på hysteri både som skapt og som konstruksjon, og samtidig som noe reelt og eksisterende.” (Bondevik 2009:21) Hysteri kan altså settes i et sosialkonstruktivistisk perspektiv fordi forståelsen av begrepet endrer form gjennom tidene og som tegn samtidig bærer med seg både eldre og nyere konnotasjoner i møte med ny tolkning.

Hysteridiagnosens historie viser hvordan den uansett biologisk opphav er kulturelt forankret og like mye et resultat av sosiale og kulturelle konstruksjoner. Hysteri og forståelsen av hysteri er med andre ord knyttet til historiske og idéhistoriske linjer. Medisinen er først og fremst en vitenskap om mennesket, og Bondevik kaller derfor medisinsens historie for en kulturhistorie. En av hennes viktigste meddelelser er at vi ikke må glemme at medisin er en del av humaniora og ikke kun en del av biologien, fysikken og kjemien. Et poeng hos Bondevik er dermed at den subjektive dimensjonen som litteraturen representerer er et viktig bidrag til forståelse av sykdom.

Hysteri som diagnose har i dag gått ut av bruk. Det betyr imidlertid ikke at sykdommen har forsvunnet, men heller at den språklige betegnelsen på symptomene har fått andre navn.

4.1.1 Jean-Martin Charcot

Nevrologen og franskmannen Jean-Martin Charcot (1825–1893) omtales som nevrologiens far og dessuten den viktigste medisinske figuren fra 1800-tallets hysterihistorie (Micale 1995:24). Det er også med ham at hysteriets moderne periode starter på pariserhospitalet, La Salpêtrière i 1870-årene. Charcot representerer et paradigmeskifte i medisinhistorien forårsaket av vitenskapelige nyvinninger spesielt innenfor fysikk og kjemi, som bidro til en mer mekanisk tilnærming til sykdom og til menneskekroppen generelt. Han avviste de antikke forestillingene samt forestillingene om at hysteri var drevet frem av noe seksuelt, og hevdet i stedet at hysteri var forårsaket av en arvelig lidelse i sentralnervesystemet. Symptomene,

ifølge Charcot hadde sitt utspring i fysiske påkjenninger og fikk utslag som fysiske, nevrologiske symptomer. Dermed åpnet han samtidig for en teori som gikk ut på at menn like mye som kvinner kunne bli rammet av sykdommen.

Jean-Martin Charcot var opptatt av å observere, dokumentere og illustrere hysteriet og var ikke interessert i pasientene som rene subjekter. Fokuset hans lå på å nøye observere og dokumentere som en metode for å kunne kartlegge sykdommen. Han så således ikke på sine pasienter som mennesker, men kan heller sies å ha sett på dem som studieobjekter. Han delte blant annet kroppen inn i såkalte hysterofrene soner, hvor han trodde at man ved å presse på ulike punkter kunne oppnå ønsket resultat underveis i behandlingen. Charcot delte dessuten også inn de ulike symptomatiske hysteriske anfallene skjematisk, uten videre å ta hensyn til pasientens individuelle opplevelse av sykdommen eller dennes sykdomshistorie. Disse fire fasene ble kalt det epileptoide, det klovneaktige, det lidenskapelige og det deleriske stadiet. Således var symptomene for Charcot ikke tegn på noe bakenforliggende ved sykdommen, men heller meningen med sykdommen i seg selv, idet hans agenda var å observere og dokumentere sykdommens universalitet fremfor å helbrede den enkelte pasient (Micale 1995:97).

For å skru av eller på de hysteriske anfallene benyttet han seg av hypnose på sine pasienter, men han oppfant også den såkalte ovariepressen. Dette var et tungt belte av metall og lær som ble stroppet rundt pasienten i ofte så lenge som tre dager i strekk (Showalter 1997:33). Han kom aldri opp med noen konkret kur for hysteri, og hans metoder gav lite håp om rekonvalesens hos pasientene som kom til Salpêtrière (Micale 1995:25). På slutten av sin karriere gikk han imidlertid bort fra mange av sine tidligere teorier og flere skeptikere mistenkte ham i årene etter hans død for forfalskning samt for å ha misbrukt sine kvinnelige pasienter nærmest som marionetter (Showalter 1997:30–31).

Teoriene hans var svært populære og ble ofte publisert i dagspresse og ukeblader. Både tilskuere, forskere og pasienter kom fra hele verden for å treffe, la seg inspirere og behandle. De kontroversielle tirsdagsforelesningene hans fikk oppmerksomhet fra hele verden og blant publikum kunne man blant annet finne flere kjente forfattere fra denne perioden slik som August Strindberg, Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen. Ifølge Showalter var dette første gang at leger, pasienter og kultur her kom sammen i historien (Showalter 1997:30). Disse forelesningene var snarere forestillinger hvor Charcot benyttet seg av hysteriske pasienter for å demonstrere sine teorier og metoder. Forestillingene kunne ofte ha opp mot fem hundre publikummere i rommet og var laget for å skulle tiltrekke mest mulig

oppmerksomhet. Showalter skriver: "he publicly diagnosed patients he had never seen before—like a magician, or an acrobat working without a net." (Showalter 1997:31)

Elev av Charcot og grunnlegger av psykoanalysen, Sigmund Freud (1856–1939) må nok regnes som den største arvtaker og viderefører etter Charcots hysteriforskning. Ikke bare var arbeidet hans med hysteri en direkte medvirkende til etableringen av psykoanalysen, men hans tilnærming til hysteriet skiller seg også nevneverdig fra Charcots på flere områder. Der hvor Charcot kun var opptatt av observasjon og dokumentasjon, inkluderte og vektla Freud pasientens tale i sin analyse. Man går altså fra og med Freud fra å være observant til lytter. Freud forskyver samtidig teorien om hysteriets årsak fra fysiske påkjenninger til psykiske, fortrenge traumer av seksuell karakter. Freud var i motsetning til Charcot opptatt av subjektet og ikke av mennesket som objektiv organisme, og bryter derfor samtidig med degenerasjonsteorien.

Spesielt kjent i hysteriets sammenheng er den østeriske legen, og Sigmund Freuds mentor, Josef Breuer (1842–1925) og hans behandling av kvinneskikkelsen kjent som "Anna O". Ved hjelp av en hypnotisk tilstand hvor kvinnen ble bedt om å fortelle, var legen i stand til å spore hennes hysteriske symptomer tilbake til en traumatisk begivenhet i hennes fortid. Nyvinnende og spesielt med tilfellet var at hennes symptomer så ut til å betraktelig forbedret av denne "the talking cure". Freud skrev flere essays og bøker om hysteri og var med på forandre den medisinske tenkningen rundt diagnosen fra kropp/sinn-kausaliteten til i stedet å hevde at sykdommen var psykologisk med kvasi-fysiske symptomer. Både årsak og behandling var for Freud fokusert rundt det rent psykologiske i motsetning til Charcot som ikke var opptatt av pasientens sinn, men heller det rent kroppslige (Micale 1995:27).

Hos Enquist blir den diskurs Jean-Martin Charcot er skrevet inn i representant for den maskuline definisjonsmak som gjennom tidene har utelatt å ta hensyn til det kvinnelige subjekt. Ved å kun basere seg på observasjon er Charcot en lege som på en delikat måte blir metafor for et patriarkat som på 1800-tallet satte munnkurv på enhver kvinne som forsøkte å bevege seg utenfor konvensjonene. Slik sett blir hypnosen en forlengelse av denne munnkurven idet ingen er så hjelpeløs og stille som når man ikke er ved bevissthet. Omskrivingen Enquist gjør av historien fungerer altså ikke bare som inngangsportale til kvinnenens subjektive liv, men romanspråket kan også sies å fungere som en representasjon av den medisinske psykologiske diskurs som på slutten av 1800-tallet var inne i en omveltende periode. Selve romanen blir dermed et bilde på den nye vitenskapen representert av Sigmund Freud som fokuserte på det indre og ikke det ytre slik som Charcot hadde gjort. Blanche er plassert midt i mellom disse to medisinske paradigmen; mellom det nevrologiske og det

psykologiske. I romanen forsøker fortelleren å lytte til de to kvinnene, og han maner samtidig frem deres subjektivitet. Dermed polemiseres samtidig Charcots observasjonsmodeller. Resultatet blir en friskmelding av Blanche i det hun får muligheten til å tale fritt.

Fortelleren blir en representant for psykoanalysen og den nye vitenskapen idet han på lik linje med Sigmund Freud streber etter å forstå kvinnen på bakgrunn av hennes psyke. Dennes motsetning, Charcot blir snarere representant for mekanikken; et bilde som fremtrer i *Boken om Blanche och Marie* så vel som i flere men som andre av Enquists romaner. Mekanikken er knyttet til den delen av mennesket som kan sammenliknes med en maskin, men også til et ønske om av å kunne stå på utsiden av seg selv for å kunne betrakte mennesket utenifra; noe som selvfølgelig er en umulighet. I romanen blir det kvinnelige studieobjekt sammenliknet med en maskin og i en samtale med Blanche kommer dette ønsket eksplisitt frem: ”Charcot hade en gång förklarar för henne att han drömt om en situation då människan, den egentliga människan, kunde frigöras från det som omgett eller snarare skapat henne.” (s. 185) Fortelleren i flere av Enquists romaner kan sies å ha samme agenda. Han vil ofte både engasjere seg i saken, men har samtidig et ønske om å stå på utsiden for å kunne objektivt observere fra avstand. I *Legionärerna* omtales dette som ”Samtidig at kunne hvile i forstervandet og se mekanikken”⁶.

4.1.2 Mark S. Micale: sprikende hysteriforskning

At begrepet i dag ikke lenger benyttes som diagnostisk term, ser ut til å ha skapt desto større interesse for forskningen rundt hysteri. Noe Micale velger å kalle ”the new hysteria studies” (Micale 1995:3–5). I *Approaching Hysteria Disease and its interpretations* fra 1995 forsøker Mark S. Micale å lage en oversikt over de ulike studiene og tilnærmingene til hysteri som har oppstått særlig i årene etter hysteriets gullalder.

Micale skriver at ”the new hysteria studies as a body of scholarly writings have to date been disparate, fragmented, and uncoordinated.” (Micale 1995:11) Hans poeng er at han ikke ser noen rød tråd i forskningsarbeidet som har blitt gjort de siste årene. Det har isteden oppstått flere isolerte studier av hysteri som verken refererer til- eller likner hverandre. Mange verker inneholder også historiske fakta som er motstridende.

Micale registrerer at hysteriforskningen de siste tiårene har nådd et høydepunkt, men at hysteri denne gangen først og fremst blir behandlet som historisk og ikke klinisk og

⁶ Thurah, Thomas. *Så hvad er et menneske?* s. 40

vitenskapelig objekt. På 90-tallet begynte også folk å ta opp igjen blant annet Charcots arbeid som ellers har ligget urørt i mange år (Micale 1995:5–6). At dette skjer omtrent samtidig med at hysteri som klinisk diagnose forsvinner fra medisinen, er ingen tilfeldighet, men ifølge Micale snarere et tegn på at det nå fattes ny interesse for det mystiske, uforklarlige og flytende i vår egen virkelighet. Imidlertid er det i dag ikke lenger medisinerne og sosiologer som skriver hysteriets historie videre, men heller kritikere og teoretikere (Micale 1995:79)

Å nærme seg virkeligheten ved å danne en historien ved hjelp av allerede konstruerte historiske fakta, er ifølge Micale problematisk. Micale poengterer at vi uansett aldri kan bruke gammel informasjon til å skape ny. Innenfor hysteriforskning har det blitt skrevet uttallige tekster om diagnosen, hvor noen historikere stadig forsøker å omskrive historien ved å tillegge ny og moderne informasjon:

Doctors today, no less than a hundred years ago, tend to see what they have been trained to see, and in the end, the essays in this latest anthology primarily reflect the professional training and prior theoretical persuasion of the diagnostician. In the absence of either reliable follow-up information or "hard" clinical data on Anna O.'s medical history, the debate over "what Anna O. really had" is unresolvable." (Micale 1995:62)

Til tross for at mange ulike tekster og studier av hysteri er lite korresponderende, står de kanoniserte verkene om hysteri igjen som en ledende ideologi i hysteriets historie. Et viktig poeng hos Micale er at denne myten må sies å være en konstruksjon, og ikke et bilde av virkeligheten: "Despite an initial appearance to the contrary, intellectual histories of disease are no less interpretive, no less "constructed", than works in other scholarly traditions." (Micale 1995:55) *Boken om Blanche och Marie* kan i et slikt henseende leses som en metafor for hysteriforskningen fordi den både utgir seg for å være sann samtidig som den fremstår som fragmentarisk og sprikende.

I følge Micale er den hysteriske diskurs ofte å regne som tekst av menn om kvinner (Micale 1995:66). Micale poengterer at den medisinske diskursen fra tidligere er dominert av mannlige medisinerne, men at de feministiske teoretikerne som oppstod ved forrige århundre tenderte mot et forsøk på å bryte med subjektive, ikkevitenskapelige teorier som hele tiden har ligget til grunn for den dominerende medisinske ideologien i samfunnet. Historisk fakta om sykdom har hatt en tendens til å oppstå av og om kjente og store mannlige legeskikkelser, hvorimot feministiske hysteriforskere har i stedet ønsket å høre historien fra den enkelte pasients perspektiv (Micale 1995:67).

4.1.3 Elaine Showalter: feministisk innfallsvinkel

Helt siden antikken og forestillingen om livmoren som vandret rundt i kroppen, har hysteri først og fremst blitt assosiert med kvinnen og hennes kjønn. Da livmoren senere ble bevist å ikke bevege på seg, ble nervesystemet i stedet hysteriets senter. Dermed oppstod teorier om kvinnen som det mest følsomme kjønn. Da Charcot senere introduserte sine vitenskapelige teorier om nervesystemets reaksjon på tidligere traumatiske hendelser, åpnet han samtidig opp for at menn også kunne være hysterikere. Hilde Bondevik skriver i *Sykdom som litteratur* at det til tross for at det finnes tilfeller av mannlig hysteri alltid har ”eksistert en påfallende forbindelse mellom hysteriet og kvinnens kropp – en kropp som på mange måter har blitt fortolket som en motsetning til den normgivende mannskroppen og derfor nærmest som patologisk i seg selv.” (Bondevik 2011:266)

Elaine Showalter mener at hysteri som diagnose fortsatt eksisterer, men at den kun har skiftet form. I *Hystories, Hysterical Epidemics and Modern Culture* fra 1997 skriver hun om kulturelle hysteriske narrativer som hun mener har tatt over for det moderne hysteriet som regjerte ved forrige århundreskifte. Showalter forklarer hysteri som en kulturdiagnose, hvor folks identiske symptomer ikke nødvendigvis betyr at de har samme biologiske sykdom, men heller at de er en del av den samme kulturen hvor de blir påvirket av de samme impulsene: ”We need not assume that the patients are either describing an organic disorder or else lying when they present similar narratives of symptoms. Instead, patients learn about diseases from the media, unconsciously develop the symptoms, and then attract media attention in an endless cycle.” For Showalter er dermed ikke tiden et produkt av menneskene som lever i den, men heller motsatt. ”Inevitably, we all live out the social stories of our time.” (Showalter 1997:6)

Hvis hysteridiagnosen endrer seg eller til og med opphører å eksistere er det ikke fordi leger er løgnere, men fordi hysteri heller har blitt stående som en samlebetegnelse for universelle symptomer på stress i en sivilisert verden. Showalter skriver at ”I don’t regard hysteria as weakness, badness, feminine deceitfulness, or irresponsibility, but rather as a cultural symptom of anxiety and stress.” (Showalter 1997:9)

Showalter knytter også hysteri eksplisitt til kvinnekamp og feminisme: ”Hysteria concerns feminists because the label has always been used to discredit women’s political protest.” (Showalter 1997:10) Hun skriver videre at konservative har tolket alle kvinnelige frustrasjoner som seksuelle eller irrasjonelle, og at kvinnelige erfaringer nødvendigvis er hysteriske. Mens andre feminister har omfavnet hysteriet og sett dette som et første skritt på veien mot en protest mot patriarkatet. Hun skriver videre at ”Many historians and analysts

have maintained that hysteria is the product of a dialogue or collaboration between the hysterical women and the medical man.” (Showalter 1997:11) Med dette mener hun at det moderne hysteriet må ses på som et produkt av en symbiose mellom sårbare pasienter og engasjerte psykiatere i miljøer som støtter slike moderne epidemier.

4.1.4 Michel Foucault: Et idéhistorisk perspektiv

Foucault bidrar først og fremst til en idéhistorisk inngangsportal i gjennomgangen av hysteri. Dermed er Foucaults behandling av hysteri først og fremst på et metanivå, idet han er mest opptatt av hysteriet som språklig begrep og som diagnose satt i system. Han er opptatt av fenomeners opphav og historiske mulighetsbetingelser og ønsker å kartlegge betingelsene for legevitenskapelig erkjennelse slik vi kjenner den i dag. Hysteri er for Foucault ikke et autonomt biologisk fenomen, men kan heller ses som et slags opprør mot psykiatrien og asylinstitusjonens maktutøvelse.

Sykdom blir således til i et dialektisk samspill mellom lege, pasienter og den kulturelle kontekst som symptomene oppstår i ved at den tar opp i seg spesifikke symptomer og gjøre dem til sine egne. Ved å foreta et historisk dykk i den nye institusjonelle medisinen oppblomstring, får han bevisstgjort deler av den vitenskapelige erkjennelse som kanskje tidligere kan sies å ha blitt oversett. Han spør blant annet om hvordan det har seg at et symptom kan bli oppfattet som sykdommens umiddelbare sannhet. Han svarer at dette gjøres ved blant annet at individer sammenliknes, hyppighet registreres, og at man kartlegger sammenhengen mellom årsak og virkning og dermed antar hva som nødvendigvis skjer i kroppens skjulte indre.

I *Klinikkens Fødsel* tar Foucault opp skillet mellom symptom og tegn. Symptom var sykdommens umiddelbare fremtredelsesform, hvorimot tegnet var det meddelende som viste hva som hadde skjedd, skjedd eller kom til å skje. Foucault skriver at tegnet dermed sier det symptomet er, og kan ses på som symptomets morfologiske skjelle. Derfor kan det heller ikke eksistere et tegn uten symptom. Han skriver at ”tegnet er ikke i seg selv grunnlag for viten, men heller for en erkjennelse som ”famler seg frem i mørket”. (Foucault 2000:138) Hans poeng er dermed at det slik sett alltid er en avstand mellom symptomet og tegnet. Samtidig oppstod det også en falsk forestilling om at man kunne komme inn til ”sykdommens hjerte”, signifikatet ved å observere tegn og symptomer, signifikanten. Dette, skriver Foucault var grunnlaget for den kliniske metode. (Foucault 2000:139)

Galskapens historie i opplysningens tidsalder er Foucaults doktoravhandling og kom ut i 1961. Her presenterer Foucault forklaringsmodeller for asyllets fremvekst og hvorfor og hvordan disse fungerte fra og med klassisismen. Foucault argumenterer her for hvordan diagnostiseringen og interneringen av gale mennesker ble gjort på grunnlag av hvem som falt utenfor borgerskapets kjente normer. Asylet ble først og fremst dannet for å rydde gatene for de menneskene som ikke passet inn i samfunnet for øvrig. Asylet slik Foucault ser det var altså ikke et sted med omsorg for de syke, men heller en organisert institusjonalisering av de menneskene som ingen ville ha blant de friske eller normale. Miljøet på innsiden av murene kunne ofte være svært usunt, og fungerte som en forlengelse heller enn en helbredelse av galskapen.

Fra det 1500 århundre ble altså interneringshusene opprettet som en metode for å holde de unormale vekk fra samfunnets normale og sunne arbeiderkrets. De som ikke passet inn i samfunnet var syke, tiggere, hjemløse eller arbeidsløse. Slik sett handlet det om et moralsk og økonomisk tiltak for organisering av de menneskene som av ulike grunner ikke var i arbeid (Foucault 2000:55). Litt etter litt ble det deretter gjort plass til den gale, som etter hvert skulle komme til å ta opp all plass på det som senere ble hetende asyl. Felles var at de hadde en manglende arbeidsevne og at de ”ikke var i stand til å følge rytmen i det kollektive liv.” (Foucault 2000:67) Foucault skriver:

Når det i klassisismens galskap finnes noe som taler *fra andre steder* og om *andre ting*, så er det ikke lenger fordi den gale kommer fra en verden der fornuften ikke eksisterer og fordi han bærer merker etter denne verden – det er fordi han av egen drift overskrider det borgerlige samfunns grenser og fjerner seg fra dets ukrenkelige etiske verdier. (Foucault 2000:67–68)

Et viktig poeng hos Foucault er at man nettopp ble definert som gal fordi man ble sett på som annerledes og ikke passet inn det borgerlige, patriarkalske rammeverket. Asylet fungerte her som en etterlikning av den borgerlige familiære orden som eksisterte på utsiden for å få pasienttilværelsen så lik det sunne dagliglivet som mulig. Det juridiske systemet på utsiden ble etterliknet ved at hospitalene etablerte et velfungerende autonomt maktsystem på innsiden av murene. Her påberopte voktere og leger seg suveren autoritet og definisjonsmakt ved blant annet å benytte seg av lenker og fangehull i et system som bestod av straff eller belønning av oppførsel alt ettersom hva slags oppførsel man ønsket seg. ”Hospitalet hadde i en viss forstand absolutt suverenitet, dommermyndighet uten appellrett, strafferett som ingen skulle sette seg opp mot.” Foucault kaller dermed asylet for ”et tredje undertrykkelsesorgan”, og omtaler det som et ”redskap for den kongelige og borgerlige orden” (Foucault 2000:49).

Videre skriver Foucault at ”De innsatte som kunne og ville arbeide, ble løslatt – ikke så mye fordi han igjen ble nyttig for samfunnet, men fordi han på nytt underskrev menneskelivets etiske pakt.” (Foucault 2000:69) Det motsatte av gal for Foucault er ikke frisk, men normal. Det var dermed ikke så viktig om du var syk eller ikke, så lenge du falt innenfor samfunnets konvensjonelle normer. Ved å adskille de syke og de friske skapte de samtidig en større kløft mellom de gale og de sunne og en frykt for alt som ikke var normalt oppstod i større grad. ”I det øyeblikk da de skilte fornuften og ufornuften på samfunnets overflate, bevarte de dypest sett de forestillingene som blandet de to og lot dem gripe over i hverandre.” (Foucault 2000:225)

Foucault drøfter sjeldent kjønn i sine tekster, men skriver om kvinnen i forbindelse med hysteridiagnosen. I *Galskapens historie* skriver han om hvordan kvinner kunne bli behandlet under tilværelsen på asyl. Ofte kunne kvinnene bli sperret inne sammen med så mye som tolv stykker på bare 6 kvadratmeter. Han skriver videre:

De ble vanligvis lenket til veggene og sengene. Ved Bethlehem ble voldsomme kvinner lenket ved ankene til veggen i et langt galleri. Det eneste de hadde på seg var en vadmelskjole. I et annet hospital, ve Bethnal Green, ble en kvinne med voldsomme anfall bundet på hender og føtter og plassert i et grisehus. Da krisen var over, ble hun surret fast til sengen sin med bare et teppe over seg. Da hun fikk tillatelse til å gå noen skritt, fikk hun en jernstang mellom bena. (Foucault 2000:81-82)

I følge Foucault oppstår den hysteriske kvinnen som resultat av den nye seksualordningen som vokser frem på 1800-tallet. Når kvinnen ikke lykkes som både mor og samfunnsborger (innenfor rammene av hva som var tillatt og forventet) og i stedet falt utenfor rammene som en avviker fra den kvinnelige normen, blir hun diagnostisert som hysterisk.

4.2 Hysteri i *Boken om Blanche og Marie*

4.2.1 Kvinnekroppen som slagplass

Kropp og sykdom er eksplisitt knyttet sammen i romanen. Bernhardsson skriver i sitt kapittel om *Boken om Blanche och Marie* i *Litterära besvär* at Blanches kropp kan ses på som en slagplass hvor ulike kamper har funnet sted. Hun har blitt behandlet av vitenskapen både som hysteripasient og som krefttrammet. Kroppen hennes har blitt en arena for en kamp om definisjonene av hva det vil si å være frisk eller syk så vel som hva det vil si å være et menneske. Hennes kropp er både torso og offer og har blitt brukt som objekt i medisinsk øyemed to ganger. Vitenskapen synes å ha begått et overgrep mot hennes kropp fordi den både skades av- og samtidig utnyttet av forskningen. Kampen handler derfor om i hvilke grad

Blanche får være et subjekt eller hvor vidt hun blir redusert til et objekt. Bernhardsson skriver:

Denna kvinnliga kropp har teoretiserats som en yta där tecken träder fram, tecken som endast skulle kunna uttolkas och förklaras av läkaren. Med en sådan syn blir kroppen till ett slagfält, där kampen är lika mycket kulturell som privat. Den handlar om rätten att definiera och bestämma om dikotomier som sjukt och friskt, manligt och kvinnligt, mänskligt och icke-mänskligt. (Bernhardsson 2010:121)

Kampen om kvinnekroppen handler altså i stor grad om hvem som har rett til å definere kvinnen. På den ene siden av denne kampen hviler dermed 1800-tallets mannsdominerte legestand, hvorimot kvinnen som subjekt blir dennes motpol. I romanen finner vi både den tradisjonelle mannsdominerte diskursen, men også et forsøk på å danne et subjektivt grunnlag for erkjennelse av kvinnene. Når kvinnen omtales som ”mycket vacker”, tilhører dette den mannlige diskursen. Her har kvinnenenes subjektivitet og identitet kommet i bakgrunnen for en ren objektivering av hennes kropp. Slik står det skrevet i begynnelsen av romanen:

Men länge skulle Blanche Wittman minnas den söndag eftermiddag när hon och Marie, två vackra kvinnor, ensamma i laboratoriet och hand i hand inför det oförklarliga miraklet, varit omgivna av de gåtfulla färger och strålningar som, utan att de varit medvetna därom, gestaltade modernitetens inträde i det kärlekens museum som var dessa två kvinnors ännu helt igenom fulländade kroppar. (Enquist 2014:24)

Her blir Blanches diskurs overtatt av fortelleren ved at han danner et romantisert bilde av Blanches egne minner. Kvinnekroppen blir her knyttet til det vakre, til mystikk og det å være fullendt. På side 27 i romanen blir kvinnekroppen sammenliknet med en maskin, og det står blant annet at ”Den vetenskapligt granskade objektet var inte en särskild kvinna, utan Kvinnan, och dennas natur.”

Sykdom i romanen kan tolkes som en metaforisk forlengelse av kvinnenenes mangel på et eget subjekt og samtidig dens patriarkalske dominans som de er underlagt. Det er sykdom som gjør at kvinnene blir behandlet som objekter for vitenskapen og som gjør at deres kropp blir eksponert til omverdenen. Ved å fremstille sykdom på denne måten understrekes patriarkatet og kvinnenenes mangel på et selv. Legestanden var på 1800-tallet var nesten utelukkende dominert av menn.

Men sykdom og sykdomstegn kan også leses som en inngangsportal til kvinnenenes subjekt. Som syk opphører kvinnene nemlig som ”mycket vacker”, og fortelleren forsøker i stedet å få tak på deres kvinnelighet eller retttere sagt deres individualitet ved å lete på innsiden. Blanche i sin trekasse med hjul mangler store deler av sin kropp og dermed av sin normale kvinnelighet. Hun har bare én hånd, og dette er nettopp den hånden som fører hennes

dagbokpenn. Her skriver hun om hva hun tenker og føler, og det er denne subjektive kvinneligheten Enquist maner frem i romanen. Hendene og kroppene til Blanche og Marie er først normale, kvinnelige og vakre, men blir senere ødelagt av kreften. Slik blir kvinnen i trekassen, torsoen en representasjon av den subjektive kvinnens indre og en motpol til den ”vakre” og identitetsløse kvinnen som mannen og legen har definert. Bernhardsson skriver at ”Hennes avvikelse förvandlas till en styrka, och till en möjlighet till insikt, just genom hennes egenskap att vara stympad och annorlunda. Denna amputerade och fragmenterade kropp blir utgångspunkten för att se sammanhang: det handlar hela tiden om att ”få det att hänga ihop”” (Bernhardsson 2010:148)

4.2.2 Sykdom som identitetsskapning

Ifølge Bondevik oppstår det innenfor medisinen rundt 1700-tallet et nytt syn på sykdom som kan kalles for en ny objektivistisk diskurs med en psykosomatisk tenkning. Tidligere hadde medisin blitt sidestilt med filosofi, men etter den positivistiske utviklingen oppstår et skille mellom den målbare, kunnskapsbaserte sykdomsforståelsen innenfor medisinen og på den andre siden selve opplevelsen av å være syk. Dermed kunne medisinen samtidig bevege seg vekk fra åndsvitenskapene og komme nærmere naturvitenskapene. Denne vendingen innenfor medisinsk vitenskap åpnet samtidig opp for et dualistisk syn på mennesket, hvor kroppen nå ble sett på som sammenliknbar med en maskin. De indre organer ble sagt å fungerte like automatisk som tannhjulene på en maskin. På den andre siden hadde menneskekroppen også en sjel, noe filosofen Descartes antok at var det som skilte oss fra dyrene. Et viktig poeng hos Bondevik er at denne kartesianske oppfatningen har en reduksjonistisk og avhumaniserende virkning fordi pasienten har en tendens til å bli glemt når mennesket blir oppfattet som en maskin. Medisinen er først og fremst en vitenskap om mennesket, og Bondevik kaller derfor medisins historie for en kulturhistorie. Et viktig poeng hos Bondevik er at det etter vitenskapeliggjøringen av medisinen har blitt svært viktig med den subjektive dimensjonen som skjønnlitteratur representerer som et bidrag til forståelse av sykdom. (Bondevik 2011:8–24).

Denne dikotomiske inndelingen av mennesket er også tema i flere av Enquists romaner. Romanen tilbyr den indre skildringen som historikere ikke har nedtegnet og representerer samtidig en motpol til den nye vitenskapens dualistiske syn på mennesket. Kvinnenes subjektivitet kan som tidligere nevnt sies å ha blitt utelukket i historiske dokumenter. Spesielt er det gjennom sykdom at Enquist nedtegner kvinnenes historie på en

alternativ måte. Sykdom får i romanen en viktig funksjon som bindeledd. Relasjoner og kjærlighet oppstår som følge av sykdom. Blanche treffer sin lege og senere store kjærlighet på asyl et fordi hun er innlagt som hysteripasient. I dette tilfellet er det altså sykdommen som gir liv til et kjærlighetsforhold. Sykdom er også i aller høyeste grad knyttet til mystikk. Radium som i ettertid viste seg å være svært kreftfremkallende blir i romanen knyttet til kjærlighet og liv. Litteratur og fiksjon kan ifølge Fredrik Svenaeus som blir sitert i *Sykdom som litteratur* ”være mer sann mot sykdommen enn vitenskapen, fordi fiksjonen beskriver opplevelsen av sykdommen bedre enn den medisinske terminologien, vårt hverdagspråk eller for den del det filosofiske vokabularet” (Bondevik 2011:139). Til tross for at litteraturen er oppdiktet er altså hans poeng at den kan oppleves som mer sannferdig enn hva medisinsk vitenskap gjør nettopp fordi litteraturen skildrer menneskelig følelsesliv; hvilket er allmenngyldig, da mennesker generelt kan forstå og sette seg inn i deres situasjon. Enquists sykdomsbeskrivelser kan således sies å ha den funksjon at de løfter opp historien til et mer innlevelsesrikt nivå enn hva de nøkterne historiebøkene har vært i stand til.

Men vitenskapeliggjøringen skapte ikke bare et større skille mellom den objektive sykdom og sykdomsforståelsen. Den skapte dessuten også et nytt syn på kjønnene. Med rot i den medisinske og vitenskapelige utviklingen skjer et paradigmeskifte i forbindelse med synet på kjønnsforskjeller og kvinnesyn. Fra å mene at kvinne og mann var vesenslike med sosiale og kulturelle forskjeller, ble det på 1800-tallet å etablert et kvinnesyn basert nesten utelukkende på biologi. Det sosiale og kulturelle ble dermed tilsidesatt til fordel for vitenskapelige observasjonsmodeller. Hilde Bondevik skriver at hysteriets gullalder er en tid hvor synet på kjønn omveltes. På 1800-tallet ble det vanligere å forstå kvinnen som biologisk forskjellige fra menn. Kvinnen gikk altså fra å bli omtalt som annerledes, naturlig underordnet til å bli oppfattet som ”det motsatte kjønn”. Fra en ettkjønnsmoell hvor det sosiale og kulturelle spilte inn, til et dikotomisk kjønnssyn basert på biologi og fysikk, vitenskap. Kjønnsmoellene blir altså lingvistisk sett mer og mer knyttet til et dikotomisk system, hvor mannen samtidig har definisjonsmakten. Hvis kvinnen er det motsatte av mannen, som blir sett på som selve prototypen av den naturgitte normalen, er kvinnen nødvendigvis å anses som unormal, som et avvik. Her står særlig kvinnesykdommen hysteri svært sentralt, fordi den først og fremst ble knyttet til typiske anormale adferdsmønstre hos kvinner. Bondevik skriver: ”Dess flere undersøkelser det ble foretatt om menstruasjon, befruktning og graviditet, jo mer befestet den medisinske vitenskapen forestillingen om at kvinner var annerledes og nærmest et avvik fra den menneskelige normen” (Bondevik 2009:9) Felles for den nye vitenskapeliggjøringen var at både medisin og kjønn fungerte utelukkende avhumaniserende.

Enquists prosjekt beror i motsetning til den vitenskapelige objektive diskurs på å forsøke å danne et mangesidig subjektivt uttrykk for de to kvinnene. I romanen blir kvinnenes diagnose og symptomer satt i parentes, hvorimot deres opplevelse av sykdom kommer i forgrunnen. Radium, kreft, hysteri og kjærlighet knyttes i romanen eksplisitt sammen og blir ikke bare et bilde på mystikk og skjønnhet, men også en måte å forsøke å mane frem kvinnenes subjektivitet på. Fremstillingen av sykdom er svært utradisjonell og knyttes ikke til sorg og død, men heller til det vakre og til kjærlighet. Kapittel 4 i del 1 innledes slik:

I dag vet ju alla.

Både Blanche och Marie skulle ju dö av dessa gåtfulla, sköna och lockande radiumstrålar. De som skimrade så hemelighetsfullt, men var den upptäckt som, likt en port öppnad till ett svart hotfullt rum, skulle förändra världshistorien.

Först Blanche. Sedan Marie. (s. 24)

Radium og hysteri har altså det til felles at de begge representerer noe som gjennom årenes løp har endret sitt signifikat betraktelig. Det svarte, truende rommet kan leses som en parallell til kvinnenes subjekt, som tidligere har vært ukjent. Blanche omtales også som en torso, og på side 26 står det at ” Man kan också säga: den punkt varifrån vi betraktar berättelsen är en torso.” Denne dobbeltheten finner vi en rekke steder i romanen og kan ses på som et forsøk på å levere en alternativ historie til kvinnenes liv.

4.2.3 Kvinnekamp og hysteri

Elaine Showalter poengterer at hysteri ikke bare kan ses i sammenheng med det kvinnelige kjønn og hennes kropp, men at det for øvrig også anses for å være en diagnose som kan knyttes sammen med kvinnekamp og kvinnefrigjøring. Hun skriver at hysteri har blitt brukt som merkelapp for å devaluere kvinnelig protest. Dette kaller Hilde Bondevik for: ”en protest mot ekskluderingen av det feminine i en patriarkalsk kultur.” (Bondevik 2011:12)

Mange historikere har gjennom tidene linket hysteri helt eksplisitt til en forstyrret kjønnslig kvinnenatur. På 1800-tallet oppstod forestillingen om kvinnen som enten *femme fatale* eller *femme fragile*. Franskmannen, Jacqueline Carroy-Thirard var én av mange mannlige skribenter som forsøkte å kategorisere kvinnens natur. Han delte den hysteriske kvinnen opp i den svikefulle, den overfølsomme, religionsfanatikeren og den nymfomane (Micale 1995:69) Forestillingen om hysterikeren ble på denne måten forskjøvet fra en medisinsk forestilling til en forestilling om et avvik fra hva som ble forventet av det motsatte kjønn. Micale skriver at hysteri kan ses på som ”a symbol of the limit of male knowledge about the oposite sex.” (Micale 1995:70) Han skriver:

Through centuries of medical writing, the disorder represented in the descriptive language of the clinic everything that men found irritating or irascible, mysterious or unmanageable, in the opposite sex. The wildly shifting physical symptomatology of the disease was thought by many observers to mirror the irrational, capricious, and unpredictable nature of Woman.” (Micale 1995:68)

Av mange ble altså ikke hysteri sett på som en sykdom, men snarere som en overdrivelse eller forsterkning av den kvinnelige natur; en natur som lenge var definert utelukkende av menn. Mange har tendert mot å ikke bare se på hysteri som en typisk kvinnesykdom, men heller som kvinnelighet i seg selv. (Micale 1995:67). Noen teoretikere har interessert seg for hvordan ulike hysteriske symptomer har hatt en tendens til å oppstå på samme tid, hvorimot de på andre tidspunkt ikke er tilstedeværende i det hele tatt. Slik sett er det lett å anta at diagnosen først og fremst er kulturelt forankret, og langt fra noen autonom biologisk sykdom (Micale 1995:101).

Asylet var kanskje hysteriets største undertrykkelsesorgan, og det sted hvor den mannlige diskursive maktutøvelse mot den syke kvinnen dominerte mer enn noe annet sted. Michel Foucault skriver i *Galskapens historie i opplysningens tidsalder* at asylet eller også kalt hvilehjemmet var lagt opp slik at pasientene skulle bli umyndiggjort. Pasientene ble behandlet som barn og skulle straffes eller belønnes etter oppførsel. Spesielt den kristne, patriarkalske, borgerlige etablerte familien ble her sett på som galskapens redning og motsats og dette miljøet ble derfor forsøkt etterliknet på innsiden av asylmurene. Asylet gjenopprettet således den borgerlige familiestrukturen symbolsk ved å danne et nytt patriarkat. Her ble oppsynsmannen og legen de nye overhodene i familien og representanter for det autoritære (Foucault 2000:209). Opprøret mot faren og det å bryte ut fra det familiære mønsteret ble således knyttet til galskapen. Foucault skriver at fornuften bar farens trekk: ”Det som hadde vært den store uopprettelige konfrontasjonen mellom fornuft og ufornuft, ble således i den moderne verden til instinktenes plumpe støt mot familieinstitusjonenes soliditet og mot dens mest arkaiske symboler.” (Foucault 2000:210) Innenfor asylet ble det å være umyndig synonymt med galskap, noe som igjen førte til en suverenitet hos vokterne. Foucault skriver: ”Fra nå av og for en tidsperiode som det ennå ikke er mulig å forutsi slutten på, kom ufornuftens tale til å være uløselig knyttet til Familiens halvt virkelige, halvt imaginære dialektikk.” (Foucault 2000:210)

Sett i lys av dette er det vanskelig å ikke spekulere i hvor vidt hysteri som sykdom ikke først og fremst bør ses på som en patologisk uttrykk for tretthet og sykdom, men heller som resultat av institusjonell undertrykkelse og en kvinnebevegelse som vokste frem med en opposisjon til patriarkatet og den mannlige definisjonsmakten. Innenfor sosialhistorie og

psykologi, har blant annet Caroll Smith-Rosenberg hevdet at hysteri ikke først og fremst bør ses på som en biologisk medisinsk diagnose, men at sykdommen heller er et tegn på en reaksjon som følge av uutholdelig ambivalens i kjønnsrollene. På denne måten fungerte samtidig sykdommen som en form for passiv protest mot de tradisjonelle kjønnsrollene hvor kvinnen var forpliktet til å fungere som trofast hustru og mor. "It was a desperate "flight into illness" that allowed women to resist prescribed gender roles by moving literally within the space of the *domus* from the kitchen, nursery, and marital bedroom to the sickroom." (Micale 1995:74) Videre hevdet Smith-Rosenberg at doktoren som diagnostiserte kvinnen som hysterisk dermed tok parti med kvinnen mot hennes familie og mann. (Micale 1995:75) Slik sett er altså ikke hysteriet en diagnose som reduserer kvinnen, men heller en fluktvei og fristed for kvinnen i mangel på naturlig utfoldelse i det spillerommet som mannen har skapt. Leger og andre fagfolk stemplet ofte suffragettene og andre kvinner tilknyttet en aktiv kvinnebevegelse som hysteriske. Showalter sier at forholdet mellom hysteri og kvinnebevegelse er tosidig: På den ene siden ble suffragettene stemplet som hysteriske, men de iverksatte også medisinske tiltak for å oppnå resultater slik som sultestreiker for å oppnå politiske mål. Feministiske teoretikere har da også hevdet at sykdommen kan ses på som et form for lydløst kvinnelig tegnsystem utenfor det mannlige logosentriske språket som de ønsker å restaurere (Showalter 1997:85–86).

Bondevik skriver at Ibsens livlege, Edward Bull som var en viktig bidragsyter til hysteriforskningen i Norge uttalte at det avtagende hysteriet nødvendigvis måtte knyttes til kvinnens politiske og sosiale situasjon; til det faktum at hun hadde fått friere tøyler. Han argumenterte også for at økt deltagelse i samfunnet ville ha positiv innvirkning på kvinners helse, og følgelig kunne ses på som en kur mot blant annet hysteri (Bondevik 2011:145).

I *Boken om Blanche och Marie* har begge kvinnene hysteriske symptomer ved at de kan sies å stå utenfor de tradisjonelle kjønnsrollene. Her smeltes hysteri og kvinnebevegelse sammen ved at Marie Curie involverer seg med suffragettene samtidig som hun er på rømmen etter skandalen med Paul Langevin. Selv om ikke Marie kan sies å være hysterisk blir hun gjennom en speiling av Blanche knyttet til det kvinnelige hysteri og den ydmykelsen mange hysterikere må ha opplevd under Charcots tid. Blant annet står det på side 211:

Hon ser ut genom fönstret, upptäcker denna grupp av människor som bevakade den utpekade horans bostad. Denna grupp tätnade långsamt till en människohop, vilket påminde mig om de dagar på Salpêtrière när offentligheten tycktes betrakta mig som vore hopen ett lystet och blodtörstig rovdjur [...]

Når Enquist benytter seg av hysteri som diagnostisk fenomen for å danne et bilde av kvinnene i romanen, er det altså på bakgrunn av et svært ladet mytopoetisk emne. Således blir Enquists roman en gestaltning av kvinnelig protest samtidig som den fungerer som en identitetskapning og en subjektivering av en kvinnelig anonymitet. Sett i lys av Micale, kan det hevdes at Enquist lener seg på en feministisk holdning til medisin idet han ikke bare omskriver historien med hovedvekt på kvinnens subjekt, men også velger å bryte med den etablerte medisinske diskurs.

4.2.4 Blikket

Det å se og å bli sett spiller en viktig rolle i hele Enquists forfatterskap. Innledningsvis i *Nedstörtad ängel* står det: ”En människa kan leva utan syn, en blind är också människa. Men blir man inte sedd, då är man ingenting.” (Enquist 2014:9) For Enquist er det altså om man blir sett som avgjør om man kan kalles et menneske.

Blikket i *Boken om Blanche och Marie* er i hovedsak et mannlig, medisinsk heteroseksuelt blick. Unntaket er passasjene hvor Blanche selv fører ordet. I romanen er det medisinske og maskuline blikket knyttet til asylet og til det nysgjerrige blikket til publikum, men også til det voyeuristiske blikket rettet mot kvinnekroppen. Bondevik skriver:

Flere har imidlertid påpekt at blikket som metafor for kunnskapens objektive karakter også handler om et patriarkalsk og fallisk blick. Og blikket handler også om makt, om makt til å se og bli sett, og om kontroll av kunnskap. Blikket er, slik forstått, alltid forutinntatt, lokalisert og situert. (Bondevik 2011:192)

Hilde Bondevik skriver videre at ”Hierarkiseringen, kjønnssegregeringen, regelverket, kort sagt den strenge orden som har herredømme over asylet, er naturligvis av patriarkalsk, heteroseksuell og borgerlig art” (Bondevik 2011:165). Spesielt Blanche blir gjenstand for blikket idet hun i dobbel forstand både anses som svært vakker og samtidig fremstilles som et undersøkelsesobjekt. På scenen under hysteriforestillingene til Charcot er alle de mannlige tilskuernes øyne rettet mot henne. Men også Marie Curie opplever det mannlige blikket på seg; et blick som gjentatte ganger blir sammenliknet med de blodtørstige rovdyrenes blick. I *Galskapens historie* skriver Michel Foucault at galskapen kun har en eksistens innenfor det å bli sett. Her spilte særlig institusjonen eller asylet en viktig rolle fordi det var her pasienter ble observert og klassifisert. Et viktig poeng var at pasienten ikke bare skulle bli observert, men at en del av behandlingen gikk ut på at pasienten skulle føle blikket på seg, og dermed reagere ved å bli mer selvreflektert (Foucault 2000:208).

Det medisinske blikket er først og fremst knyttet til den illusoriske forestillingen om 100% objektivitet. I artikkelen ”Å lese ansikter” skriver Karin Johannisson om kropps- og ansiktslesning som på 1800-tallet ble ansett for å være en vitenskapelig metode. Hun skriver at ordet semiotikk opprinnelig stammer fra medisinen og var knyttet til lesing eller tolkning av kroppens tegn. Artikkelen handler først og fremst om fysiognomikk eller ansiktslesning, som oppstod i moderne medisin på begynnelsen av 1800-tallet. Utgangspunktet var en forestilling om det medisinske objektive blikket, hvor det ble sagt at kroppen eller ansiktet bar det ytre tegnet for det indre mennesket (Bondevik og Lie 2007:161). Problemet oppstår imidlertid når legene har en naiv tro på at man ved hjelp av observasjon, tabeller og skjematiske inndelinger, kan avsløre en persons indre tanker og følelser. Spesielt hadde leger tillit til fotografiet som vitenskapelig vitne. Johannisson skriver: ”Å fiksere et sykdomsbilde ble av samtiden oppfattet som en måte å fange en absolutt sannhet på, en frosset virkelighet. Kameraøyet løy ikke, det garanterte ”mekanisk objektivitet”.” (Bondevik og Lie 2007:172) Feiltolkning ble det tidligere tatt lite hensyn til (Bondevik og Lie 2007:174). Til tross for at teoriene rundt ansiktslesning brøt med den moderne etablerte vitenskapen, fortsatte man å benytte metoden helt frem til slutten av 1800-tallet.

Fotografiet og maleriet spiller også en viktig rolle i romanen. Urbildet blir gjentatte ganger nevnt av fortelleren, men også fotografiet blir et viktig element i utbroderingen av de to kvinnene. Thomas Bredsdorff skriver at bildene er en viktig del av den dokumentariske illusjon i Enquists prosa. Bildene betyr her mer enn dokumenter, og har ofte en tendens til å dukke opp i fravær av det man ønsker å se. Bredsdorff skriver videre at hver gang bildene tas frem er det en ny fordeling av kontraster i dem: ”Beskrivelserne af de synlige billeder, fotografierne, i ord der vækker forestillinger, lever i forestillingen om det der *ikke* ses eller kun ses utydeligt. De sproglige billeder der vækker syner, lever i det de *ikke* siger, men som dog siges med.” (Bredsdorff 1991:206–207) Fotografierne i *Boken om Blanche och Marie* får i tillegg den funksjon at de representerer den illusoriske objektivitet som Charcot står for. For Charcot og hans tilhengere utgjorde den visuelle gestaltningen et sannere bilde på sykdommen enn hva man kunne fange gjennom ord. Johannisson skriver:

Disse sykdomsportrettene, tatt på hysteriavdelingen på La Salpêtrière, var ikke bare beregnet på medisinerere, men på en kjøpesterk allmennhet. De ble publisert i trykte, påkostede bind i lange suiter, innrammet av tykt papir med fotograefens signatur, pirrende bilder av unge piker i jernsenger, låst i tvangstrøyer, med utslått hår og skjorten halt opp til skrittet, utlevert til betrakterens grådige blikk. Betrakterens blikk ble styrt av den tilhørende teksten med forhistorie (oftest seksuelle overgrep) og sykdomshistorie og svært kroppsnære journalnotater som var ført rett ved sykesengen. (Bondevik og Lie 2007:174)

På et sted kaller Micale dette for ”licensed medical voyeurism”, fordi bildenes erotiske dimensjon ble rettferdiggjort ved at materialet ble sett på som medisinsk forskning (Micale 1995:96) Foucault skriver i *Galskapens historie* at det under klassisismen ikke var uvanlig at de gale ble sperret inne på en slik måte at det ble gjort mulig for utenforstående, borgerlige normale å beskue de innesperrede bare ved å spasere forbi, som et titteskapsteater. Slik fikk folk pirret sine nysgjerrige lyster samtidig som de gale skulle stå på utstilling som evig påminnelse om hva som kunne hende en stakkar hvis han eller hun falt utenfor normen. Galskapen var således lenge akseptert til fremvisning. Gale mennesker ble sett på som monstre og som Foucault skriver ”etymologisk sett vil det si ting til å vise fram.” (Foucault 2000:78–79)

4.2.5 Hysteriforestillingsscenen

I romanens gjennomgang av hysteridiagnosen er det spesielt hysteriforestillingene som får en betydelig plass i romanuniverset. I ”Den svarta boken” er et helt kapittelet viet til en hysteriforestilling som omhandler hvordan Blanche tilsynelatende blir hypnotisert under en forestilling. Her blandes det objektive og det subjektive, det medisinske og det voyeuristiske, det indre og det ytre. Dette kapittelet rommer en nøkkelscene i romanen, og kan stå som representativ for hele romanens tematikk og innhold. Kapittelet er et godt eksempel på hvordan Enquists tekst skiller seg fra den vitenskapelige tradisjon rundt historien om Blanche, da hele scenen er skildret både gjennom ytre observasjon og samtidig gjennom Blanches tanker og følelser. Scenen blir således en ironisk fremstilling av hvordan vitenskapen kan sies å feile i forsøket på å observere og behandle den syke kvinnens ytre for å kunne forstå hennes indre. Scenen hvor Blanche blir hypnotisert under en tirsdagsforestilling er slik sett samtidig et perfekt bilde på den tematikk som gjennomsyrrer hele *Boken om Blanche och Marie*: En kvinne som mangler en stemme og menn som taler for dem og over dem, samt deres nakne kropper som objekt for et vitenskapsparadigme styrt av menn.

Charcot tilhørte Pariser-skolen og var tilhenger av teorien om at det kun var hysterikere som var mottakelig for hypnose. Dermed var det faktum at du var i stand til å falle i hypnotisk søvn en bekreftelse på at en var gal. I tidsskriftet *Samtiden* fra 1895 finner vi artikkelen ”Hypnose og retspleie” skrevet av Denis Zarycki. Legen eller forskeren tar her for seg problemer knyttet til forbrytelser gjort på og av hypnotiserte individer. I følge Zarycki bevarer man en rest av sitt individuelle vesen i den hypnotiske tilstand. Han mener også at den moral man har blitt lært opp til å tilhøre sitter så dypt i mennesket at det ikke

nødvendigvis lar segrikke under hypnose. Om moralen eller umoralen vinner, kommer dermed an på hvor sterkt dette sitter etablert i individet (Zarycki 1985:142). Sonnainbulister er navnet på de av pasientene som med uttrykksløst ansikt går fullstendig opp i rollen under hypnose og dermed kan være i stand til å begå en forbrytelse. Blanche Wittman er ifølge ham nettopp en slik person. I artikkelen blir hun omtalt som ”W”:

En for hypnose let modtagelig person W. blir i arbeidsrummet i Salpêtrière hypnotisert af Charcot: Samtalen indledes saaledes: ”Hvor er De henne nu?” ”Hvad er nu det for et spørgsmaal, – i arbeidsrummet naturligvis.” ”Riktig, men nu flytter vi os andetsteds hen, i Boulogneskoven, i en løvhytte; vi gjør en udflugt; her var skjønt og koldt; her vil vi sætte os.” Hun sætter sig, glæder sig ved synet av træerne, drikker et glas vand, som man indbilder hende er deilig limonade o. s. v. ”Det er snilt af Dem, at De har taget mig med herud; jeg begyndte at bli kjed af Salpêtrière; forhaabentlig har vi en morsom dag for os.” ”Ja, vel, vi skal spise middag ude paa landet; men saa maa De love mig en ting.” ”Hva da?” ”Naar De vaagner, saa –” ”Men jeg sover jo slet ikke.” ”Det ved jeg nok; men det kan jo være det samme; lad os antage, at De sov. Altsaa naar De nu vaagner, skal De forgifte G.” (Zarycki 1985:143–144)

Videre blir det forklart at den såkalte W. våkner og deretter forsøker å overtale G. til å drikke en øl som hun har blitt overbevist om at inneholder gift. I følge Zarycki er hun da heller ikke vond å be når den såkalte G. ber om å få et kyss i bytte mot at han skal drikke opp ølen. Han konkluderer med at ”Denne med hensigt kompliserte suggestion blev storartet udført. Blanche W. udfoldede alle kvindens forstillelseskunster paa en saa naturlig maade, at en, der ikke kjendte sammenhængen, lettelig havde ladet sig narre.” (Zarycki 1985:145)

Den største forskjellen mellom en slik versjon av historien om hysteriforestillingene og Enquists versjon er at denne også tilbyr en subjektiv dimensjon. Her skal vi se på hvordan et liknende utdrag i *Boken om Blanche och Marie* er tilføyd skildringer fra hennes indre:

Han var brunbränd och hon visste att hans hud var mjuk och att hon kunde lita på honnom, och att det var förutsättningen. *Denna patient var för bara en minut sedan, som ni kunde observera, helt stel, stelheten inträffade mycket snabbt vilket är ovanligt, och ni bör inte dra förhastade slutsatser eftersom varje patient har sitt individuella mönster – att en slutfas inträffar som påminner om delirium är också ovanligt, men fullt möjligt, det ä rinte de traditionella mönstren som är de vanliga, utan det ovanliga, och därför måste och pojken stod ett ögonblick alldeles stilla framför henne och såg på henne. Han överkropp var bar, han var brunbränd, hon visste att han var femton år, liksom hon själv, men i sitt inre kallade hon honom pojken.* (s. 200–201)

De kursiverede setningene fremstår som Charcots egne ord, der han underveis i Blanchets hypnotiske tilstand på scenen fremviser henne for publikum. Blanche på sin side er ikke tilstede i salen, men har gått gjennom løvtrær, hvor hun ved et vann finner sin ungdoms kjærlighet. Ved at det hyppig veksles mellom Blanchets indre tankerekke og Charcots forelesning, oppstår det en kryssklippende effekt. Slik får Enquist frem den store kontrasten

mellom hva som skjer på utsiden av Blanche sin kropp, og hva hun tenker og føler underveis. Kryssklippingen fungerer på den måten at det forsterker kontrasten mellom legen, Charcot og de dresskledde tilskuernes diskurs på den ene siden, og Blanches subjekt på den andre. Gjennom skildringene av hennes indre forstår vi at Blanche verken er gal eller hypnotisert, men at hun snarere rømmer inn i seg selv for å unnsnippe den ubehagelige behandlingen under oppvisningen: ”Därför hade hon börjat gå tillbaka till honom när vilddjuren samlades på Salpêtrière och såh på henne innan de kastade sig över henne med ögonen.” (s. 200) Fremstillingen av hysteriforestillingen står således som et eksempel på hvordan Blanche bevisst velger å tilbakeholde informasjon for å beholde en del av sitt subjekt for seg selv. I siste del av romanen står det:

Många har uppsökt mig för att be mig vittna om tiden i Salpêtrière, om Charcot, om fredagsföreläsningarna, om min roll i detta, och om hans sista dagar och död. Varför frågar man då mig? Om detta med kvinnornas lott på Salpêtrière har många vittnat. Senast en beskäftig man vid navn Baudoin; han ville ha ett vittnesmål som bekräftade att allt varit ett bedrägeri, han fick det ej. / Alla tycks ha sett mig, ingen tycks ha sett mig.” (s. 238)

Blanche holder ikke tilbake informasjon så mye for å skåne Charcot, som for å understreke at hun her ikke ønsker å gi slipp på denne informasjonen som hun bærer med seg i sitt indre. Den tvetydige setningen ”Alla tycks ha sett mig, ingen tycks ha sett mig” må forstås slik at publikum har sett og observert henne, men at de likevel ikke har fått tilgang på hennes innerste tanker og følelser. Katarina Bernhardsson skriver:

Genom sin fantasi, där hon är någon helt annanstans än i rummet i vilket hon spelas upp som ”den vanmäktiga Blanche”, förefaller Blanche hela tiden behålla makten över sig själv och vad hon är med om. Uppvisningen av henne bekräftar för männen ”det skrämmande som alla anat, det att något fanns utom deras kontroll! fullständigt utom kontroll!” (s. 197f), men själv förlorar hon inte kontrollen. Hon kan bli ”Blanche 2 och Blanche 3 och Blanche 12” (s. 197), men splittringen framstår i skildringen som en sund försvarsmekanism (Bernhardsson 2010:136)

Således understrekes det som flere ganger tidligere i romanen har blitt antydnet; nemlig at Blanche Wittman har den egentlige makten i forholdet mellom lege og pasient fordi hun sitter inne med nøkkelen til sitt eget indre.

Kapittel 5: Avslutning

*-Vad vet jag nu, vad annat har jag lärt
om ej att lögn och sannhet är så lika
som vore de två droppar vatten.*

- Per Olov Enquist⁷

5.1 Oppsummering

I denne masteroppgaven har jeg gjort en lesning av Per Olov Enquists *Boken om Blanche och Marie*. Mitt hovedanliggende har vært å se nærmere på hvordan romanens to kvinnelige hovedpersoner blir fremstilt for deretter å kunne danne meg et tydeligere bilde av romanens dyptliggende strukturer. Jeg har argumentert for at dette ikke lar seg finne ved et utgangspunkt i en diskusjon om fakta og fiksjon. Min hypotese har vært at kvinnene i romanen ikke bare blir et bilde på den undertrykte kvinnen i den medisinske diskurs så vel som kvinnen i de borgerlige rammene på 1800-tallet, men også kan sies å representere den allmennmenneskelige følelse av fremmedgjøring og et ønske om å skape mening i ens egen tilværelse.

I innledningskapittelet har jeg presentert min problemstilling og hypotese samt Per Olov Enquists resepsjon og forfatterskap. Jeg har ved et eget delkapittel presentert hva slags teori og sekundærlitteratur jeg har benyttet meg av i arbeidet med oppgaven. Den teoretiske innfallsvinkel kan deles inn i tre deler; en del som tar for seg faksjonsromanen, en feministisk inngangsportal samt teorier om hysteri som både sykdom og begrep.

I kapittel 2 har jeg ved hjelp av en gjennomgang av faksjonsromanen sett på hvordan formen kan sies å speile romanens tvetydige innhold og budskap. Det finnes to forskjellige sannhetssøken i Enquists forfatterskap. Den ene formen for sannhetssøken er motivert av et ønske om å komme til bunns i hva som egentlig skjedde. Den andre sannhetssøken er drevet av et ønske om å skape en meningsfull sammenheng. Sistnevnte sannhetssøken nærmer forfatteren seg først og fremst ved hjelp av dikterisk frihet.

Fiksjonselementet, spørreboken er den fiktive kilde som historien om kvinnene springer ut av. Ved hjelp av spørreboken, får fortelleren mulighet til å rekonstruere en historie rundt de ulike relasjonene i romanen samt deres tanker og følelser. Forholdet mellom

⁷ *Livläkarens besök* s. 156, 2012

fortelleren og de to kvinnene Blanche Wittman og Marie Curie har i romanen den funksjon at de speiler hverandre. Slik dannes et tydeligere subjektivt uttrykk, samtidig som dette har gjort det mulig å betrakte hverandre fra et nytt perspektiv. Slik forsøker også fortelleren å betrakte seg selv utenifra ved å benytte kvinnene som speil. Tekstens performative aspekt er dermed knyttet både til et forsøk på å utrede historien om de to kvinnene i romanen, men også til fortellerens ønske om å forstå- og skape mening for seg selv. Teksten inneholder i stor grad det vi med Wolfgang Iser kan kalle for ubestemthetsplasser. Dermed tilbys en aktiv les rolle, hvor det blir opp til leseren å tolke romanens mange gjentakelser og samtidig fylle inn tekstens huller. Slik er det ikke bare fortelleren som danner en ny sannhet om romanstoffet, men leseren blir selv også oppfordret til å trekke egne slutninger.

Kapittel 3 tar for seg kvinner og kvinnelighet – og da spesielt utradisjonelle kvinneskikkelser – i *Boken om Blanche och Marie* så vel som i utvalgte deler av Per Olov Enquists forfatterskap for øvrig. I dette kapittelet har jeg tatt for meg sterke kvinnelige karakterer Enquists forfatterskap med utgangspunkt i *Livlekarens besök*, *Lewis resa* og *Nedstörtad ängel*. Typisk for flere av Enquists verker, er at kvinnene skildres som sterke og mektige, hvorimot menn får barnlige, kvinnelige eller androgyne trekk.

Mellommenneskelige relasjoner i romanen har den funksjon at de forsterker de kvinnelige hovedpersonenes subjektivitet samtidig som de tydeliggjør den dikotomiske strukturen som ofte forekommer i Enquists romaner. Ved hjelp av Shoshana Felmans feministisk litteraturteori har jeg her sett på hvordan kvinnenormen kan sies å være definert av- og underordnet den maskuline modell. For Felman er det å tale i en annens navn det samme som å bringe en til taushet. Felman hevder at galskap er et bilde på tapet av kvinnelighet, fordi dette er den eneste mulige utvei utenom den mannsdominerende normen.

Gjennom Hilde Bondeviks *Hysteri i Norge* har jeg i kapittel 4 sett på hvordan hysteri satt i et idéhistorisk perspektiv likevel kan sies å tjene som inngangsportal til Blanche og Maries indre tanker og følelser. Sykdom og institusjonalisering er dermed ikke avindividualiserende slik jeg har vist med Shoshana Felman, men heller en måte å komme i kontakt med den uavhengige kvinne på.

Ved en presentasjon av hystericforskningen til Mark S. Micale, Michel Foucault og Elaine Showalter har jeg foretatt en grundig gjennomgang av hysteri som diagnose og kulturdiagnose. Hysteri er en kulturdiagnose fordi den endrer sitt mytopoetiske innhold så vel som uttrykk uti fra tiden den befinner seg i. Diagnosen har imidlertid alltid primært vært knyttet til kvinnen. I *Boken om Blanche och Marie* blir hysteri særskilt knyttet til kvinnekroppen, som Katarina Bernhardsson mener at kan ses på som en slagplass om

vitenskapeliggjøringen- og definisjonsmakten av kvinnen. I lys av Elaine Showalters *Hystories* har jeg sett at hysteri eksplisitt kan knyttes til kvinnekamp. Den hysteriske kvinnen kan leses som motpol til kvinnenormen og dermed som et forsøk på å bryte løs fra institusjonell undertrykkelse og den mannlige definisjonsmakten. De hysteriske symptomene hos de to kvinnelige hovedpersonene i romanen kan således leses som et frigjøring snarere enn en umyndiggjøring.

Til slutt i oppgaven har jeg valgt å ta for meg hysteriforestillingsscenen som kan leses som en nøkkelscene. Ved en sammenlikning av artikkelen til Denis Zarycki blir det tydelig at Enquist her tilbyr en subjektiv dimensjon til historien. Ved hjelp av en kryssklippende effekt fremheves kontrasten mellom det medisinske blikket og Blanches personlige tanker. Scenen understreker også hva Enquist har antydnet tidligere; at Blanche også er i en mektig posisjon i forholdet mellom lege og pasient fordi hun har valget om å tilbakeholde informasjon.

5.2 Er Boken om Blanche och Marie et ytterligere overgrep på kvinnene?

I løpet av kapittel 3 og 4 har vi vært igjennom feministiske posisjoner som støtter oppunder en teori om at de to tittelkvinnene i *Boken om Blanche och Marie* kan sies å ha blitt utsatt for både verbale så vel som fysiske overgrep. Marie Curie og Blanche Wittman har blitt kroppsliggjort og objektivisert på grunnlag av deres bakgrunn og sykdom, hvorimot deres identitet og personlige liv i den tradisjonelle historien har blitt oversett. Historien er således både ensidig og mangelfull. Spesielt behandlingen av Blanche som hun får på sykehuset kan ses på som et overgrep, idet Charcot blant annet brukte ovariepresse på henne ved flere anledninger. Blanche skal visstnok ha opplevd å blitt misshandlet i ung alder. Under hysteriforestillingene kan det argumenteres for at Blanche på nytt opplever et overgrep fordi hun her blir antastet av sin mannlige lege, Jean-Martin Charcot. Det overgrepet som hun opplevde utenfor sykehusene fra mektige mannspersoner, ble dermed overført til legen på innsiden av sykehuset.

Et spørsmål som unngåelig må stilles i arbeidet med Per Olov Enquist har vært: Hvis vi avgjør at kvinnene har vært objekter for vitenskapen – hvordan stiller Enquist seg utenfor denne tradisjonen, og er det i det hele tatt mulig å gjøre dette uten selv å gå i samme felle som de andre som har fremstilt henne tidligere?

Per Olov Enquist har valgt å fremstille historien fra et nytt perspektiv ved å skrive om de to kvinnene også som individuelle subjekter og forskere. Han kan sies å ha valgt å la kvinnene selv komme til ordet spesielt gjennom spørreboken, hvor en nysgjerrig og

informasjonssøkende, Blanche fører pennen og forteller om sine tanker og følelser i tilknytning til kjærlighetsforholdet til Charcot og vennsforholdet til Marie Curie. Dermed er de to kvinnene ikke lenger bare objekter for vitenskapen, men snarere subjekter i vitenskapen. Problemet oppstår imidlertid når den mannlige fortelleren og forfatteren velger å nedtegne historien om de to kvinnene nok en gang uten mulighet til korrespondanse med dem. Dette blir også et tema i romanen når fortelleren innledningsvis skriver at ”Vem vet förresten, om Blanche Wittman själv önskat bli omnämnd.” (Enquist 2014:11)

Utvilsomt går det an å lese *Boken om Blanche och Marie* som nok et overgrep fra en mannlig posisjon, som forsøker å rekonstruere et kvinnelig subjekt ved hjelp av hennes ytre. Enquist kan således sies å benytte seg av Blanche som et blankt ark for å kunne skrive den historien han ønsker, fordi han velger å dikte opp deler av hennes historie. Paradokset blir at forfatteren velger å gjøre akkurat det han ser ut til å gå i opposisjon mot. Karin Bernhardsson nevner at dette er en stor risiko for Enquist, og at nettopp på grunn av hans mannlige utgangspunkt bare delvis kan lykkes i sitt forsøk på å gi Blanche en egen stemme. Ved å blande inn selvbiografiske elementer problematiseres dette ytterligere (Bernhardsson 2010:137). Et poeng hos Bernhardsson er at heller ikke leseren kommer unna denne voyeuristiske posisjonen når vi leser romanen: ”Därmed tvingar han också sin läsare att innta denna maktutövningens perspektiv, vilket kan kännas både besvärande och obekvämt: vi slipper inte ifrån skammen att vara del av detta.” (Bernhardsson 2010:128) Romanen har slik sett en dobbelt holdning til kvinnene i det den både demonstrerer den maskuline suverenitet og iscenesetter det medisinske blikket samtidig som den fungerer som et forsøk på å bryte med dette.

I *Litterära besvär* nevner Bernhardsson to ytterpunkter av tilnærminger til problemet med utleveringen av kvinnene. Anna Kortelainen mener at romanen må ses som et ytterligere overgrep på Blanche og er svært kritisk til romanens blanding mellom fakta og fiksjon. På den annen side mener Simon Shorvon at Enquist legger seg nært historisk fakta, og at han lykkes i å fremstille historien fra pasientenes perspektiv. Bernhardsson påpeker at begge disse posisjonene er forenklete, men at man i stedet må forsøke å lese romanens doble posisjon som fortellerposisjonen tilbyr leseren. Hennes poeng er nettopp at ”det är romanens mening att inte vara entydig.” (Bernhardsson 2010:130) Hennes poeng er at det mannlige blikket dermed ikke reproduseres, men synliggjøres. Hun mener at bare på denne måten kan man være troverdig i sitt forsøk på å nærme seg Blanche: ”genom att visa upp sin egen position och sätta sig själv på spel som en man som betraktar en kvinna.” (Bernhardsson 2010:130)

Hysteriet kan leses som en del av romanens opprør mot patriarkatet i det sykdommens mytopoetiske innhold peker på en kvinnelig protest. Blant annet Carroll Smith-Rosenberg har hevdet at hysteri ikke først og fremst er en biologisk medisinsk diagnose, men at sykdommen heller bør leses som et tegn på en reaksjon som følge av uutholdelig ambivalens i kjønnsrollene. Hysteriet er ikke en diagnose som nødvendigvis reduserer kvinnen, men heller en fluktvei og fristed for kvinnen i mangel på naturlig utfoldelse i det spillerommet som mannen har skapt. Hysteriet i *Boken om Blanche och Marie* blir til en styrke og en måte å utlevere deres subjektivitet på.

Et gjennomgående tema hos Enquist er denne dobbeltheten mellom å forsøke å stå på innsiden som objektiv betrakter samtidig som man ønsker å være på innsiden. Dermed er det samtidig mulig å lese Enquists roman som en svært ærlig og sannferdig skildring fordi han synliggjør og understreker den tvetydige begrensning som i historiebøkene har vært skjult. Shideler skriver at "Art can turn politics in to life" (Shideler 1984:163). Kunsten gjør med andre ord det politiske innhold levende. Eva Ekselius skriver om *Nedstörtad ängel* at "trots det splitttrade och motstridiga, och trots den inre spänningen mellan dessa olikartade skärvor, är det som om de tilsammans vill återspegla något inre och fördolt, som inte på annat sätt låter sig utsägas." (Ekselius 1996:279) Enquist kan kanskje her også sies å ha forsøkt å rette opp i skjevheter i den etablerte historien ved å nettopp fortelle den på en slik måte at det speiler karakterenes og fortellerens indre.

Ved å benytte seg av fiksjonselementer som spørreboken, har Enquist gjort det mulig å fremstille historien innenfra; fra kvinnenens subjektive ståsted og dermed gitt leserne eksklusiv tilgang til deres tanker og følelser. Denne posisjonen representerer samtidig også et mer allmennmenneskelig ønske om å kunne se- og finne seg selv ved at både Blanche og fortelleren streber etter å danne sammenheng i tilværelsen. Forfatterens forsøk på å få det hele til å henge sammen kan dermed ses på som fortellingen språklige proteser; noe Blanche Wittman behøver for å kunne "stille seg på sine ben og gå". Thurah skriver at hvis det finnes en sannhet så finnes den nettopp et sted mellom den som forteller og det som det fortelles om: "I hullerne, i historiens svigt, uvidenhed og udtryksløse minespil. I fortællerens-magikerens-magnetisørens illusionsmageri." (Thurah 2002:62) Sannheten for Thurah finnes altså først og fremst i de subjektive ufullstendige fortellingene. Blanche Wittman er i romanen amputeret. Setningen "den punkt varifrån vi betraktar berättelsen är en torso" (s. 26) får dermed en dobbelt betydning. Paradokset blir at det nettopp er som torso eller fragment at historien kan sies å la seg gjenfortelle til en sannhet om kvinnenens liv. Sagt med Shideler's ord:

[T]he entire truth about any moment in human history cannot be recaptured, nor can an issue of great import within that moment be easily identified and related to our own age. Nevertheless, Enquist has the courage to continue trying. (Shideler 1984:15)

Enquist har mot til å fortsette å forsøke, selv om en søken etter en tapt tid stadig ender opp i konklusjonen om at sannheten om denne aldri fullstendig lar seg gjenskape. Enquist benytter seg av kunsten. Han blander sammen historiske kilder med oppdiktete elementer og relasjoner i håp om at dette skal skape en sammenheng. For Enquist er et feilet forsøk på en direkte gjengivelse ikke et nederlag, men nettopp kanskje så nærme sannheten som man kan komme. Et viktig poeng for fortelleren er å fortsette å forsøke, for som fortelleren gjentatte ganger sier ”vilka vore vi, om vi inte försökte?”⁸

Vi har sett at selv om romanen er liten i størrelse, består den av mange lag og er både mangetydig og kompleks. Vi som lesere trer inn i undersøkerens sted, der hvor han stadig er på jakt etter en total meningssammenheng. Thurah skriver at Enquist pakker sine gåter inn i realisme, slik at man ikke kan tvile på dem, men samtidig lett kan overse dem (Thurah 2002:90). Kritikere og anmeldere har vist seg gang på gang å komme til kort i forsøket på å danne en fullstendig redegjørelse for *Boken om Blanche och Maries* innhold. Ved å forsøke å lese romanen som enten ren faktabok eller ren fiksjon slik henholdsvis Terry Eagleton og Rabé har gjort, søker man etter entydig mening, der hvor kun tvetydighet er mulig.

Boken om Blanche och Maries innhold og form speiles fordi teksten ikke bare handler om et forsøk på å danne sammenheng, men også kan leses som et puslespill av fragmenter som ikke vil gå opp. Romanens form understreker nettopp dobbeltheten i romans innhold. Ved å tillegge fiksjonselementer og fiktive relasjoner i historien om de to uavhengige historiene om Blanche Wittmann og Marie Curie, har Enquist imidlertid lyktes i å få frem en mer sammenhengende fortelling. Dette må kanskje sies å være en fortelling som nettopp legger seg så godt opp mot sannheten som det er mulig å komme.

Et viktig poeng er nettopp det at romanen må sies å ikke skulle være mulig å få til å gå opp. Den som forsøker å få romanen til å gå opp i et entydig svar ett kanskje nettopp beveget seg lengre vekk fra løsningen. Sett i lys av hva blant annet Shideler nevner i sitatet over, blir det tydelig at romanens gestaltning av tvetydighet ikke må leses som en negativ kvalitet, men heller bør ses som en fullbyrdelse av den tematikken som utspiller seg på flere nivåer i teksten. Det er nettopp ved å ikke få romanen til å gå opp at vi kan lese romanformen som en speiling av tematikken. Slik blir ikke Enquists en gjentakelse av de tidligere verbale overgrep,

⁸ Eksempelvis i *Lewis resa*, s 547

men snarere en motsats og en protest. Ethvert feilende forsøk på å få historien til å henge sammen vil nemlig fungere som en konstatering og en understrekning av det Enquist ønsker å få frem i sin roman: at en entydig sannhet ikke lar seg gjenskape. Ved utgangspunkt i min gjennomgang av *Boken om Blanche och Marie* vil jeg derfor hevde at Per Olov Enquist lykkes i å skrive en alternativ historie om de to kvinnene og at han spesielt gjennom å tematisere språkets utilstrekkelighet og historieskrivingens subjektivitet ikke begår et nytt overgrep, men snarere lykkes i å polemisere den tidligere etablerte diskurs om de to uavhengige livene til Blanche Wittman og Marie Curie.

Litteraturliste

- Behrendt, Poul, 2006. *Dobbeltkontrakten*. Danmark
- Bernhardsson, Katarina. 2010. *Litterära besvär*. Polen
- Bondevik, Hilde. 2009. *Hysteri i Norge. Et sykdomsportrett*. Unipub AS
- Bondevik, Hilde og Anne Kveim Lie. 2007. ”Å lese ansikter. Medisinsk fysiognomikk som tegntolkning og risikoprojekt”. *Tegn på sykdom. Om litterær medisin og medisinsk litteratur*. Oslo, s. 159–185
- Bondevik, Hilde og Knut Stene-Johansen. 2011. *Sykdom som litteratur*. Unipub AS
- Bredsdorff, Thomas. 1991. *De sorte huller. Om tilblivelsen af et sprog i P.O.Enquists forfatterskab*. København
- Dietrichson, Susanne. 2000. *Tap – taushet – tekst. En lesning av Per Olov Enquists roman Kapten Nemos Bibliotek*. Universitetet i Oslo. Oslo
- Eagleton, Terry. 2006. ”A tale of radium, love, and death”. *The Lancet*, vol. 368, nr 9554. s. 2201–2
- Ekselius, Eva. 1996. *Andas fram mitt ansikte : om den mytiska och djuppsykologiska strukturen hos Per Olov Enquist*.
- Endestad, Ida. 2010. ”När allting började så bra, hur kunde det gå så illa”. Masteroppgave. Universitetet i Oslo
- Enquist, Per Olov. 2014. *Boken om Blanche och Marie*. Stockholm
- Enquist, Per Olov. 2014. *Lewis Resa*. Stockholm
- Enquist, Per Olov. 2012. *Livläkarens besök*. Stockholm
- Enquist, Per Olov. 2014. *Nedstörtad ängel*. Stockholm
- Foucault, Michel. 2000. *Galskapens historie i opplysningens tidsalder*. Oslo
- Foucault, Michel. 2000. *Klinikkens fødsel*. København
- Foucault, Michel. 1999. *Seksualitetens historie I. Viljen til viten*. Norge

- Gjin, Jvan. 2007. "In defense of Charcot, Curie, and Wittmann". *The Lancet*, vol. 369, nr 9560. s. 462.
- Gilbert, Sandra M. Og Susan Gubar. 2000. *The madwoman in the attic : the woman writer and the nineteenth-century literary imagination* [1979]. New Haven
- Grana, Kari. 1996. *Så var det, det var så det gick till, detta är hela historien. Om fortelling og identitet i Per Olov Enquists roman Kapten Nemos bibliotek*. Oslo
- Henningsen, Erik H. 1975. *Per Olov Enquist. En undersøgelse af en venstreintellektuel forfatters forsøg på at omfunktionere den litterære institution*. København
- Iversen, Irene. 2002. "Kvinner og galskap. Det kritiske feilgrepet (Balzac: "Adjø")" [1975]. *Feministisk litteraturteori*. Pax, s. 104–119
- Jansson, Bo G. 2006. *Episk dubbelspel*. Uppsala
- Lundemo, Trygve. 24.10.1991. "En svensk søyle." *Adresseavisen*. Trondheim
- Lundqvist, Åke. 1981. *Från sextital till åttital. Färdvägar i svensk prosa*. Stockholm
- Micale, Mark S. 1995. *Approaching Hysteria Disease and its interpretations*. Princeton, New Jersey
- Neuman, Ricki. 24.08.2004. "Vikten att berätta en historia". *Svenska dagbladet*.
<<http://www.svd.se/vikten-av-att-beratta-en-historia/om/kultur>> Nedlastet 26.02.2016
- Olsen, Michel og Gunver Kelstrup. 1981. "Litteraturhistorie som udfordring til litteraturvidenskaben" [1967]. *Værk og læser: en antologi om receptionsforskning*. Borgen, s. 56–102
- Oppsahl, Toril og Jonas Bakken. 2001. "Identitet som montasje i Per Olov Enquists *Nedstörtad ängel*". *Bøygen*. årg. 13, nr. 1, s. 16–19
- Rabe, Anina. 16.08.2004. "Även utplånande kärlek har ett egenvärde". *Svenska dagbladet*.
<http://www.svd.se/kultur/litteratur/aven-utplanande-karlek-har-ett-egenvarde_29654.svd> Nedlastet 26.02.2015
- Rydén, Hanna. 08.09.2004. "Historien har följt mig i över 25 år". *Aftonbladet*.
<<http://www.aftonbladet.se/wendela/ledig/article10477286.ab>> Nedlastet 26.02.2015

- Rønning, Anne Birgitte. 1996. *Historiske Diskurser, Historiske Romaner mellom fiksjon og historieskriving*. Oslo
- Shideler, Ross. 1984. *Per Olov Enquist: A critical study*. Westport Connecticut
- Showalter, Elaine. 1997. *Hystories, Hysterical Epidemics and Modern Culture*. New York
- Skei, Hans H. 2008. *Per Olav Enquist*. Norge
- Syréhn, Gunnar. 2000. *Mellan sanningen och lögnen. Studier i Per Olov Enquists dramatikk*. Stockholm
- Thurah, Thomas. 2002. *Så hvad er et menneske? Tre kapitler om P.O. Enquist, Peer Hultberg og Jan Kjærstad*. København
- Zarycki, Denis. 1985. "Hypnose og retspleie". *Samtiden*. Kristiania, s 139–153